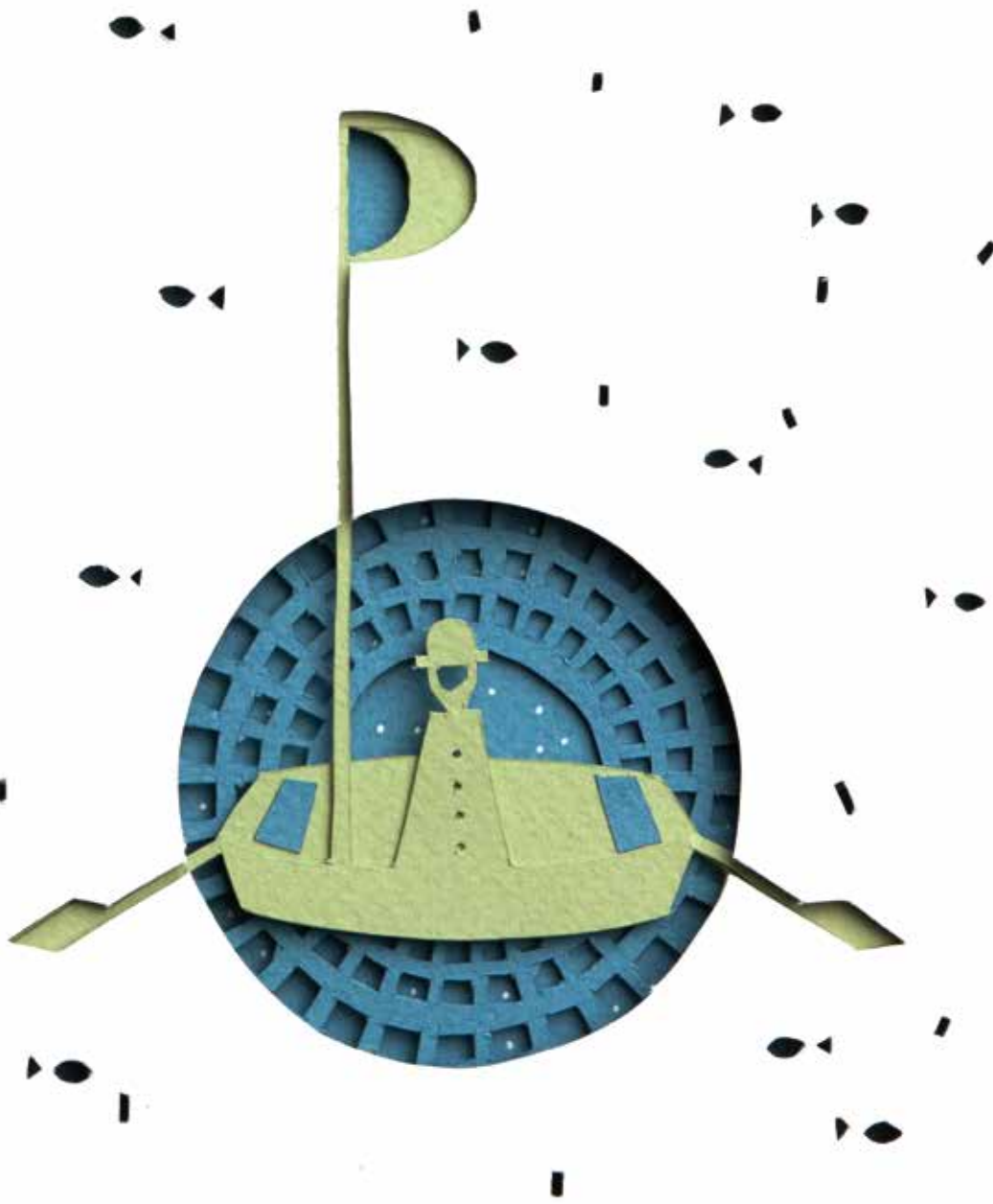


credo

evangélikus folyóirat

XXIX. ÉVFOLYAM
2023/3. • 1800 FT



POÉZIS
„E vers is valóság, akár az álmod / Az élet: szív és kéz egy-szín alatt. / Szemeddel az egész tengert
halászod / s horoggal mit fogsz? egynehány halat.” (WEÖRÖS SÁNDOR)

Tartalom

- BOLDOG ZOLTÁN:** *A hitelesség határai* 1
- VERES EMESE-GYÖNGYVÉR:** *„Istenemmel”* 3
- FÓRIS ISTVÁN:** *Csángó vagyok / Ima a harctéren* 8
Gondolják miért jöttem? 9
Béke egy napon / Húsvéti üdvözetem 10
Nem félek / Húsvét napja 11
- FALUSI MÁRTON:** *Isten négy útja a kortárs költészethez* 12
- VÖRÖS ISTVÁN:** *Ki a legmodernebb európai?*
Sík Sándor életműve kapcsán 22
- FABINY TAMÁS:** *Légy föld, amely gabonát terem* 28
- GÁNC S TAMÁS:** *Születésnap i zsoltár* 33
- ZSUGYEL JÁNOS:** *Dér Endre lelkesi pályája és kényszerű pályaelhagyása* 34
- S. BÉRES BERNADETT:** *Műalkotások párbeszéde*
Molnár Krisztina Rita Csontváry című verse 37
- BÁLINT GYÖRGY:** *Isten tízparancsolata* 44
Vasárnapi ima / Mi Atyánk 45
- K. SEBESTYÉN NÓRA:** *Szembeállítás és szembenézés*
Líra a tragédiában és a Tragédia a lírában – Madách és József Attila egy-egy versszakáról 46
- FÓRIS ISTVÁN:** *Karácsony est...* 50
- RUZSA GYÖRGY:** *Az evangélikus régió szerepe az orosz ikonművészetben a 19. században*
Megjegyzések Stefan Väkevä egy alig ismert és Friedrich Faber ismeretlen ezüstborítású ikonjához 52
- JÁMBOR JÁNOS:** *Cím nélkül, levél a frontról / Hazatérés* 60
Biznál / A vasárnap 61
Érzéseim kifejezése / Cím nélkül 62
- CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN:** *„Az öreg úrnak van egy tamburája...”* 64
- STURCZ NOÉMI:** *Vers és népdal, műköltészeti szövegek a néphagyományban*
Czuczor Gergely verseinek továbbélése a népzeneben 74
- ERDŐ GYÖRGY:** *Nagypénteki ima / Húsvéti ima* 84
Köszöntő szüleinkhez 85
Hallgass a harang szavára / Temetési ének 86
- LŐCSEI PÉTER:** *„Istent nem hiszem, hanem: tudom”*
Adalékok Weöres Sándor korai istenélményéhez 87
- VARGA EMŐKE:** *Illusztrált költői mű* 97
- AYHAN GÖKHAN:** *Megszóllítás* 105
- SCHRANZ ÁRON:** *Megismételni a már kimondott szót* 106
- PETRÓCZI ÉVA:** *Parainézis, pokol, feltámadás*
Személyes megjegyzések a Kner-levelekhez 109

A hitelesség határai

→ *BOLDOG ZOLTÁN*

Petőfi Sándor felelőtlen apa volt, Weöres Sándor nagyon szerette az alkoholt – egyeseknek érdekfeszítő állítások, másoknak zavaró kijelentések a két szerző életével és életművével kapcsolatban. Akad olvasó, aki megbocsátja hibáikat, vagy azzal menti a helyzetet, hogy válasszuk külön a szerzőt és az életművet. Más ezek után kevésbé tudja komolyan venni a nagy életigazságokat tartalmazó verseket, mert megrepedezett a szerzőről alkotott cukormázás kép, és a réseken átszivárog a valóság, amely rá-rácsöppen az alkotásokra.

A diákokat általában inspirálják az ehhez hasonló *fun factek*, ez a műfaj az új tudományos elméletek és eredmények közlésének divatos módja. Szinte csak az válik lényegessé számukra, ami érdekes is. A szenzáció, a botrány az irodalom médiuma, vivőanyaga, amely eljuttathatja a fiatalabb olvasókat a minőséghez, az értékhez, a költészethez. Szóval nem kell félnünk a fentiekhez hasonló merész kijelentésektől, főleg akkor, ha érkezik utána a legfontosabb kérdés: miért?

Miért fontos, hogy Petőfi Sándor felelőtlen apa volt? Miért fontos, hogy Weöres Sándor nagyon szerette a bort? Mi a célunk azzal, hogy kiemeljük az írók életútjának egy-egy kevésbé tankönyv-kompatibilis mozzanatát? Hogyan hat mindez az életműre, az alkotások megítélésére? Mennyire árulkodik ez rólunk, olvasókról?

Ezek a tények azért is fontosak, mert meghúzzák a határt a szent és a költő, a lélek és a szellem között. Egy kiemelkedő képességű alkotó erkölcsileg nem feltétlenül makulátlan. Ez pedig egyáltalán nem baj, hiszen mi sem vagyunk azok. Amennyiben rendelkezünk elegendő önreflexióval, az adott szerző közelebb kerülhet hozzánk, esendő hétköznapi olvasókhöz, egyenrangúbb lehet köztünk a párbeszéd. Ne féljünk a szerzők látszólag sötétebb oldalától! Ne tartsunk attól, hogy Petőfi kevésbé lesz szimpatikus szabadságharcos, mert otthagytta Júliát a pácban a néhány hónapos Zolikával, és fontosabb volt számára az ország, mint a család. Ne ítéljük el a zugivó Weörest, aki feleségét kijátszva a lakása körül csellengő gyerekekkel hozatott magának bort!

De álljunk meg egy pillanatra! Azért bármit szabad egy költőnek, írónak? Gyermekeit féllárvaságra juttató apaként is lehet hős Petőfi? Bármennyit ihat Weöres Sándor? Hogy is van ez pontosan?

A szerzők egy-egy cselekedete különböző szerepeikhez kötődik: az apához vagy a nagyivóhoz. A szerző egy-egy alkotása különböző problémákhoz kapcsolható, így nem érdemes rögtön az egész életműre vonatkozó ítéletet alkotni, mert egy költő minden művével megméretik. Egy életmű átláthatatlan, és ráadásul mindig mozgásban van. Kaotikus az átlagolvasó, a diák számára. Ha a diák azt gon-

„Egy életmű átláthatatlan, és ráadásul mindig mozgásban van. [...] De egyetlen cselekedet, jellembeli hiba miatt érdemes-e hitelessének minősíteni az életművet és az alkotót?”

dolja, hogy a költő valamilyen téren lúzer, akkor úgy *en bloc* lúzerré válhat. Sajnos így működünk emberként: általánosítunk, és ez természetesen az agyunk védekezése. De egyetlen cselekedet, jellembeli hiba miatt érdemes-e hiteltelennek minősíteni az életművet és az alkotót?

A magyar kritikairás és közgondolkodás kötetközpontú. Mindig sokat akar markolni. A középiskolai oktatás műközpontú, akármennyire is szeretné a jelenleg hatályos kerettanterv (NAT 2020) a tíz kötelező életmű oktatása felé tolni a súlypontot, miközben a magyartanárok sem láthatják át a teljes életművet, hiszen nagy eséllyel nem doktoráltak az összes szerzőből. Ezért egy szerzőt verstől versig érdemes olvasni, nem pedig a születésétől a haláláig. És amikor így olvasunk, mindig megtehetjük a szembesítést szerző és alkotása között az adott probléma kapcsán.

Írt-e Petőfi Sándor verset az apaságról? Van-e olyan műve Weöres Sándornak, amely az alkoholfogyasztásról szól? A kérdések lényege, hogy egy bizonyos problémát feldolgozó vers és az adott problémát megjelenítő szerzői élethelyzet összetetésével milyen szintű erkölcsi interferencia (vagy más megközelítés szerint: milyen fokú koherencia) keletkezik. Hogyan hidaljuk át a mű értelmezése és a szerzői cselekedet közötti szakadékot? Tudunk-e megfelelő erősségű hidat építeni? Ezen múlik ugyanis egy vers hitelessége. Ha pedig sok-sok alkotással és sok-sok élethelyzettel megtesszük ezt a szembesítést, akkor ezekből az apró interferenciákból és koherenciákból kialakulhat egy kódös kép az életműre vonatkozóan. Az már a saját értékrendszerünkön és szöveg-halmazunkon múlik, ki számít hiteles alkotónak a szemünkben. Ebből is következik, hogy egy író hitelességéről általánosságban beszélni nagy-képűség. Egy-egy vers kreditje egyénileg viszont könnyebben meghatározható, és utána indulhat a termékeny párbeszéd az olvasók között.

Vegyük példának Petőfi Sándor *Fiam születésére* című művét. Már a mű fogantatása is azt sugallja,

hogy Petőfi próbálta az apasághoz fűződő viszonyát a nyilvánosság előtt is kialakítani. Ezen a területen a következő az *ars poeticája* a vers szerint: „Nem enyém lesz ő – tartsd ezt eszedben – / A hazának nevelem fel őt.” Az apaságra kiterjed az a küldetstudat, az a nemzetért való munkálkodás, amely Petőfi más verseit is jellemzi. Tehát ez jól illeszkedik az életműbe, sőt úgy tűnik, ha Petőfi inkább az otthon, azaz a felesége mellett maradást választja, akkor diszkreditálja ezt a versben megfogalmazott *ars poeticát*. Ez talán elfogadható magyarázat az olvasónak, ha nem ütközik túlzottan a saját értékrendszerével, tudniillik azzal, hogy ő mindennek ellenére otthon maradt volna, hiszen egy apának a családjá mellett a helye.

Weöres Sándor olyan meggyőzően ír a macskajarról és a részegség egyéb következményeiről, hogy *A másnapos* című versét könnyedén lehetne ajánlani prevenciós olvasmányként: „Sajog a bordám, néhány holmim elveszett, / és sírtam, mert egy férfi vagy nő megrabolt, / vagy tán segített – csak tudnám, kiféle volt?” Az látszik tehát, hogy a nagyívó Weöres tisztában volt a démonaival, és egyáltalán nem a nagyívás kultusza szüremkedik át a sorok közül.

Minden költőnek sokarcú az életműve, mert verseik szerepeik kapcsán hitelesítik vagy hitel-telenítik előttünk az alkotót a vizsgált probléma tükrében. Amikor apa lettem, nagyon haragudtam Petőfire, amiért nem maradt a családjá mellett. Aztán egy diákom azt mondta: „De, tanár úr, így kerek a történet!” És valóban. A forradalmár megmentette számomra az apát, de ehhez kellett egy nyitott olvasó. Ennek mentén a nagyívó Weöresnek is sikerült megbocsátanom, amikor saját démonja-imra gondoltam. Ezáltal pedig jobban megértettem a világot, például Suhajda Szilárdot, aki ottmaradt a Csomolungmán, vagy az apámat, aki a nagyobb nál is nagyívóbb volt. A világ hitelesebb, elfogadhatóbb hely lett a rossz apának gondolt Petőfi és az alkohalmámort hajszolóknak képzelt Weöres versei által. Többek között erre való a költészet. ■

„Istenemmel”

→ VERES EMESE-GYÖNGYVÉR

Ezzel a címmel jelent meg 2013-ban Négyfaluban a Brassó megyei tatrangi Bálint György verseinek gyűjteménye, amely kéziratot Hochbauer Gyula magyartanár gondozott és rendezett sajtó alá. Amint az alábbiakban bemutatom, a barcasági csángók közösségében több népi verselőnek, az evangélikus népi költészet továbbörökítőinek hasonló hagyatéka, annak igen különleges emlékei várnak még kiadásra.

A barcasági tíz falu magyar evangélikus közössége már nem teljesen ismeretlen az olvasók előtt. Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu és Hosszúfalu a ma városként ismert Négyfalu része, illetve Zajzonnal, Tatranggal és Pürkereccel a történelmi Hétfalut képezi. Barcaújfalu, Krizba és Apáca a barcasági csángók közösségének további három települése. A közös történelmi sors (a töröcsvári uradalom, illetve Brassó város jobbágyaiként), valamint az evangélikus vallás egy közösséggé kovácsolta a tíz településen élő barcasági csángókat. 1886-ig az erdélyi szász evangélikus egyházba tartoztak, majd megalakítva a Brassó megyei magyar evangélikus esperességet, kiváltak a szász püspökségből, és a tiszai kerülethez csatlakoztak. A 20. század történelmi viharai ismét megtépázták a közösséget, amely ma a romániai magyar evangélikus püspökséghez tartozik. A falvak lakói elsősorban földműveléssel, gazdálkodással foglalkoztak, és a vizsgált időszak tollforgatói alig néhány osztályt végeztek. Érdeemes azt is megjegyezni, hogy elsősorban két település, Tatrang és Barcaújfalu büszkélkedik több népi verselővel.

Az 1980-as években az egykori brassói Unirea líceumban egykori mentorom – Reiff István – csillogó szemmel mutatott meg nekem egy kéziratot, amelyben a néhai tatrangi Fóris István versei voltak. Ekkor még nem tudtam, mekkora értéket jelent, csupán lemásoltam őket, pedig ez volt az első találkozásom ezzel a típusú emlékeanyaggal. Aztán későbbi tatrangi terepmunkáim során egyre-másra szembesültem az írogató csángó emberek hagyatékával. A legöregebb boricatáncos, a gyűjtésem idején kilencvenkét éves Barkó István a szekrény tetejéről vetetett le velem néhány régi fényképet, amikor megpillantottam egy füzetet. Néhány oldalon, csak úgy unaloműzőnek, összefoglalta élete egy-két eseményét. Többek között kitért az 1916-os menekülésre is. Ott, Tatrangon az emberek emlegettek még egy Csabai Anna nevű asszonyt, akiről tudták, hogy rengeteget szavalt a faluban. Így leányánál újabb gyöngyszemekre leltem. Ezután következtek Tatrangi Pál András írásai, igaz, ő már tanítóként hagyta ránk verseit és novelláit, majd sorra bukkantak fel önéletrajzok is. Bálint György verseivel már kiadott formában ismerkedtem.

A másik barcasági helységben, Barcaújfaluban gyűjtéseim során az egykori felügyelő, Erdő György nevét hallottam gyakran. Mindenki szeretettel emlékezett rá és arra, hogy milyen szép verseket, énekeket írogatott. Kétfüzetnyi hagyatékát az evangélikus parókián találtam meg. Nemcsak versek voltak benne, hanem saját életrajza is olyan szokások leírásával, amelyek már az ő fiatalságában – a múlt

→ *Veres Emese-Gyöngyvér* (1966): erdélyi magyar néprajzkutató, újságíró. Szakterülete a magyarság néprajza, különös tekintettel az emberi életfordulókra, a jeles napokra az evangélikus gyülekezetekben és a barcasági csángók világi és egyházi szokásaira; az első világháború a fronton és a hátszágban; vallás és egyház, hitélet és történelem. Legutóbbi kötete *Ma leszek először házaadban vendéged – Felöltötté válás a barcasági csángóknál* (Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút – Barca, Budapest, 2014) címmel jelent meg.



▼ Jámbor János virágoskertjének első oldala

század első évtizedeiben – megszűnőben voltak. Élettörténetéhez tartoztak a világháborús események is. Később gazdagította a sort Dani Gábor, Balogh György, a falu egykori bírója és krónikása, valamint Reimes Angéla kézirata. E munkákat nem lehet rangsorolni, hiszen valamennyinek megvan a maga értéke, ám számomra a legnagyobb újfalusi kincs mégiscsak Káplár Jámbor János „virágoskertje”, amelyről még lesz szó.

A többi faluban is akadt egy-egy verselő, verseiket a két világháború között Bácsfaluban megjelenő *Evangélikus Élet* című folyóirat is közölte, ahogy a második világháború után a romániai magyar lapok is, például a *Brassói Lapok*, az *Előre* és az *Utunk*.

E gazdag népi irodalomból elsősorban a vallásos verseket kívánom a továbbiakban kiemelni.

Fóris István (1886–1950), a „régmusfaragó”

Ha valaki fellapozza a *Romániai magyar irodalmi lexikon* kötetét, talál benne egy Fóris Istvánról szóló szócikket.¹ Ám ő nem a mi régmusfaragónk, és ezt a lexikont gondozó Kriterion Kiadó munkatársai sem tudták. A kézikönyv szerint Fóris a kommunista párt eszméit hirdette a két világháború között, sőt ezt megelőzően a magyarországi Tanácsköztársaság megszervezésében is részt vett. Baloldali lapokban publikált egészen 1946-ban bekövetkezett haláláig. Eddig rendben is lenne az azonos nevű, szintén

tatragi származású kortárs életrajza, ám a címszó végén a szerkesztő megjegyzi, hogy Fóris korábbi versei megjelentek a *Csángó Naptárban*² is. Azonban a *Csángó Naptárakban* azok a versek jelentek meg, amelyeket a földműves Fóris István, a mi rigmusfaragónk írt a harctéren, illetve a fogságban, és ezek erőteljes hovatarozásáról is tanúskodnak, azaz büszkén hirdetik hétfalusi csángó lelkületét. Az említett naptár megszűnésével sajnos a költő is a feledés homályába merült, és mivel 1950-ben eltávozott az élők sorából, közösségi eseményekre vagy egyéni rendelésre írt versei is alig éltek tovább nevét. Igaz, rigmusai még ma is közszájon forognak (folklorizálódtak), de már csak az idősebbek tudják, hogy ezeket Fóris István írta. Így tehát igazi kincs az a versesfüzet, amelyet egykor lemásoltam.

Aztán nagy meglepetésemre a későbbiekben további értékes anyagok kerültek elő: egy nagy mappában irdatlan mennyiségű kézirat, amelyet a *Brassói Lapok* főszerkesztője adott át nekem. Ahogy lapozgattam, egyre-másra felkiáltottam csodálkozva. Előkerült egy kicsiny füzet, amelybe még a harctéren írta verseit Fóris. Aztán egy hiteles végrendelet, arra az esetre, ha mégsem térne haza a háborúból, s egy néhol nehezen olvasható füzet, benne néhány hónapnyi naplójegyzet szintén a harcterekről és a fogságból, majd többévtényi a hazatérés utáni évekből. A fronton írt naplóból kiderül, miként kezdett versírással foglalkozni. Később átmásolta, néhol átjavította a fronton írt verseit. Ezeket a letisztázott költeményeket olvashattam én még a nyolcvanas évek közepén. A nemrég előkerült hagyatékról a család megfélekedett, és Fóris István (fogadott) leánya szerint csak az a tiszta füzet maradt meg, a többit édesapja még 1940-ben elégette, amikor a hatósági emberek sorozatos ellenőrzéseket és házkutatásokat tartottak. Még mielőtt erről a hagyatékról beszélhettem volna vele, leánya is elhunyt. Így már nem tudtam megörökíteni az édesapjáról szóló emlékeit, történeteit, a versekről, az írásairól szóló véleményét. A kutatás során azonban az is kiderült, hogy az unokák is őriznek további füzeteket a hagyatékból.

A fennmaradt szövegek önmagukért beszélnek.

A világháborúban írt versek mennyisége meghaladja a több tucatot. Vannak közöttük sikerültebbek, vannak kevésbé kidolgozottak, de mindenképp képet kapunk a frontról, a fogságról, a bajtársakról, a hatosztályos földműves ember íráskészségéről. Fóris István mint „A csángó” írta alá verseinek egy részét, vagy a neve után zárójelben megjegyyezte, hogy hétfalusi csángó. Naplójában sajnos nem maradtak utalások arra nézve, hogy mi készítette arra, hogy a fronton írt verseiben hangsúlyozza származását. Ezekből a versekből válogatunk e lapszám 8–11. oldalán.

Fóris István harctéri verseit teljes mértékben áthatja hite, igen gyakran ír az imádságról, és családtagjait is kéri, hogy imádkozzanak érte. Hazatérte után inkább alkalmi verseket írt: karácsonyi költeményeket, (mint itt, az 50. oldalon is olvasható), húsvéti rigmusokat, konfirmációi köszöntőket, halotti búcsúztatókat, lakodalmi kikerőket. Gyerekek és fiatalok halála szintén versírásra készítette, és egy-egy megrendítő esetről éppen az ő verseiből szerez tudomást az utókor. Karácsonyi és húsvéti köszöntőin egyértelműen érződik a népköltészet hatása, a mondókák könnyedsége, igazi gyermekeknek szánt alkotások, nem csoda, hogy más településeken is felbukkannak már variánsai (ilyen a 11. oldalon olvasható *Húsvét napja van* kezdetű verse is).

Bálint György fohászai

A bevezetőben is említett Bálint György 1900-ban született Tatragon. Hat elemít végzett, de üzletember lett belőle, és a falu előljáróságához tartozott a két világháború közötti időszakban. A kommunista érában kulákklistára került, vagyontát elkobozták, 1952-ben még be is zárták. Megromlott egészségi állapotában egyre több egyházi éneket és verset írt: Istennél kereste a vigasztalást. A falu egyházi életében is részt vállalt, presbiter lett, és az éneket is ő diktálta az egyházi eseményeken. 1979. június 30-án halt meg egy két hónapon át viselt nehéz betegség következtében. Ahogy unokája, dr. Székely Levente írta a versesgyűjtemény bevezetőjében: „...emlékét sajnos már nem őrzi sírkő a tatragi temetőben. Maradtak utána a versei és az énekei.

Nem nevezhető költőnek, de népi verselőnek igen. Sohasem nevezte magát költőnek.”³

Bálint György legtöbb versét egyházi énekek dallamára írta, ezek pedig meghatározták versei formáját és tartalmát is. Nem csak rá volt jellemző ez a megoldás. Fóris Istvánál vagy a barcaújfalusi verselőknél szintén megtaláljuk ezt a módszert. Kötetében imák, parafrázisok, halotti énekek sorjáznak. Imái a hagyományos imalkalmakat tükrözik: az egyházi ünnepekhez, a munka idejéhez, az étkezéshez stb. kapcsolódnak. Míg az ünnepi fohászok a közösségi vallásgyakorlat-hoz is kötődnek, addig a többi az egyén szokásaihoz igazodik. Ami pedig a szövegek helyesírását illeti, a kötet szerkesztői néhány népnyelvi fordulatot is benne hagytak, így a verseket ennek megfelelően idézzük a 42–43. oldalon.

Jámbor János (1883–1956) virágoskertje

A Barcaújfaluban 1883. július 5-én született, hat osztályt végzett egyszerű parasztember hagyatékából – négy másikkal együtt – a következő című füzet került elő: *Káplár Jámbor János virágos kertje. Barcaújfalú 1934-től folytatólag*. Amint a cím is mutatja, Jámbor János csak 1934-től kezdte vezetni a füzetet, az alábbi négysorossal:

„Isten segedelmével kezdem el
Ő segéljen kegyelmével,
Ha Ő segít, mi sem nehéz,
De ha elhagy, erőm elvész.”

A füzetben szerepelnek egyébként korábbi versek és írások is. Így az a néhány költemény és ima is, amelyeket a harctéren írt, címüket érdemesnek tartom itt feljegyezni: *Ima a harcmezőn 1914-ben*, *Reménytelen életem a csatatéren (1914. év szeptember hó. Galicziai front)*, *A hadba menő 2-dik gyalog ezred búcsúja*, *A prágai katonakórházban (1915-ben)*, *A há-*

borúba indulás másadikszor (1916-ban), *Harczba induló katona imája (mint családapa)*, *A román-francia harctéri imádság (1917. évben)*, *Honvágy 1918-ban az olasz fronton és Hazatérés*.

A füzet a szó szoros értelmében virágos. Bár Jámbor csak hat elemít végzett, írása és verseinek igényessége egy olvasott embert vetít elénk, akinek kézügyessége a rajzolás terén is megmutatkozik. Ha emlékverset ír, vagy szerelemről elmélkedik, nem elégszik meg a pusztaszöveggel, ki is díszíti. Nemcsak saját verseit írógatta le, hanem mindent, ami megtetszett neki. Füzetében Fóris Istvántól is szerepelnek elbeszélések, versek, de lejegyzett jó pár dalt is. Templomban hallott prédikációkat vagy olvasmányélményeket is versbe öntött, és nála is megjelennek a parafrázisok, mint például az alkoholista tízparancsolata (61. o.).

A „virágoskerten” kívül megmaradt még tizenhat levél és levéltöredék – többnyire a prágai harctérről –, amelyet feleségéhez címzett Jámbor János, illetve több prózai írás és két verses életrajzot tartalmazó füzet, amelyben részletesen bemutatja a politikai változásokat és azok következményeit, valamint a falu életének jelentősebb eseményeit.

A hagyatékából kiemelt verseket egy frontról írt művel indítjuk, amelynek kísérőlevelét is ismerjük, ennek zárószorai a következők: „Soraim e kis darabka papírral zárom, s kérlek ne légy csüggeteg mert sok van nálad szerencsétlenebb.” Ezeket a verseket olvashatják a 60–62. oldalakon. Jámbor János füzetében több olyan vers is található, amelyet konkrét személyeknek írt, például konfirmációi ajándék kísérőjeként. A sorok kezdőbetűiből a megajándékozott nevét is megtudjuk, ahogy arról az itt közölt versek is tanúskodnak (62–63. o.).

Erdő György (1889–1974)

A szintén barcaújfalusi Erdő György, a gyülekezet egykori felügyelője is hat elemít és három ismétlőt

„Ezek az írások több műfajban való szárnypróbálgatások, amelyekben egyfajta kettősség ragadható meg: íráskészsége révén az egyén kiemelkedik a közösségből, aki írásaival egyúttal a közösség életének javítására törekszik, annak történetéről és eseményeiről számol be.”

végzett. Bár tanulmányi eredményei jók voltak, a hamar félárvaságra jutott ifjú gazdálkodóként dolgozott. Hitéről és egyházi kötődéséről valló versei a bácsfalui *Evangelikus Életben* és a *Csángó Naptárban* is megjelentek. Köszöntői és imái az egyházi ünnepekhez igazodnak, és egész füzetnyi halottas éneke van, amelyet még a közelmúltban is énekeltek temetési menetekben. Verseit a 84–86. oldalakon adjuk közre.



A versválogatás, amelyet e lapszámban közreadunk, ízelítőt kíván adni abból a gazdag írásbeliségből, amely tetten érhető a barcasági csángóknál. Ezek az írások több műfajban való szárnypróbálgatások, amelyekben egyfajta kettősség ragadható meg: íráskészsége révén az egyén kiemelkedik a közösségből, aki írásaival egyúttal a közösség életének javítására törekszik, annak történetéről és eseményeiről számol be. A verselők híre-neve általában nemigen terjedt túl szülőföldjük határán, bár ezen éppen az első világháború változtatott, amikor a népi költők egymás verseit másolgatták. Megítélésükön alakított az is, amikor a lokális sajtó közölni kezdte írásaikat. Ezek már nem népköltészeti, de még nem kiforrott irodalmi alkotások voltak, és akárcsak más vidékeken, a Barcaság verselői is sok mindennel próbálkoztak: névnap, újévi köszöntőkkel, lakodalmi versekkel, vőfélymondókákkal, verses levelekkel, hazafias és szerelmi költeményekkel, verses krónikával, tréfás gúnyversekkel vagy halotti búcsúztatókkal. Szinte törvényszerűen saját élményeiket és nézeteiket öntötték epikus-lírai sorokba, valóságos

krónikáirókként a helyi eseményeket is versbe fogalmazták. Bár érezhető, hogy legtöbbször közösségük nevében, annak érdekében alkottak, azért műveiken személyiségük is érződik. Szavaik hűen tükrözik koruk, népük és közösségük felfogását, kielégítik a társadalmi igényeket, ám vallásos költészetük, imáik, parafrázisaik mégis egyéni vallomások, hitük bizonyítékai. ■



▲ Csángó népviselet 1943-ból, Borszékéről (Fortepan/Köszegi Anna)

JEGYZETEK

1 DÁVID Gyula et al. (szerk.) 1981. *Romániai magyar irodalmi lexikon*. 1. köt. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 607. o.

2 BÁLINT András et al. (szerk., kiad.) 1923–1932. *Csángó Naptár*. Brassó.

3 BÁLINT György: *Istenemmel*. Szerk. Székely Levente. Négyfalu, 2013.

Csángó vagyok

→ FÓRIS ISTVÁN

Csángó vagyok, csángómagyar fajta,
 Annak teremtett az Isten maga.
 Csángók voltak az én jó szüleim,
 Csángók voltak kedves tanítóim.
 Csángliában a havasok alján,
 Ott születtem Tatrangvize partján.
 Kis fehér ház az én szülőházam,
 Ott ringatták valamikor bölcsőm.
 Csángó az én legkedvesebb nevem,
 Hogy ha hallom, úgy dobog a szívem.
 Büszke vagyok a fajomra mindég,
 Az is leszek egész halálomig!
 Hallottátok, kik itt vagytok mostan?!
 Tudjátok-e, hogy Csánglia hol van?
 Tudjátok-e, ki az a csángó nép?
 Búsán láthadd, de gyáván semmiképp?
 Brassó mellett mint egy erős kőfal,
 Ott laknak ők a szép Hétfaluban.
 Szorgalmas nép, megnézheti bár ki,
 S valamennyi mind, mind jó hazafi,
 Csángó vagyok, hétfalusi csángó!
 Erős hittel békességre vágó!
 Habár vagyok idegenbe járó,
 De maradok hétfalusi csángó!

Oroszharctér, 1916. jan. 27.

Ima a harcztéren

E Pünkösöd ünnepében jó Atyánk
 Halgasd meg forró imánk.
 Te ki nézsz ránk a magasból.
 Feléd sóhajtunk a lövészárkokból.

Mi szegény ártatlan katonák,
 Most oly közel állunk hozzád.
 Csak a te neveddel foglalkozunk.
 Segíts meg minket, édes Istenünk.

Adj erőt nekünk, könyörgünk,
 Bátorságot, kitartást hogy győzzünk.
 Törd meg gőgös ellen felünk,
 Ki oly galádul tört, ellenünk.

Hisz mi az igazság mellett vagyunk,
 Szent a cél, amelyért harczolunk,
 Segíts! Tehát, segíts! Minket
 Aczélosicsd a mi erőnket.

Ments meg a veszedelmekben
 Oltalmaz a küzdelmekben.
 Adj vissza családainknak.
 Akik értünk imádkoznak. Ámen.

Írtam Pünkösöd első napján a harcztéren 1915 V/29.
 Fóris

Gondolják miért jöttem?

Gondolják miért jöttem? Régmuskát mondok el.
 Hogyha lesz valaki, aki reám figyel.
 Apám nem eresztett, de én úgy is jöttem,
 Amíg olvasgatott én bizony elszöktem!
 A kapuhoz érve, szépen kiosontam,
 Nem álltam meg sehol, úsdi, ide futtam!
 Eljöttem magukhoz, hogy ha nem is vártak,
 Itt vagyok egészbe, úgy ahogy most látnak.
 Hogyne!... otthon üljek!? Örükbe csak üljek!?
 Mikor mámma húsvét a nagy örömmünnepl?
 Jézusunk, Mesterünk értünk feltámadott,
 S nekünk gyerekeknek sok örömet hozott.
 Mindenféle színű tarka virágocskát,
 Jó kalácsot, ruhát és piros tojásukat,
 Magok is festettek úgy-e, még az este?!
 Hiába tagadják, mert apám megleste!
 Igaz, – azt is mondta, hogy erről ne szóljak,
 Mert ha ide jövök, nekem úgy is adnak.



▲ Plakett az Agnus Dei ábrázolásával, 14. század, részlet, (cománcozott ezüst, 6,1 x 6,2 x 0,1 cm, Metropolitan Museum of Art, New York)

Béke egy napon

A két front közt mély csönd van és béke,
Nincs gyűlölet s bosszú a szívekbe'...
És mit látok... a szemeim csalnak?...
Magyarok, oroszok barátkoznak...

Beszélgetnek, kulacsot cserélnek,
Mindegyre csak az égre tekintnek.
Akik tegnap ellenségek voltak,
Békességesen ma kezet fognak.

Nincsen szurony és fegyver kezükbe',
A szeretet költözött szívükbe...
Amit az urak ma nem tehetnek,
Ők a mai napon, békét kötnek.

Mit a háború nem enged nekik,
...bár Jézus által egymást szeretik.
Húsvét ünnepe új reményt hozott,
A szeretet máma föltámadott!

Orosz h. t., 1916. húsvét napján

Húsvéti üdvözetem

Édes szeretteim! Kiket úgy szeretek!
Hogy is írjam versem? Mit is írjak nektek? –
Néktek, akik olyan távol vagytok tőlem,
Kiket nem vigasztal csak néma levelem.
Vigasztalásul csak azt hozom föl nektek,
Örvendezzetek, mert Megváltónk közeleg! –
Meghalt egyszer értünk, óh, de feltámadott!
Csak higgyünk, reméljünk,... vezeti sorsunkat,
A béke angyalát elküldi mihozzánk,
Csak bizzunk őbenne, mert gondja van reánk!
Hozzá küldöm imám, míg írom e lapot,
Adjon mi reánk is boldog húsvét napot!

Orosz h. t., 1916



Nem félek

Nem félek, ha itt vagyok is a halál völgyében,
Mert tudom, hogy estelenként imádkoztok értem.
Mintha látnám és hallanám, úgy vacsora táján.
Amint ez imát rebegi, az én kis leánykám!

„Kis ágyamban összeteszem az én kacsókámat,
Én Istenem, óvd veszélytől az én Apácskámat,
Adj kitartást, egészséget a sok szenvedéshez,
Hogy jöhessen hozzánk vissza, s vegyen az ölébe.”

Imádkoztok szeretteim, imádkoztok értem,
Azért őriz meg engemet a jóságos Isten.
Megőríz Ő, tudom én jól, épen egészségben,
Erős hitem ringat ebben a reményben. –

Orosz h. t., 1916

Húsvét napja

Húsvét napja van minálunk,
Feltámadt a mi királyunk
A boldogság édes árja,
Szívem-lelkem átaljárja.
Minden házhoz azért járok,
Nem ártok, csak jót kívánok.
Víg kedélyt és barátságot.
Sok egészség, nagy szerencse,
A bánat el lesz felejtve.
Ezt kívánom tiszta szívből,
És még egyet föltétlenül.
Tyúkocskáknak egészséget,
Tojáskákra szép festéket,
Zsebecskémnek jó étvágyat,
Hogy hiába ne járjak.



Isten négy útja a kortárs költészethez

→ *FALUSI MÁRTON*





▲ Lovas Ilona: Lábmosás I-IV, 2020 (manipulált print, poliészter lemez, állati hártya, üveg, 73 x 90 cm) és Az utolsó vacsóra asztala (Bűcsűbeszéd), 2020 (készítette: Gózon Gábor, asztal, szék, ezüst juhár, betűmarás, 220x74 cm x 70 cm); installáció, négy fotó, asztal, szék, Evangélium21

1.

A kortárs magyar líra keresztény – vagy mondjuk inkább így: hitét megvalló és istenkereső – szemléleti jegyei nem világnézeti. Egyrészt annak az európai történelmi igazságnak a felismeréséből fakadnak, hogy a nemzeti jellegzetességek a középkori keresztény univerzalizmussal egyidejűleg jelentkeztek, másrészt a tiszta költői ihletforrásból, a vereségből táplálkoznak. Fő referenciaértékei is ezt mutatják: Ady Endre, Babits Mihály, József Attila és Pilinszky János életműve. Babits gondolkodása fejezi ki legtisztábban az első megállapítást: „Minálunk Magyarországon azonban a korszellem mögött, s attól túlkialtva, de meg nem fojtva, él egy másik szellem is, mely nem függ a korszellemtől! Ez a magyarság régi, nemes és keresztény szelleme, mely már Szent István korában hátat fordított a barbárságnak, szakított a pogány törzs-élettel s asszimilálni kezdte az idegent. Ez a szellem adta meg az európai Magyarország erkölcsi erejét s életlehetőségét a művelt népek közt. Keleti jellemünk s nyugati kultúránk találkozott ebben a szellemben, becsületes lovagiasság s belátó okosság. A szabadság pogány szeretete egyesült a béke és igazság krisztusi hitével! Hogy megszüljék többek közt a magyar jogérzetet, mely nemzetünk egyik büszkesége.” (A *tömeg és a nemzet*)¹ A keresztény szellemben összegződött a Kelet és a Nyugat, és ez nemcsak a magyar politika, de a költészet feladatait is kijelöli: az eszmetörténet poétikai vetülete olykor éles fénytörésbe kerül.

A holokauszt ennek az európai kultúrának a totális kudarca, mert szembefordult a keresztény

szellem hagyományával. Pilinszkyt ez készletti és kötelezi hite megvallására: „Mindaz, ami itt történt, botrány, amennyiben *megettörténhetett*, és kivétel nélkül szent, amennyiben *megettörtént*.” (Ars poetica helyett) Rögvest idekívánkozik Visky András kétsorosa: „Nem lehet meg nem történtté / tenni a soha meg nem történtöt.” (Esti ima) Ami lehetséges, aminek lennie kellene, és ami megesett, egyidejűleg van jelen az életünkben. A Bibliában ez a következőképpen olvasható: „A hit pedig a remélt dolgokban való bizalom, és a nem látható dolgok létéről való meggyőződés.” (Zsid 11,1) Ugyanakkor idetartozik Ady „zsolttáros hangja”, „viaskodó hite”, „szomjas Istenszerelme” – ahogyan Makkai Sándor írta (Magyar fa sorsa)² –, amikor önmaga és népe gyarlóságai fölött mereng, s tart bűnbánatot. De a költészet transzcendentális esztétikájához végső soron József Attila is ragaszkodott: „Nem szükséges, hogy én irjak verset, de ugylátszik, szükséges, hogy vers irassék, különben meggörcsülne a világ gyémánttengelye.” (Irodalom és szocializmus)³ A költő filozófiai útkeresése ugyan Hegel, Marx és Freud nyomdokain halad, de a lírai logika tudása a tudományon túlra merészkedik („A líra: logika; / de nem tudomány” – *Ha lelked, logikád...*). A vers a megismerés alapvető szemléleti formái közé sorolható, sőt az érzéki valóságnak nemcsak a befogadásához, de – az idézet alapján – annak a működéséhez is nélkülözhetetlen. Materialista indíttatásból lehet ugyan verset írni, ám költészetet művelni nem lehet, mert a versírásba vetett hit az isteni minőséget feltételezi.

→ **Falusi Márton** (1983): költő, esszéista. Legutóbbi kötete *Várható elbukásunk – Esszék és tanulmányok* (Nap Kiadó, 2023) címmel jelent meg.

2.

Kettős veszteségérzetből táplálkozott tehát a kortárs – ismerettárgyamat behatárolva: a Pilinszky utáni – istenkereső magyar líra. Amikor a beszélő szót kap, a mélyből kiált az Úrhoz, szája panaszra nyílik, akárcsak Kecskeméti Vég Mihály zsoltárfordításában vagy Dsida Jenő híres versében, a *Psalmus Hungaricus*-ban. Ilyenkor az egyén védtelensége, a teremtmény törekvése már kétségbeejtő. A haza veszélybe kerül, s a költői én az országféltés miatt emeli tekintetét az ördög államáról Isten államára; egyúttal az örök emberi méltóságot is a végromlás fenyegeti. Vasadi Péter szemléletmódja áll legközelebb Pilinszkyéhoz, és ez poétikailag is kimutatható. Esszéiben is gyakorta vallott (*Sokan vagyok*)⁴ mélyen átél, intellektuálisan is

roppant gazdag tartományokat elsajátító hitéről, amelytől értelmet nyer maga a költészet: „Minden világvallás szentírásai, de még a pogány hit hiedelme is költészet, vagyis fölfogott, meghívott s átél

ősválóság; a költészet Isten bioritmusa.”⁵ („...költés a költészetért”) Prohászka Ottokár könyvcímére utalva cáfolja másutt a kereszténység „diadalmas világnézet” jellegét. „A krisztianizmus először is nem világnézet, hanem lét- és világszemlélet [...], Krisztus megszakítatlan, direkt és indirekt szemlélése.”⁶ Ekként pedig az egyetlen lehetőséget nyújtja társadalmi szinten is arra, hogy – Vasadi József Attila-értelmezését összefoglalva – ne uralkodjon el a politikában a tömegek szellemi kizsákmányolása. Mindannyiszor ugyanis, amikor a beszélő a legyőzöttek pozícióját veszi föl, könnyen engedhetne a marxizmus csábításának. Ha elfogadjuk, hogy a lét határozza meg a tudatot, a költészet csakis a védett vesztesek szolgálatában, vagyis a mozgósításban értelmezhető.

Ám ha a kereszténység nézőpontját választjuk, arra jutunk, hogy a versírásnak, valamint minden egyéb szelíd, értékteremtő tevékenységnek a szol-

„Ám ha a kereszténység nézőpontját választjuk, arra jutunk, hogy a versírásnak, valamint minden egyéb szelíd, értékteremtő tevékenységnek a szolgáltatás és ellenszolgáltatás arányosságára törekvő piaci logikától függetlenül, »önmagában van haszna...”

gáltatás és ellenszolgáltatás arányosságára törekvő piaci logikától függetlenül, „önmagában van haszna” mint személyes megbízatásnak, hivatásnak, lelki gyakorlatnak, hiszen „az isteni részt veszik el az embertől [...], az isteni rész a hasznuk a gonoszoknak, akik ezt leszakítják” – ahogy Szöllösi Zoltán Marx tételeit latolgatva mondja Dukai Istvánnak.⁷ Ez csakugyan létszemlélet, nem pedig világnézet; életre szóló cselekvési program, *ars poetica*, amelynek mozgatóereje az istenhit kegyelmi ajándéka. Az evangélium tanítását bölcséleti alapként tételezve így folytatja Szöllösi: „Nem érdekelnek ezek a kérdések, hogy van-e Isten, vagy nincs, szó szerint úgy volt-e, vagy sem; maga az egész gondolatrendszer számomra az egyetlen létező dolog, ami szerint érdemes élni.”⁸

A harmadik költő, akit ebbe a körbe sorolok, Nagy Gáspár a nyelvi megnyilatkozás szabadságát, a politikai szabadság kiharcolását és a hit felszabadító hatalmát szintén ismeretelméleti aspektusból

köti össze: „Nem lehet a világot Isten nélkül fölnevelni / nem lehet a világot Isten nélkül megérteni / nem lehet a világot Isten nélkül szóra bírni // illetve lehet // csak az olyan rémült magánkaland / melyet a kétségbeesés kormányoz / s végkimenetele fölöttébb kétséges”. (*Belátás*) A keresztény líra morálfilozófiai olvasata, hogy a *phronészisz* – amelyet Platónnál általában *belátásnak* fordítanak, Arisztotelésznél pedig a gyakorlati tudást jelenti – Isten létezése, a középpont affirmációja, egyértelmű kijelentése nélkül teljességgel esetleges. Milyen következmények származnak Isten szubsztanciájából? A fölnevelés, a klasszikus *Bildung*, a megértés, a hermeneutika Istenhez vezető értelmi dinamizmusa és a megszólalás, a beszéd képessége, vagyis az abba vetett bizalom, hogy a személyesen szerzett tudás mások számára hozzáférhetővé tehető. A „magánkaland” oppozíciója az isteni igazság közösségi irányultságát is jelzi:

az egzisztencia sohasem pusztán egyénfüggő. Az arisztotelészi *eudaimonia*, a legmagasabb boldogság a társak között tapasztalható meg; forrása pedig az erények gyakorlása.

Amíg Nagy Gáspár költői indulatának egyik kiváltó élménye a despotizmus, érdekeltsége ebből adódóan a politikai teológia területére is kiterjed, Visky András, a negyedik költő, akinek verseire vetünk egy pillantást, a hite, valamint erkölcsi helyzetállása miatt meghurcolt és bebörtönzött édesapa és az internált család szenvedéstörténetét dolgozza föl. Kötetről kötetre egyre jobban beavatja olvasóit a történesekbe, és ezzel párhuzamosan egyre mélyebbre merül emlékeiben – tehát a feldolgozás nemcsak poétikai, de lélektani művelet is –, míg nem a szembesítés regényében, a *Kitelepítésben*⁹ éri el a tetőpontot. Visky folyamatos, közvetlen hangvétellő dialógust folytat Isten-

nel, istenével, akit olykor profán kontextusokba helyez. Mintha mindig a Biblia tanúságtétele, református lelkipásztor édesapjának igehirdetése lenne a költői előadás szituációja, a költemény pedig palimpszeszt a lekapart szövegkorpusz alatt. „Egyetlen könyvet ismerek behatóan, azaz mindennel együtt, ami és aki vagyok: a Bibliát. [...] Esténként, fogságunk éveiben anyám nyitotta meg a könyvet, és a petróleumlámpa ugráló lángjánál felolvasta a napi szakaszt, én meg minden szavát értettem” – írja Visky a *nevezd csak szeretetnek* borítóján.

Vajon a különböző poétikai eljárások – s e négy lírai szemléletmód ugyancsak eltér egymástól – hogyan viszik színre a keresztény létszemléletet, illetőleg a keresztény hit hogyan állítja elő Vasadi Péter (1926–2017), Szöllősi Zoltán (1945–2018), Nagy Gáspár (1949–2007) és Visky András (1957–) költészetét? Az évszámokból kitetszik, hogy négyen három generáció tagjai, tehát történelmi látószögük is más és más. Ma már azt is érdemes hangsúlyozni, hogy volt történelmi látószögük, és voltak személyes történelmi tapasztalataik.

3.

Négy karakter felvázolását kísérlem meg tehát; a behatóbb elemzés elmarad, ám remélem, hogy eszszém ösztönzi az elvégzését.

Rónay György az „apokalipszis borzalmait”, „ikonszerűen merev és mély képeit, esők, sugarak, szárnyak rejtélyes suhogását” emlegeti a *Magunk kenyere*n antológiában debütáló Vasadi Péter verseivel kapcsolatban. Szikár megfogalmazás és kemény metaforák jellemzik őket; beszélőjük azon a síkon veti meg a lábát, ahol a modern fizika részecske- és hullámtermészetű fénye vibrál, az absztrakt képzőművészet pedig fölveszi geometrikus formáit. A *Hát így mész el* így érzékelteti a humanitás isteni drámáját. A megszólított, a „csillagarcu” léptei a temető földjét hányják a teremtményre: vajon hiányzik-e a megváltás ebből a kozmoszból? „...mint fű vihart, majd elfelejtsz / de hogy fe-

„Habár szorongással és megrázkódtatásokkal telített, Vasadi verseinek hite korántsem személyes; az alázat, a szentség és az áhítat egyetemességét hivatott szavakba foglalni.”

lejtsem én magam?” – hangzik el a fő kérdés. A testé lett Ige, az ember mintegy számba veszi tagjait: szellem és anyag viszonyának ábrázolása minden költészet megkerülhetetlen problémája. A vers végén megismételt „eleven arc” kezdetben „fáklyafény”, amely hol az útra kelő előtt, hol pedig mögötte képződik; tehát megfoghatatlan, mégis irányt szab. Űtést mér rá, bünteti és a vadak közé űzi a ruhátlan és védtelen lírai ént a fennvaló. A vadak fogai „villognak tőrként”, de az állati attribútumok sem öltének valóságos alakot, falánkságuk is elvont, s végül nem biológiai pusztítással fenyegetnek, hanem ítélkezéssel. Bonyolult gondolatalkazatot létesít a „mohóság” megszemélyesítése, mert egy fogalmi metafora, az „igazságom tején” is közbeékelődik: a „feltápáskodó mohóság” a ragadozót jelöli, ám az a ragadozó, amelyet „igazságom tején neveltem”, már az emberi ösztönvilág animális oldalát jeleníti meg. Mindaz, ami megfélemlít, belőlünk ered, s ezért „ítél igazságom felett”. Egzisztenciánk azon méretik meg, hogy a kultúra által megbirkózunk-e bűnbé esett természetünkkel, vagy nem. A hit – a

következő versszakban – „lőtt madár”, és ismét egy testrészhez kapcsolódik: „lábamhoz hull”, miközben a „rémek” gurítják, de nem nyúlnak le érte, vagyis hozzájuk a kéz mozgását társítja a költemény. A szenvedély lángolása, amelynek pedig a csipkebokor a metaforája, kihunyt, csupán az üszök árulkodik róla. Dániel prófétára a versnek az első fele, Mózes csipkebokor-történetére a második fele utal: az őszö-vetségi alakok – egyikük a babiloni fogság idején élt, másikuk az Exodus prófétája – a kultúrát képviselik, miközben a lírai én egy kettős világban reked, hiszen egyszerre a vadak prédája, aki menekül előlük, és egyszerre bukkan föl az élükön. A „kilábolok” érdekes igealakja a vonulás és a szökés dinamikájához csomózza a motívumhálót, de ez a vonulás és szökés nemcsak a zsidó népnek az egyiptomi fogságból való szabadulását idézi meg, hanem egyúttal a ki nem engesztelődés modern létélményét is. Visszatér a zárlatban az „eleven arcom”, de már mint a nap, amelynek „melegében / alvó vadak sugárzanak”. Vadak a pusztaságban: az ígéret földje és a megváltás egyaránt hiányzik ebből a költői tudatállapotból, amelyből a Teremtő eltávozott.

A későbbi, *Jelentés Babylonból* című kötetben az *Égők éneke I.* a krematórium „holtterében” játszódik. A halotti urna azonban a feltámadás, az újjászületés bölcsője; „a történet lelencei” csontról csontra főlemesztődnek, hogy a „menekülés lovai”, majd „a mályvakék magasban / nem mozduló madár” át-lényegítse őket. Itt a „vadló” a földi portól szabadít meg, s egyértelműen békét hoz a túlvilág. Ugyanaz a sokértelmű absztrakció jellemzi ezt a verset is, mint a korábit. Léhelyzeteket visz színre a költő, alig-alig mutatja meg eredeti környezetükben a hétköznapi valóság elemeket és a természeti lényeket, képződményeket, rögtön a bibliai reminiscenciák és a spekuláció övezetébe viszi át őket. Vasadi Péter líráját méltán nevezhetjük skolasztikusnak is, mert egyrészt teológiai kérdések állnak a centrumában, másrészt tartózkodik a miméziselvű felfogástól, a beszédmód közvetlenségétől. Rilke és Paul Celan stílusára ismerhetünk a tömegsírok és az atommáglyák korából; kevés szavú, lecsupaszított, megfontolt, súlyos, a költészet hagyományos toposzaival,

fogalmaival, szimbólumaival dolgozó költészet az övé. Az *Ama napon* apokaliptikus látomásában megütött hang marad a meghatározó, a mindvégig kitartott az életműben: „ama napon / mikor minden vak / énekelni kezd // s utolsó szerelmem / keresztbe fekszik / szívemen”.

Habár szorongással és megrázkódtatásokkal telt, Vasadi verseinek hite korántsem személyes; az alázat, a szentség és az áhítat egyetemességét hivatott szavakba foglalni. Így azonosulhat a *Bepillantás* című esszéjében Johann Baptist Metz konklúziójával: „Az a kérdés áll előtérben (és kizárólag ez), hogy miként beszélhetünk egyáltalán Istenről, ha ismerjük a világnak, az ő világának mélységes szenvedéstörténetét. Az én szememben ez a teológia egyetlen kérdése, amelyet sem kiiktatnia, sem végérvényesen megválaszolnia nem szabad. Ez *maga* az eszkatológiai kérdés; erre a teológia nem adhat mindent megbékítő választ, hanem kifejezésére olyan nyelvet kell keresnie, amelyen megóvhatja a feledéstől.”¹⁰ A teodiceakérdést tehát „nem szabad” megválaszolni, csak napirenden tartani, kifejezni, ami szintiszta poétikai gyakorlat, az erről való beszéd aktuusa.

4.

Szőllősi Zoltán szuggesztív metaforái más irányba mozdulnak el, amikor Istent kutatják a kozmoszban; verseinek ontológiai érdeklődésében az érzéki világ és a metafizikai jelentéssík összecsúszik, a merész analógiák vezetnek új felismerésekhez. A költő többször elmesélte, mi mindent köszönhet a kecskeméti piaristáknak, akikhez a nyírségi tanyavilágból érkezett gimnáziumba. A Dukai Istvánnal folytatott beszélgetésben világít rá eszmélkedésének fő poétikai mozzanatára: „Azt is neki [Jelenits Istvánnak] köszönhetem, hogy én úgy találkoztam az igazi költészettel, amikor tehát a költészet megcsapott, hogy az a kortárs költészet volt. Nem hiszem, hogy abban az időben állami gimnáziumokban bárhol Nagy László *Deres majálisát* és Pilinszky-kötetét adtak az ember kezébe. Ezek a versek engem az akkori, mélységes állapotomban leterítették. Esküszöm, hogy nem értettem őket, mégis elképesztő hatással voltak rám.”¹¹

A Szöllősi-líra genezisében Pilinszky „evangéliumi esztétikája” ötvöződik Nagy László plasztikus látomásosságával. Ez a típusú szakralitás hasonló ahhoz, amelyet Bartók vagy Arvo Pärt zeneművei vonnak maguk után; s amennyire alkatilag Nagy László Bartókhoz, annyira Pilinszky a tintinnabuli minimalista technikáját kifejlesztő észt komponistához áll közel. Szöllősinél magától értetődően szervesül a keresztény jelképvilág a paraszti kultúra antropológiai szemléletében; abban az ősi állapotban, amely a természetet kívánja reprezentálni, s az archaikushoz való – kudarcra kárhozottatott – visszatérése keresztül engedi a létbe vetettség tragikumának megpasztalását. A költői én trónfosztott királyi fenség, s ha szólásra emelkedik, öntanúsítása által Krisztus fiúi minősége hatol be a világba. Nem túlzás Hamvas Béla *Poeta sacerj*ével rokonítanunk e poétikai eljárás filozófiai elgondolását: „A pillanattól, hogy a szent körben a költő egyedül maradt, a király uralmát, a főúr méltóságát, a papi rítust, a katona harci ösztönét, a bíró igazságtudását, a tudós ismerészenvedélyét vállalnia kellett, a művész, a lovag, az orvos, a jós, a gondolkodó minden feladatát – attól a pillanattól kezdve a költő túlnőtt a tulajdonképpeni költőn.”¹² Csakhogy ennél sokkal árnyaltabb Szöllősi szemléletmódja, mert stílusától a hétköznapi esendősége sem idegen. Dukai István monográfiája¹³ a történelmi és a mitikus idő szinkronicitása mellett éppen ezt emeli ki az életműben: „Az a fajta, különleges valóságismeretben gyökerező realizmus ez, ami Arany János, József Attila vagy – hogy még közelebbi példát említsünk – Pilinszky János költészetét is jellemezte, és amely realizmus a tárgyi, a konkrét valóság érvényét a transzcendens valósággal szemben (vagy amellel) mindig fenntartja.”¹⁴

Szöllősi Zoltán – ahogy a borítószöveg ígéri – „Ég-vezérelte jákobi küzdelmét” az *Angyal lépked föld fele* című kötetbe rendezte a szerző. Jóllehet komplex metaforikus szerkezetek épülnek föl a költeményekben, fő retorikai eszközük a *detrakció* (keveset mondás). Népdalszerű, négysoros strófák sűrítik a költői képeket, a szó-, mondat- és gondolatalakzatokat. Szöllősi minden egyes versének tétje, hogy a beszélő – a természeti erőket számba véve és a kulturális

emlékezet identitásjegyeire reflektálva – rögzítse saját pozícióját. Belső világában egyenrangúak az ég és a tenger, a föld és a hold, az út és a fa, a férfi és az asszony, Ádám és Éva, a ló és az angyal: mindegyik a monstancia csiszolt kristályán sugárzik át, akár a szentostya: „Van fenti s van lenti ég, / felejtésem bennük mértem, / ezért voltam lenni még – / tükrömbe, jaj sokszor néztem.” (*Ahol új nincsen*) Az ellentétpárok egyik tagja mindig az e világi másolat, a kontingens, gyarló tükrökép; a másik tagja a színről színre mutató öröklétkben, miképpen az ihletett, istenélményes pillanatokban ragyog fel. De ugyanígy kettőződik meg a pogány és a szent is: „Ki rejtetted egykor vétkeimet, / hol ágak háromszögébe zárva / figyel és öröködik a Nap, Isten szeme, / a Szentháromság pogány metaforája.” (*Nagyhajú*)

A *Fehér mostoha* az életmű egyik legrejtélyesebb, egyúttal leginkább világképteremtő darabja. „Amikor Hold hala hízik” – ezzel kezdődik a zárlatban megismétlődő első versszak, s a Hold az isteni és a női princípium jelölőjeként szabályozza a kairoszi időmúlást. „Boldog-e aki / tükréből kilát / akinek csöndje / tükröt is kirág // tükre ha rongyos / és csöndje egér / s messzebb lát Babilon / vizeinél” – ez a háromszor elhangzó interrogáció utalhat a Hegyi beszédre, a tükrő által homályosan látható földi igazságokra, a Babilon folyóvizei mellett síró, Sionra gondoló száműzöttekre és fogvatartottakra, ami végső soron mindnyájunk sorsa. Az *Apokrif*a nemzedékek során együvé tartozó társak, a szerettek, a holtak, az élők és a születendők között szövetséget kötő isteni parancsolatot fogalmazza meg axiomatikusan: „Halott kedveseim / élő édeseim / emellek benneteket / néznélek benneteket // Nem látlak benneteket / nem látom arcotokat / nem tudom eltartani / magamtól.” Az atyai és a felebaráti szeretet misztériuma, hogy korlátozza a megismerést, hiszen nem vehetjük szemügyre azt, ami közel áll hozzánk, vagy amit a szívünkön viselünk. A hülo-morfizmus¹⁵ tradícióját pedig így éneklie meg Szöllősi: „Fehér úrben a fellegek, / angyalok szállnak haza, / kerítésen papír rezeg: / fésű-szájharmonika. // És bomlik a szélben, / és fehér napfény kötélén / kilógja magát a lélek, / vásznán a test is feléled.” A lélek mint szárado fehér lepedő, amelynek vásznán a test



▲ Lovas Ilona: Lábmosás I., 2020 (manipulált print, poliszter lemez, állati hártya, üveg, 73 x 90 cm, Evangélium 21)

életre kel: ekként válik láthatóvá a láthatatlan, ha a nyelv megnevezi. Meddig csupán lélek, és honnantól kezdve test is? A határ megvonhatatlan. Eszünkbe juthat erről a reprezentációs modellről Lovas Ilona művészete, amelynek emblémái lettek a fotó, a tisztított marhabél és az ostyamotívum felhasználásával, a közvetítettség többszörözésével készült objektok.

5.

Nagy Gáspár sokkal közvetlenebb hangon beszél hitről, Istenről, hivatásról. Míg Vasadi Péter egészen személytelenül, mintegy skolasztikusan, Szöllösi Zoltán az egyetemes ember helyzetéből szólalt meg, addig a pannonhalmi bencéséknél nevelkedett Nagy sok-sok életrajzi elemet és referenciálisan kódolt utalást elegyít a dikcióba.

A „Szálka alá poklokra” a *Halántékdob* című kötetből Kormos István önmitizáló hajlamával, nyelvjárási szavaival (gánica), a beatköltészet szókimondó vagányságával és a Nagy László-i versépítkezés hosszú lélegzetével született meg. A szőlőszem központi metaforája Krisztus és az egyes ember kapcsolatát hívja elő a Bibliából, valamint lehető-

séget ad a játékra az angyali *seregek*, valamint a gyümölcsöt dézsmáló *seregélyek* hasonló hangalakjával. A beszélő életének tanulságait összegzi biblikus nézőpontból, amikor is „fölrobbantani kész / a költészet felhalmozott / készleteit, hogy higgyetek / nekem fölnyitott zöld / sebeimben landolhat ujjatok”. Szerepe tehát a Megváltóét profanizálja, és rögtön Petőfi rejtélyes mártírhalálára asszociál, amitől a *sereg* jelentése a *hadseregével* egészül ki. E költői elrendelés egyik összetevője tehát az önfeláldozás (számos motívum evokálja Jézus elárultatás előtti éjszakáját a Gecsemáné-kertben), a másik a szenvedélyes szerelem, s mindkettő heroikus elbukáshoz vezet. A szerelem tárgya, Európa, a „kulturarongy” már egyértelműen a politikai konnotációk felé nyit utat. Ugyancsak szakrális jelentéseket hordoznak a lebegés és a lobogás stádiumai, amelyekkel a lírai én mitológiai megformáltsága erősödik föl. A „ráktermészetű” idő leszámol a kronológiával: Nagy Gáspár hőse a keresztény kultúrát megalapozó elbeszélésekből nyeri identitását, veszi fel a harcot a megnyomorító és elnyomó történelmi hatalmakkal. Küzdelmét ugyanakkor a kárhozat ellen is folytatja.

A „nagyördögök, körzeti / heródesek gyarmatain” is helyt kell állni, de a Pokol és a Menny moralitásdrámájában is. A kapitálissal szedett utolsó szakaszban a kontinens a mondabeli hercegnő képében személyesül meg, és a pokolra jutás feketemiséjének válik áldozatává: „EURÓPA, FEKETE OSTYA – / AZ ÖRDÖG VELED ÁLDOZIK.” A földi világ maga a Pokol – „EMÉSZTVE SZÖRNYŰ BŰNÖKET” –, ám nem csupán vallási, hanem politikai értelemben is.

Petőfi mellett Petrarca a másik költő, aki felbukkan az elemzett műben. Nem véletlen, hogy éppen a romantika és a humanizmus képviselői – politikum és esztétikum mindkét korszakban dicsőségesen támogatta egymást. Nagy Gáspár költői életművének egyik megkülönböztető ismérve, hogy érvényre juttatja Carl Schmitt híres formuláját, mely szerint a modern államelmélet minden meghatározó fogalma szekularizált teológiai fogalom, vagyis – erről Jan Assmann írt könyvet¹⁶ – uralom és üdvösség végső soron egységet alkot. E tételnek a modern elmélet-történetben Donoso Cortes szerzett először hitelt: „Az autoritás eszméje katolikus eredetű. A népek ókori kormányzói emberi alapokra helyezték szuverenitásukat; önmaguk jogán és erőszakkal kormányoztak. A katolikus hatalomgyakorlók viszont, magukat semmibe véve, nem voltak egyebek Isten megbízottjainál és a népek szolgálóinál.”¹⁷

A *Fiú naplójából* ennek megfelelően a beszélő krisztusi önstilizációján keresztül a forradalom hivatalos megtagadásáról is szól; az *Öröknyár: elmúltam 9 éves* a temetés és a törvényszegés toposzait, az emberi és az isteni törvények antigonéi konfliktusát a tipográfia eszközével is a vers születésének korára vonatkoztatja. A művek aktuálpolitikai olvasata mellett (az azokat közlő folyóiratokat retorziók érték) nem feledkezhetünk el arról, hogy az értelmezés a mindenkori uralom keresztény korlátaira, morális kötelezettségeire is rávilágítson. A vers, a hit és az autoritás így kölcsönösen feltételezi egymást Nagy Gáspár költészetében, amelynek mottója közismert: „...kívül és belül: / poklosan örvényült, háborult világ, / de a remény sohasem meghaló, / ha minden utolsó szalmaszál / ABBÓL A JÁSZOLBÓL VALÓ!” (*Jegyzé- vén szalmaszállal*) A „Ne féljetelek...!” című, II. János Pál

székfoglaló homíliáját felidéző költemény is ebbe a kontextusba illeszkedik, „hiszen a király Heródes / reggeltől estig *elhatárolódott*”, és „csecsemőgyilkolászati jegyzeteiben” a rendszerváltozás igazságtételi polémiai is minden erőltetett belemagyarázás nélkül fölsejlenek. A szocializmus mint a tekintélyromlás végső stációja, „a mélypont ünnepe” intézett itt kihívást a vallás és a költésztörténeti hagyomány jó autoritásával, az erkölcsi helyességgel szemben.

6.

Ha Vasadi keresztény lírájának modelljét skolasztikusnak, Szöllösi Zoltánét antropológiainak, Nagy Gáspárét pedig politikai teológiainak kereszteltem el, az övéktől már protestáns megközelítése miatt is különböző Visky Andrásét parafrázéálónak hívhatjuk. Református lelkész édesapját börtönre és vagyonelkobzásra ítélte a román kommunista államhatalom, családját pedig – édesanyját a hét gyermekkel, köztük a költővel – kitelepítették a Duna-deltával határos sztyeppére. A fizikailag megkínzott, lelkileg azonban megtörhetetlen édesapa, a gyermekeit házasársi hűségben és istenfélelemben gondozó édesanya – akinek a *Júlia* című monodráma is emléket állít – Visky lírájában is központi szereplő. A beszélő Istenhez való viszonyának két jellegzetessége a bibliai szöveghelyek átírása, a bibliai figurák történeteibe való behelyezkedés retorikai művelete és a Teremtővel fölvetett és tartott kollokvális kapcsolat. Isten nem elvont abszolútumként mindenható, hanem szinte családtag, aki a rituális, mindennapi bibliaolvasások során beférkőzik a lírai én gondolataiba, s a vele folytatott párbeszédén keresztül fedi föl rejtett arcát a valóság.

A fogság, a hűség és a fizikai megpróbáltatások látványos hatásában is kiütöző lelki szenvedés mindig megtalálja és didaktikától mentesen hirdeti az igét. A *Test a Gyáva embert szeretsz* kötetből anélkül tárja föl az ember biológiai meghatározottságában rejlő szabad akaratot, hogy a beszélő önfeltárulkozása pszichologizálásba fordulna át: „Ekkor pillantottad meg, / a szeptemberi alacsony fényben, / a hozzád tartozó testet.” A szabadon bocsátott ismerkedik saját tönkrement testével, amellyel Jóbnak is meg

kellett küzdenie, és amelyet Krisztus is magára vett: „Elviseled, elhordod valahogy.” A *kivonulás könyvében* „[a]z a negyvenéves zarándoklat / a sivatagban, a fogság után” mintha csak újramondaná az Exodust, ám rögtön ezzel folytatódik: „Kapkodó kirohanás a / komfortos hullaházból.” Az apa kivonulása nyilvánvaló párhuzamként adódik Mózesével, s feltolulnak az emlékek a titkosrendőrségről, a véres macskakőről, az őrnagy íróasztaláról. A lírai én ugyanabban a feszélyezett tónusban szólítja meg Istent, ugyanúgy fordul oda hozzá, ahogyan apja, aki „[k]itartóan / nógatott, készülj, gyere, / mintha egy Isten csak / nagyalvó lehetne, mióta / világ a világ. Vagy süket, // mint apám öreg harangozója.” Ez a szertartás pedig a Visky-líra súlypontja: „Vonulni a könyv egyik lapjáról / a másakra, napi szakasz / lenni. Menni, nyomtalanul.”

Az édesapa és az édesanya házassága szolgál mintául az Istennek az emberrel kötött szövetségéhez. A 130. *zsolttár* ennek fényében perlekedik Istennel, aki felbontotta ezt a házassági szerződést: „A bocsánatos feledékenységre / gondolok, mintha nem volna a / Kezed ügyében az okmány, amely / a szövetséget magabízón kivonta / Az idő törvénye alól...” Az egyezés „érvényét veszítette” az önismeret hiánya és a féltékenység, vagyis az ember eredendő esendősége miatt. Ám e költészet csúcsa a *nevezd csak szeretetnek* kötete, amely a későbbi nagyregény színvonalán, egyetemes nézőpontból tudja színre vinni a személyesen megtapasztaltakat. A *Tűkőr* például izgalmas dialógusba kezd Szöllösi idézett verseivel: „Lehull egy ezüst tóraolvasó, / élesen peng az üres, tetőtlen

/ zsinagóga kövén, visszakap // még a rebbenő, csont-ra száradt / kéz felé, hirtelen huzat fut / át, lobog a gazdátlan tóra.” A lélek vásznán feléledő testnek a kertben száradó lepedő képzetével való társítása és a kézből kieső tóraolvasó lobogása a huzatban: a fizikai létezéssel érintkező természeti jelenség, illetőleg szakrális tárgy teszi érzékletessé a metafizikai összefüggéseket. A parafrázis ékes példája a bölcsességre oktató *Betsabé hiábavaló intelmei fiához, Salamonhoz...*, amely egyaránt a Biblia és az élettapasztalatokban bővelkedő lírai megszólaló etikai útmutatója, a zoltárok stílusát imitálva. Kifejezetten epikus perspektívájú már a *Több gondom volt magával a testtel*, amely szaggatott előadásmóddal meséli el, hogy miben nyilvánult meg, tért vissza a hazatérés után is a lágerban átélt, a törvényen kívüli törvények hatálya alá tartozó kivételes állapot. A tábori rend abszurditása ugyanis ott maradt az örökkévalóságban, ahonnan a halandónak nem lehet visszatérnie: „Nem mondtam nem / nem jöhetek vissza / nincs honnan visszajönni / és nincs hova visszamenni / nem tértem vissza / soha többé // Nem.”

Ez a négy modell megmutatja, hogyan képes a kortárs líra újszerűen és megrázóan tanúságot tenni a hitről; s hogy a hívő lélek tépelődése nem összeegyeztethetetlen a (poszt)modern kifejezőeszközök révén inkarnálódó lírai szubjektummal: nem követ el főbenjáró bűnt, nem esik az istenkáromlás vétségébe, ha szembenéz természetes kételyével, a rajta időről időre úrrá levő kétségbeeséssel, titkolhatatlan restségével. Isten választhatta ezt a négy utat is, hogy a költészetben kinyilatkoztassa, közlétegye önmagát. ■

JEGYZETEK

- 1 BABITS Mihály 1939. *Keresztülkasul az életemen*. Nyugat Kiadó és Irodalmi Rt., Budapest. 68–69. o.
- 2 MAKKAI Sándor 1927. *Magyar fa sorsa. A vádolt Ady költészete*. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár. 95. o.
- 3 JÓZSEF Attila 2018. *Összes tanulmánya és cikke 1930–1937*. 1. köt. Kritikai kiadás. József Attila Társaság – L'Harmattan Kiadó, Budapest. 125. o.
- 4 VASADI Péter 2014. *Sokan vagyok*. Magyar Napló, Budapest.
- 5 Uo. 27. o.
- 6 Uo. 63. o.
- 7 DUKAI István 2018. „Gyönyörű, szent dolog a bánat”. Beszélgetés Szöllösi Zoltánnal. *Hitel*, 31. évf. 6. sz. 3–29. o. 9. o.
- 8 Uo. 17. o.
- 9 VISKY András 2022. *Kitelepítés*. Jelenkor, Budapest.
- 10 VASADI 2014, 99. o.

- 11 DUKAI 2018, 11. o.
- 12 MIKLÓSSY Endre (szerk.) 2002. *Hamvas Béla*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 107. o.
- 13 DUKAI István 2013. „Lenni egyidőben”. *Az Ember Szöllösi Zoltán költészetében*. Antológia Kiadó, Lakitelek.
- 14 Uo. 41. o.
- 15 Más szóval *hilemorfizmus*: „A test lényegét két (anyagi és formai) öszszetevőre visszavezető filozófiai elmélet.” (*Magyar katolikus lexikon*)
- 16 ASSMANN, Jan 2008. *Uralom és üdvösség. Politikai teológia az ókori Egyiptomban, Izraelben és Európában*. Ford. Hidas Zoltán. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- 17 CORTES, Donoso 2022. *Esszé a katolicizmusról, a liberalizmusról és a szocializmusról*. Ford. Csejtei Dezső. Századvég Kiadó, Budapest. (Furor politicus.) 97. o.

Ki a legmodernebb európai?

Sík Sándor életműve kapcsán

→ VÖRÖS ISTVÁN

Itt az idő újragondolni a magyar irodalom kánonjait. Ebben a mondatban az *itt* időre vonatkozik, az *idő* cselekvésre, a cselekvés gondolatára. A *kánon* többes száma pedig azt mutatja, hogy többféle keményre merevedett irodalomkép alkotja a magyar irodalom közös tudatát, mely közös tudat éppen hogy nem közös a kánonok egymásmellettsége és egymás iránti közömbössége miatt. Az *újragondolás*on semmiképp sem szűkítést értek, hanem az egyes kánonok és a rajtuk kívül eső területek egyesítését. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy itt volna az ideje bővíteni a magyar irodalom tárgy- és fogalommutatóját. Az új fogalommutató révén persze szükségszerűen újra kell értelmeznünk a már egyébként is benne szereplő szavakat. De sohasem szűkítő értelemben. Vegyük például az irodalom egyik alapfogalmát, azt, hogy *költő*. Hatalmas irodalomelméleti nagyműtettel választották szét nem olyan régen a szíami ikreket: a költői ént és a magánembert. Nem haszontalan önállóság. De mind a két fél belebetegedni látszik annak a vékony összekötő zsinórnak az elvágásába, mely eddig többé-kevésbé mégiscsak egyetlen testté kapcsolta össze őket.

Most arra szeretnék kísérletet tenni, és az időhatározó ezúttal erre a helyre vonatkozik, ahol a szöveg szavai követik egymást, hogy a költők egy speciális, szűk és alig elismert alcsoportjának elismerése és analizálása révén elfogadtassam vagy legalábbis megengedhetővé tegyem a főntebb már szétválasztottként említett együttállást. Konkrétan a *papköltő* fogalmáról szeretnék beszélni, persze azért is, hogy az egyik legnagyobbjuknak,

Sík Sándornak (1889–1963) a helyét a kánonban megerősítem, és ebben az újragondolt, kibővített formában megerősítem magát a kánont is, mert immár nem kifelejteni akar, hanem pusztán leírni. (Persze a kánon kirekesztő jellege az esetek nagy többségében nem kimondott és főleg nem leírt, de gyakran odagondolt. Egy kánonnak igazából egyáltalán nem lehetne le nem írt része. Nem lehet elvi szabályrendszere sem, csak esztétikai tapasztalatra épülő leíró jellege. Mindannyiunk feladata, hogy a bennünk munkáló ki nem mondott gondolatokat vagy elveszük, vagy leírjuk, és próbáljuk alátámasztani, és amennyiben ez nem sikerül, tekintjük megcáfoltnak, a le nem írt gondolatokat pedig gyengének, mert hitelesen le nem írhatók.)

Hogyan kell azonban értenünk azt, hogy *papköltő*? El kell választanunk, ahogy Pilinszky különválasztotta magában a költőt és a katolikust? Kérdés, hogy helyesen tette-e, és kérdés, hogy amikor nyilatkozatában ezt tette, vajon egy helytálló (ön)analízis végeredményéről számolt-e be. Ennek a kijelentésnek az értelmezésében a *katolikus* szó értelmezése nélkül nem lehet állást foglalni. A *katolikus* úgy értendő, mint egyetemes? Vagy inkább, mint egy dogmarendszer merev követője? A modern katolikus gondolkodás és szélesebben véve a modern keresztény alapú gondolkodás kétségtelenül a szó elsőként említett jelentése mellett kiállás, érvelés és annak valóra váltása. A második értelem éppen az a ki nem mondott, de esetenként szuggerált jelentés, melyet már a pusztá megfogalmazása átvilágít és elfogadhatat-

→ Vörös István (1964): író, műfordító, a PPKE BTK Esztétika tanszékének egyetemi docente volt, a *Vigilia* szerkesztője. Legutóbbi kötete *Nem ti kussoltok* (Scolar, 2021).

lanná tesz. Amennyiben tehát a katolikus jelző egyetemest jelent, a katolikus költő fogalma nem annyira szűkített a jelző hatására, hanem sokkal inkább bővített. A *katolikus költő* fogalom a *költő* szó mélyebb értelmére hívja föl a figyelmet, melyről nem lenne szabad sohasem elfeledkezni; sohasem helyes a költőt csupán versírónak, szavakat egymás mellé rendezgetőnek tekinteni. A költő nem költ – a magyar nyelv megtéveszt minket –, hanem valami egyedül egyetemessé tesz. A költő a Teremtő nyomában rohan, és bár olyan hatásfokú teremtő semmiképpen nem lehet, mint akinek a követője, de lehet valóságbővítő, világbővítő, mélységértelmező. Nem hozzákölti, amit tud, ahhoz, ami van, hanem láthatóvá teszi abban, ami van, mert enélkül eltakarja a megszokás, a közöny.

A pap, a lelkész, ha a lelkeket irányítja a hit és a valóságmegértés kérdéseiben, azt nem azért teszi, hogy uralkodjon rajtuk, hanem azért, hogy ne lehessen uralkodni rajtuk, inkább maga a lélek legyen képes uralkodni magán, amikor szükséges. A papköltő versírás közben sem mondhat le arról, hogy pap, és amit egy pap meg tud tenni költőként, azt egy másik költő is meg tudja tenni. Ha a papnak feladata van, akkor arról költőként sem feledkezhet el, csak azért, hogy a költőről kimondott elképzeléseket beteljesítse. Ha a papköltőnek feladata van, akkor a nem pap költőnek is lehet feladata, a feladat kiválasztása a költői munka egyik szerves, sőt meghatározó része. A költő, a pap és az ember olyanfajta egységet alkot, mint amelyet Augustinus írt le: „A szó akkor születik meg, amikor kigondoljuk: vagy vétekre, vagy igaz tetterre. A szót és az értelmet, mely létrehozza, egy közbeeső szeretet kapcsolja össze, és velük együtt mint harmadik keveredés nélkül szellemi egységbe lép.”²¹ Ebben a könyvében Augustinus alapvetően a Szentháromság egységét, részeinek önállóan meglevő teljességét és mégis egymásban való jelenlétét analizálja, az idézetben épp nyelvfilozófiai párhuzamokig eljutva,

„Hogyan kell azonban értenünk azt, hogy papköltő? El kell választanunk, ahogy Pilinszky különválasztotta magában a költőt és a katolikuszt?”

és immár szinte ugyanarról beszélve, mint amiről fentebb magunk is megpróbáltunk.

Sík Sándor irodalomból való kifejejtése már pályája kezdete óta irodalompolitikai kérdés. A költő 1941. március 9-én szerkesztőjéhez, Takács Ernőhöz írt levelében a következőről számol be első könyve sorsa kapcsán: „...a Nyugat kritikusa [...] »a kinyilatkoztatott vallás tejszerű misztikumait« vette benne gúnyos tolla hegyére. [...] Karinthy Frigyes, a Nyugat idézett kritikusa, évekkal utóbb nevetve biztosított ugyan, hogy idézett gúnyolódása »irodalompolitika« volt, amelyet egy percig sem vett komolyan.”²² Egy papköltő természetesen nem mehet szembe az általa képviselt vallás kinyilatkoztatott igazságaival, de szabadságát ez nem kell, hogy korlátozza. Szándékosan nem dogmákat írtam, a valláshoz való viszonyát éppenséggel az alapokhoz csavarhatja vissza, a kereszténységen belül egész az evangéliumig. Bizonyos, általa magánemberként és papként elfogadott igazságokat verseiben sem tagadhat meg, amiből persze az következik, hogy a papköltőnek képviselnie kell az általa egyébként papként képviselt igazságokat, így tehát minden költőnek képviselnie kell az általa képviselt igazságokat. Amennyiben nem képvisel semmilyen igazságot, ez válik a maga igazságává, ezt kell felépítenie versben verssé, és innentől ugyanaz a kérdés már elsősorban stilisztikai, megformálásbeli.³ Hogy ez az így előálló stílus mennyiben volt ellentétes a Nyugat szellemiségével Sík Sándor és Karinthy Frigyes pályakezdekésekor, az irodalomtörténeti kérdés. Tulajdonképpen úgy látom, hogy a Nyugat létrejötte körül valóban számos irodalompolitikai manővert volt szükséges tenni, mely azonban kívül esik a Nyugat lényegi üzenetén. Ma már nem fontos értékelnünk azt a különbséget, mely az igencsak hívó és istenes református Ady és az óra stilisztikai útkeresésében első kötetében mindenképp támaszkodó katolikus Sík Sándor között van.



▼ Az 1933. április 1-én megjelent Nyugat címlapja

Ez a nyitottság a modernség előtti szabad útkeresésre is kell, hogy vonatkozzon. Persze Sík Sándor törekvései csak egy rövid irodalompolitikai pillanatban tűnhettek modernség előttinek. Kis túlzással épp az árulkodik egyfajta elmaradásról, hogyha valaki még nem tud a katolikus/metafizikus alapú modernségről (William Butler Yeats [1865–1939], Paul Claudel [1868–1955], Paul Valéry [1871–1945], Rainer Maria Rilke [1875–1926] és a tízes években induló T. S. Eliot [1888–1965]⁵), vagy nem veszi tudomásul, hogy ennek az iránynak magyar megfelelője is akad Babits Mihály (1883–1941) személyében. Nyilvánvaló, hogy Babitsot más koordináta-rendszerek mentén helyezték el akkor, a Nyugat irodalmi generációként való felépítésének éveiben. Maga Babits majd a *Sziget és tenger* (1925) előszavában (*Öröklék ég a felhők mögött*) hangsúlyozza saját katolikus mivoltát: „Én katolikus vagyok; azaz hiszek a nemzeteken felülálló, egész világnak szóló *katholikus* igazságban! Más szóval: hiszek az *igazságban*, mely túl van a politikán, életünk helyi és pillanatnyi szükségletein.”

Az irodalompolitikai pillanat elmúlt, Sík Sándor sokféle névsorolásából kimaradt. Habár munkássága lényegét tekintve, esztétikai és etikai értelemben nem volt a *Nyugat* mozgásterén kívül eső, a lap működése során mindig is a magyar irodalom formatartó modernségének meghatározó fóruma volt. Síknak nem volt se konzervatívabb a stílus-eszménye, mint a *Nyugathoz* tartozó nagy alkotóknak, se a világnézete nem volt összeegyeztethetetlen az ő vizsgálódási irányjaikkal. Nem szükséges se a papköltő, se a katolikus költő fiókjait létrehozni ahhoz, hogy meghatározó helyet biztosítsunk ennek a tényleg jelentős költőnek a 20. századi magyar irodalom folyamatáról kialakított képünkben. Pap volta nem menedék, nem magyarázat valamiféle hiányokra vagy meg nem engedhető másságra.⁶ Inkább olyan plusz, melynek segítségével újragondolhatjuk azt, hogy mit jelent költőnek lenni, mit jelent korszerű költőnek lenni. Ebben az értelemben utasította el Pilinszky is a *katolikus költő* megnevezést, az ilyen jelzőaggatásban van valami lesajnáló megengedés: tőlük kevesebb is elég és jó. Ahogy

Inkább mester és tanítvány viszonya ez, mintsem politikai vagy felekezeti szembenállás.

A katolicizmus modernsége akkoriban még valóban tisztázatlanabb fogalom volt, bár az *Égővben* Apollinaire ezt írja: „A legmodernebb európai te vagy X. Pius pápa...”⁴ Van ebben persze ironia, ám az nem feltétlenül a pápa felé irányul, hanem legalább ugyanannyira a modernség, a saját modernsége, illetve a modernség tudóinak tudása felé. Karinthy is hevesen keresi pozícióját ebben a bonyolult költészeti szituációban, amelyről az akkoriban (1913) írt *Nihil* című verse is tanúskodik. Karinthy megkockáztatja, hogy a versnek és a művészetnek nincsenek, nem lehetnek dogmatikusan kijelölt határai:

„Vagyis az a művészet, amit az ember gondol,
És ha nem gondol semmit, az is művészet –
És ha csak érez valamit, az is művészet
És ha neked nem, hát nekem.”

Nemes Nagy Ágnes ugyanebből a megfontolásból elutasította a *nőköltő* besorolást.

A költői ént persze meghatározza a magánember számos tulajdonsága és élethelyzete, mi több, adottsága. A *magánemberen* most valami olyasmit értünk, ami egy szertelenül szétágazó énből kívül marad a versen vagy legalábbis a versírás lelki mozgásain. Lehetséges, hogy valamit energiaként és eszközként nem használok föl munkám során, ugyanakkor mégis témává válhat. A vers szerzője egyformán lehet a vers alanya és tárgya, de nem kötelezően előírt módon és arányban. Ugyanakkor az „ahogy ír” és az „amit ír” mindenképpen összefüggésben van a szerző többszörösen rétegzett személyiségével. Amit ír, az nem feltétlenül kell egybevágjon az életrajzi tényeivel, egy vers természetesen sohasem bűnügyi vagy magánéleti értelemben vett vallomás (esetleg néha az utóbbi), az „ahogy ír” összefüggésben van a nem látható vagy éppen így láthatóvá váló lelki tulajdonságaival, szellemi arcvonásaival:

„Tudom már, hogy láthatatlan vagyok,
Hogy láthatatlannak születtem, [...]

Valaki áll a helyemen.
Egy másik. Azt mindenki látja,
És mindenki ahhoz beszél,
És az mindenkinek barátja”

– írja Sík Sándor *A titok* összegző versciklusában, egész pontosan annak *A másikomról* című darabjában. Ugyanazt vagy egy hasonló kettősséget ír le, mint amiről beszéltünk: az én szükségszerűen funkcióira töredezik, például a versírás révén. De fordítva is elindulhatunk ezen a szálon: a rendezetlen én a versírás révén lesz képes koherens egység alakját fölvenni.

A *Nyugat* éppúgy nem volt az igazságalapú irodalom tagadója, ahogy egy papköltő nem lehet az. Az *igazságalapú* jelző nem feltétlenül azt jelenti, hogy a költőnek prófétaként kell a népet vezetnie, bár egy papköltő szükségszerűen ki kell alakítson valamely viszonyt a próféta szerepéhez, végtére is a

próféta egy átlagosnál nagyobb hatású, formabontó és formaalapító pap. Nem véletlenül választja Sík Sándor sem jó néhány versének témájául a próféták, szentek valamelyikét vagy épp legnagyobbikát. Csak a *Válogatott költemények* kötetből néhány cím: *Jákob kútjánál, Ketten a Mesterrel, Jeremiád, Jeremiás, A napkeleti bölcsek, Péter sírása, Jézus és a kereszt, A fordított Jónás próféta, Jézus a Mátrában, Himnusz Kalazanci Szent Józsefhez, A keresztút, Jeromos a barlangban*. De ugyanígy a költőnek is fel kell készülnie arra, hogy – akár akarata ellenére is – meg fogja változtatni a világot, kicsiny vagy nagy mértékben, de nem marad hatástalan. Ennyiben állna mindössze a költő prófétasága? A hatásban, melynek van egy ünnepélyes és elfogadott neve is: *katarzisz*? És amely szerepet a maga számára a költő volta segítségével tesz megérthetővé és megélhetőbbé Sík Sándor? Nemcsak prófétákkal foglalkozik, de foglalkozik az egyházzal is, ami már nem minden költő feladata, de minden költő feladata, hogy fölfogja és fölrajzolja a maga létének egzisztenciális és metafizikai hátterét, mely egy pap esetében vitathatatlanul maga az egyház. Ennek a törekvésének legszebb darabja az *Óda az Egyházzal* című szöveg, mely az egyébként is meglehetősen egységes világnézeti és emberi összefoglalást tartalmazó 1936-os *Magányos virrasztó* című kötetének emblematisz darabja.

Olyasmi merül fel az említett kötetrel kapcsolatban, ami közelebb hozza Sík Sándort a világirodalmi tendenciákhoz, mint ahol ebben a tekintetben a *Nyugat* nagyjai találhatók. Ő gyakran gondolkodik hosszú versciklusokban, esetleg könyvműben. A magyar versértés elsősorban verscentrikus, kedveli az általa felfogott értelemben vett nagy verset, mely egyszerre létösszegző és egy lélegzetre mégis elolvasható. A magyar irodalom nagyversfelfogásánál terjedelmesebb kompozíció ez a kötet, ahogy a *Keresztút* ciklus is. Ahhoz, hogy a meghatározó magyar költők között stabilizálhassuk Sík Sándor helyét, alighanem ki kell választanunk néhány olyan versét, mely megfelel az elfogadott nagyvers fogalmának. Ilyen például a *Válogatott költeményekben* nem is szereplő *Hat szonett a csodálkozásról*.⁷ És a főntebb már hivatkozott versek jó része is. Az

1959-es kötetből karakterisztikus darabnak érzem a *Szentségtartók, az Úrfelmutatás előtt, A számár és a cinege*, továbbá a *Lányomok* című verset is. (Ezekből csak az utoljára említett nem szerepel az 1989-es válogatásban.) Jelentős verse az *Imádság humorért* című, 1962-ben keletkezett darab, melyet Rónay László a költő válogatott prózai írásait tartalmazó összeállításba⁸ is fölvetett *Az imádság erejéről* szóló rész nyitányaként.

Tekintsünk egy kicsit bele az 1957-ben keletkezett és az 1959-es kötetben való megjelenése óta talán újra sem nyomott *Hat szonett*-be. Ez a vers olyan értelemben is zökkenőmentesebben illeszkedik a magyar irodalmi hagyományba, a 20. század derekának törekvései-be, hogy szonettformában íródott, egy kisebb szonettkoszorú, akárcsak József Attila *Hazám* című ciklusa, amely hét szonettből épül föl.⁹ A szonettet a *Nyugat* tette a magyar irodalom alapvető versformájává. Alkalmos összegzésre, ugyanakkor bonyolult összefüggések analízisére is.

„A munka mámorától ittasultan
Gondolatom ha olykor elpihen
S lassan elúszik, mély vizeiben
Az éntelennek, a jövőm s a múltam,

Vagy éjjel, hogyha hullaként kinyúltan
S mintha megállna virrasztó szívem,
Fekszem az éjszakai semmiben
És semmijében annak, ami voltam...”

Itt valóban egy József Attila-i léptékű összegzésnek feszül neki a költő, de nem társadalmi panorámaképet készül rögzíteni, hanem az emberi történelmet mozgató motivációk hátterét mutatja be, a késztetések térképét rajzolja meg. Ehhez előbb az én kiterjedését és hatókörét vázolja az *I. szonett*-ben, majd vizsgálódásait távolabb is kiterjeszti:

„Mondd, látod ezt a fejedelmi hársfát?
Milyen egyetlen, milyen szuverén!
Érzed-e láttán amit érzek én:
a mélyek és a magasak varázsát? [...]

Én hallom, érzem, olykor szinte látom.
Hallod? nem hallod? botszívű barátom?
S csodálkozol, hogy én csodálkozom?”

Ennél a pontnál kénytelen megkülönböztetni érzékeny és érzéketlen embereket, csodálkozni képeseket és csodálkozni képteleneket, akikre a *botlábú* és *botfülű* kifejezés mintájára megalkotja a „botszívű” jelzőt. A botszívűek csodálkozása létértő csodál-

kozni képtelenségükön alapul. Ami inkább méltatlankodás, esetleg egyenesen fölháborodás. A csodálkozást Sík Sándor költői szemléletmódként alkalmaz-

za, és végigmonitorozza vele a világot. A csodát, mely apró magként ott található a csodálkozásban, mindenben felfedezi:

„Csodálkozom azon, hogy megszülettem,
Csodálkozom azon, hogy meghalok,
Hogy lábam alatt egy világ forog
És egy mindenség kering körülöttem.

Én nem keringek.”

Az ént, a szemlélődni és csodálkozni képes ént a dolgok középpontjába helyezi, nem azért, mintha a világ közepe volna, hanem azért, mert minden érvényes nézőpont világértelmezést, alkalmi középpontot teremt. Az is a csodák közé tartozik, hogy a közép mindenütt föllelhető, ha elég jól körülnézünk a világban. Sík Sándort a mindennapiság kiválasztottságtudata jellemzi, a nem nagyképu egyediség, a mindenben csodatalálás képessége. *Igazságban imádkozni* című esszéjében amellet érvel, hogy az

imádkozás és az elmélkedés egylényegű. Versei az e két fogalom közötti belső határon találhatók: imák és elmélkedések. Erről szólva idézi, „hogy az egyik tudós középkori teológus, a párizsi egyetem rektora, Gerson szerint: »Hacsak Isten különös csodát nem tesz, elmélkedés nélkül lehetetlen a keresztény életet megvalósítani.«⁹»¹⁰ Aztán persze kitesz néhány kérdőjelet, ezt a kijelentést igaznak, de túlzónak tartja, mi viszont akár így is bővíthetnék: hacsak Isten különös

csodát nem tesz, vers nélkül lehetetlen az életet megvalósítani. Talán ez is túlzás. Az élet megvalósítása azt a többletet jelenti, amelyet létrehozunk azon felül, hogy élünk. Miért is tenne Isten olyan csodát, hogy megkíméljen minket művének megértésétől, csodálatától? Az nem volna csoda. És nem Isten lenne. A csodaértés, a csodálkozás helyzetbe hozása az irodalom egyik feladata. Az irodalom és különösen a vers a csodálkozás eredménye. ■

JEGYZETEK

- 1 AUGUSTINUS, Aurelius 1985. *A Szentháromságról*. Ford. Gál Ferenc. Szent István Társulat, Budapest. 276. o.
- 2 Sík Sándor 1989. *Válogatott költemények*. Vigilia Kiadó, Budapest. 15–16. o.
- 3 „...ahogyan eszünk, iszunk, ahogyan akármilyen cselekszünk, az mind egy stílust kell, hogy képviseljen. [...] Ez az életstílus ugyanakkor tanúságtétel is.” (Sík Sándor 1996. Hétköznapki kereszténység. In: uő: *A szeretet pedagógiája*. Vigilia Kiadó, Budapest. 7–20. o. 9. o.)
- 4 Ford. Radnóti Miklós. In: *Guillaume Apollinaire versei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1980. (Lyra Mundi.) 19. o.
- 5 Persze Eliot mindent felforgató nagy műve, az *Átokföldje* 1922-ben jelenik meg, és azt még Karinthytól se lehet elvárni, hogy előre ismerje a tizenkét év és egy világháború múlva bekövetkező modernséget, és felfedezze annak a szó legjobb értelmében vett konzervatív gondolati hátterét, hiszen ahhoz már a '43-as *Négy kvartett* kötetet is ismernie kéne, akárcsak az esszéit. Mire azonban az *Átokföldje* megjelenik, Karinthy már magára marad poétikai útkeresésével, ahogy bizonyos értelemben Sík Sándor sohasem, részben hivatásának másik ágai miatt, és itt most nemcsak pap voltára gondolok, hanem a tanári pályájára is. Meg kell említenem még egyik legnevesebb tanítványát, Radnóti Miklóst, akire poétikája és költői gyakorlata is nyilvánvalóan hatással volt, és akihez gyönyörű verset intéz *Örvénymek az örvény* címmel, melyet egy tanár atyai aggodalmával ír abban az időszakban, amikor Radnóti már eltűnt, de halála még nem volt bizonyos, és ugyanúgy reménykedni lehetett a visszatérésében, ahogy 1849 végén Petőfiében. „Ugy-e, még élsz? Ugy-e még énekelsz! – kezdi a verset legjobb tanítványát szólítva. – A lomb közt borzas szellő motoz. / Zizeg az illat, amit erre hoz, / Talán ebben az illatban felelsz?” – kérdezi. Az idő kiismerhetetlen doboza még nem nyílt ki, de a túl hosszan tartó bizonytalanság már gyanús és fenyegető volt. Külön tanulmányt érdemelne Sík Sándor hatása Radnótira és Radnóti órá. Meg nem nevezve így van jelen az elfelejtett mester az

el nem felejtett tanítvány révén, és ebben is van valami szép, valami jellemző a pap és a tanár hivatására.

- 6 A meg nem engedhető másság fogalmát a dogmává merevedett kánonok hozzák létre, és gyakran ki nem mondott normákkal egészítik ki a leirtakat.
- 7 Sík Sándor 1959. *Őszi fecske*. Szent István Társulat, Budapest. 98–101. o.
- 8 Sík Sándor 1996. *A szeretet pedagógiája*. Vigilia Kiadó, Budapest.
- 9 Azzal, hogy Sík a címben kiemeli a ciklust alkotó szonettek számát, egyúttal felhívja a figyelmet egy ehhez kapcsolódó formaszegésre, ugyanis az utolsó szonettet kiegészíti egy plusz sorral és versszakokkal, így lesz a vers összességében nyolcvanöt soros, a nagyverskedvelő magyar olvasó százazas túrés- és elváráshatárán épp belül maradó, de azt a megfelelő mértékben meg is közelítő. Az utolsó szonett, ha tetszik, nem szonett, egy sorral kiegészített farkas vagy kódás szonett. Itt nemcsak a formát tájékoztatja Sík Sándor egy sorral, hanem a vers és a csodálkozás időbeli horizontját is:
„Mikor elhangzott az első legyen
S az újszülött angyalok lábhegyen
Hallgatták a Hallhatatlan szavát,

Akkor született s el nem is ennyi ésszel,
Mert az Isten szívére te kísérsz el
Pihegő dalt és dadogó imát,

Az ezredeknek ezredein hát.”
Ezzel az idézettel mellesleg a vers végével kezdtük, megmutatva, hogy milyen szélesre nyílik ennek a hat szonettnek az időbeli tölcésre. Az évezredek valóságos regimentként dübörögnek be a vers formaszegő plusz sorába.
- 10 Sík 1996, 210. o.

Légy föld, amely gabonát terem

→ FABINY TAMÁS

Ünneplő gyülekezet, kedves kiskőrösi testvéreim, szeretett testvérek a Jézus Krisztusban!

Kétszáz évvel ezelőtt, amikor Petőfi Sándor született, nem volt ilyen gyönyörű, tavaszias idő. Egy korabeli feljegyzés, amelyet Ferenczi Zoltán 1896-ban megjelent Petőfi-életrajzából idézek, a következőképpen tudósít arról az éjszakáról, Petrovics (Petőfi) Sándor születésének éjszakájáról: „Csikorgó hideg idő volt, félöles hó borította az utcákat, s Petrovicsné éppen Dinga Sámuelnél ült, kivel a Szilveszter-estét beszélgetve töltötte, ennek átellenben az utca másik oldalán fekvő házában, midőn egyszer csak rosszul kezdte érezni magát. Hazafelé indul, de besüppedvén a hóba, tovább menni nem bír s Dingánét kiáltja, ki hozzá siet s besegíti a pár lépésre fekvő házba. Még ezen az éjen, nem sokkal utóbb, hogy a toronyór elkiáltotta az éjféli órát, megszületett Petőfi s az apa, ki csak fiút óhajtott, örömeiben tánczolva járt fel s alá a kis szobában.”¹ Ma már tudjuk, hogy nem feltétlenül így történt, de a költői képzelet, az életrajzírói buzgalom így fogalmazta meg azt a történetet, amely kétszáz évvel ezelőtt a hagyomány szerint – nem tudjuk, milyen formában – azon a szilveszteréjjelen történt.

Mindez visszaköszön Petőfi egyik legnagyobb művében, *Az apostolban*. S nem véletlenül választottam prédikációs alapigéül egy olyan igét, amelyben apostolokról van szó. Nos, Petőfi ebben az elbeszélő költeményében így ír Szilveszter, a főhős születéséről:

„Mert úgy gondolom, hogy Isten minket, apostolokat utolsókul állított, mint akiket halálra szántak, mert látványossággá lettiünk a világnak, az angyaloknak és az embereknek.” (1Kor 4,9)

„Az óra nyelve éjfél hirdetett.
Kegyetlen, téli éj vala,
A téli éjszakák két zsarnoka
Uralkodott:
A hideg és sötétség.”

Istennek hála, most nem a hideg és a sötétség uralkodik, de arra is gondolnunk kell, hogy a közelben háború dúl, és Ukrajnában, Kárpátalján, ahol oly gyakran kikapcsolják az áramot, nincs világítás, nincs fűtés. Ma is igaz az, amiről Petőfi százhetvenegy évvel ezelőtt írt: a téli éjszakák két zsarnoka uralkodik, a hideg és a sötétség.

A felnőtt Szilvesztert is ugyanolyan hideg és sötétség veszi körül, mint kisgyermekkorában. A költemény nyitóképében igen expresszíven ábrázolja ezt Petőfi:

„Olyan fekete a világ,
Mint a kibérlett lelkiismeret. [...] Nagy itt, nagy itten a nyomor,
Alighogy elfér a kicsiny szobában.”

Petőfi 1848 júliusa és szeptembere között írta e sorokat, vagyis már a forradalom kirobbanását követően, a szabadságharc küszöbén, s a címadásban ott van küldetéstudata. S igen, ezért választottam ezt az igét Pál apostoltól: „...Isten minket, apostolokat utolsókul állított, mint akiket halálra szántak, mert látványossággá lettiünk a világnak, az angyaloknak és

→ Fabiny Tamás (1959): a Magyarországi Evangélikus Egyház elnök-püspöke. Legutóbbi kötete *Júdás, az elveszett tanítvány* (Luther Kiadó, 2023) címmel jelent meg.



az embereknek.” (1Kor 4,9) Itt a görögben a *theatron* szó szerepel a látványossággal kapcsolatban, a latinban a *spectaculum* – mind a kettő színházat is jelent. Mintha valami visszaköszönne abból is, hogy Petőfi a színimesterséget szerette volna elsajátítani. Oly nagyon vágyódott arra, hogy színész legyen, de aztán Isten még nagyobb színpadra állította őt, nem egyszerűen egy utcaszínház vagy kőszínház, hanem a történelem színpadára. Őrá is érvényes volt, amit Pál apostol ír: hogy Isten látványosságul, mintegy színelőadás-képpen állított minket a világ elé, halálra szántan. Gondoljunk az ókori gladiátorviadalkra, amelyeket a teátrumokban vagy az amfi-teátrumokban folytattak, ahol a halálra szánt gladiátorokat – a közönség nagy élvezetére – sokszor a császár jelenlétében vadállatok vagy az ellenség elé vetették, hogy elpusztuljanak... Petőfi sorsa is ez volt. Huszonhét évesen került az ellenség elé, akár egy gladiátorviadalon. Hiába volt vátesz, az erőszak kioltotta az ő életét is, mint ahogyan Pál apostol is és oly sokan a keresztény apostolok és különböző próféták közül mártírok voltak, mártíriumot kellett, hogy elszenvedjenek.

„...mint akiket halálra szántak...”

A szegény anya *Az apostol* című költeményben meg akar szabadulni Szilvesztertől – akiről tudjuk, hogy Petőfi alteregója –, és egy bérkocsiba rakja be a kisbabát, hátha valaki megtalálja, és segít rajta. Itt adjuk át a szót ismét Petőfinek: „Szegény kisdéd, te ott a kocsiban! / Miért kutyának nem születnél?” Igen, az volt a sorsa ennek a költő által megrajzolt Szilveszternek, hogy halálra szánták. A bérkocsis egy külvárosi kocsmá küszöbére teszi le, ahol megtalálja egy zshivány, és később megtanítja lopni. Pártfogója azonban bitófán végzi, s négyévesen a kislány kikerül az ismeretlenbe. Egy részeg koldusszony fogadja be, bérkoldus lesz belőle, akinek egyedüli társa egy kutya. „[H]atéves volt, / S átélte hat századnak nyomorát / És néhány percnél árva örömét.” Igen, ez az apostol, Petőfi alteregója. Egy jóakarója mondja neki: „Te nem magadnak születél / De a hazának, a világnak.” Testvéreim, ebben a mondatban Petőfi önvallomása is megragadható:

hogy ő nem egyszerűen önmagának született, hanem a hazának és a világnak. Mint ahogyan Jézussal és az apostollal együtt mi is valljuk, hogy nem önmagunkért élünk, hanem másokért kell élnünk. Az egyházzal kapcsolatban is egy későbbi, 20. századi mártírral, Dietrich Bonhoefferrel együtt azt kell mondanunk, hogy az egyház másokért élő egyház kell, hogy legyen. Petőfi lutheránusként, evangélikusként korán megtanulta, hogy ő nem önmagának született, hanem a hazának, a világnak kell, hogy éljen. Megvolt ez a küldetésstudata, a tanulási vágy, a közeleti szerep keresése, az igazság melletti szenvedélyes kiállás, amiért üldöztetést, végül halált is kellett, hogy vállaljon.

Hogy pontosan mikor született Petőfi, az mindmáig bizonytalan, sok vita volt és lesz azzal kapcsolatban, hogy éjfél előtt vagy éjfél után, netán egy korábbi napon, egy azonban bizonyos – és erre ti, kiskőrösiek joggal lehettek büszkék –: hogy itt keresztelték meg, ebben a templomban. Vélhetően otthon, háznál született, és az egyik bába, aki segédkezett, egy lelkésznek az özvegye volt. Akkoriban hamar megkeresztelték a gyermekeket születésük után, hiszen nagy volt a gyermekhalandóság, s fontosnak tartották, hogy a gyermek mielőbb Jézus Krisztus egyházának tagja s az isteni bűnbocsánatban részesülve az örök élet várományosa legyen. Ezért egészen bizonyos, hogy az a bejegyzés, amely itt az oltár előtt, a keresztelőmedencére kitett anyakönyvben szerepel, történelmileg hiteles: 1823. január 1-jén Petrovics István és Hruz Mária gyermekét itt, Kiskőrösön keresztelték meg. A 4. sorszámú keresztelési anyakönyv 127. lapján olvasható az a beírás a latin nyelvű fejléc alatt, amely arról tanúskodik, hogy ebben az időben Martini Mihály és Jeszenszky József volt a gyülekezet lelkésze. És *mense januario*, vagyis január havában, rögtön az 1. sorszámmal a következő bejegyzés látható: január 1-jén megkereszteltek egy fiúgyermeket, akinek neve Alexander Petrovics, szülei neve Stephanus Petrovics és Maria Hruz. Feltüntették a hat keresztstülő nevét is, akik közül kettő a lelkész, Martini Mihály fia, Károly és leánya, Ludovika volt. A keresztelés tehát itt történt meg, és ennek nyomán az egyház tagja és Krisztus gyermeke lett Petőfi Sándor.

Biztos elhangzott már sokszor ebben a templomban, de én is hangsúlyozom, hogy mindazok, akiket itt kereszteltek vagy itt fognak megkeresztelni, büszkék lehetnek arra, hogy Petőfi Sándorral egy helyen keresztelték meg őket, de még büszkébbek, még hálásabbak lehetnek azért, hogy Jézus Krisztus gyermekeivé lettek a keresztség által. Mert fontos számunkra – számotokra, kiskőrösiek számára különösen is fontos – Petőfi Sándor öröksége, de még fontosabb Jézus Krisztus öröksége. Milyen jó, hogy ápoljuk a Petőfi-hagyományt, de óvakodni kell attól, hogy kultusz legyen belőle. Kultúra igen, amelynek része Petőfi Sándor, de a kultusz csak az Istent illeti: Istent dicsérjük, Istennel vagyunk közösségben, Isten szavát fogadjuk el az oltárnál, vele éljük át a közösséget a másik szentségben, az úrvacsorában is. Szeretett

*„»[H]atéves volt, / S átélte hat századnak nyomorát / És néhány percnak árva örömét.«
Igen, ez az apostol, Petőfi alteregója.”*

testvéreim, ápoljátok Petőfi hagyományát, de legyetek boldogok attól, hogy Jézus Krisztus ne-

vében kereszteltettetek meg, és ő az, aki előttünk jár. A történelmi példák is fontosak, de még fontosabb az üdvösségtörténet példája Jézus Krisztusban. Petőfi Sándor a keresztség által az evangélikus egyháznak is tagja lett, és gyermek- és fiatalkorát többségében evangélikus iskolákban töltötte. Most Budapesten, a Deák téri Országos Evangélikus Múzeumban *A mi Sándorunk* címmel kiállítás látható erről² – bátorítok, biztatok mindenkit, különösen is az iskoláinkban, gyülekezeteinkben gyermekeinket tanítókat, fiatalokkal foglalkozó lelkészeinket, hogy keressék a lehetőségeket arra, hogy elvigyék a rájuk bízottakat a múzeumba, Budapest szívébe, központjába. Ott látható egyébként Petőfi eredeti keresztelőmedencéje is, ez a szép késő barokk műalkotás, és a kiállításon nagyon szemléletes és tanulságos módon az is nyomon követhető, hogy hány és hány evangélikus iskolában tanult a „mi Sándorunk”: a kecskeméti evangélikus népiskolától kezdve egy rövid szabadszállási kitérő után a sárszentlőrinci evangélikus algimnáziumba járt, ahol kitűnt latinból és szépírásból, majd Pesten a Széna téri, ma

Deák Téri Evangélikus Gimnáziumba járt egy ideig, később a piaristákhoz. Erre az időre, a pesti iskolái idejére esett Petőfi konfirmációja is. 1835–38 között Aszódon, az ottani algimnáziumban tanult. Koren István tanár úr ott fedezte fel költői tehetségét, amelyet aztán később a selmecebányai evangélikus líceumba járván még inkább kibontakoztatott. És arra is büszke lehet a Magyarországi Evangélikus Egyház, hogy a mi tulajdonunkban van Petőfi első kézírata. *A hűtelenhez* című versét selmecebányai diákként írta, és ez a kézirat óriási kulturális kincsként ugyancsak megtekinthető a kiállításon.

De megint azt mondom, testvéreim, fontosak az író kézíratai, fontos a Petőfi-hagyaték, de még fontosabbak azok az írások, amelyeket a mi Urunk, Jézus Krisztus hagyományozott ránk hosszú szóbeli tradálás után az evangélistákon keresztül vagy a Pál apostoli vagy a péteri vagy a jános leveleken keresztül,

amelyeket Isten igéjeként tartunk számon. Ezek az írások, ezek a hagyatékok minden emberi értékhez mérten különlegeseek, hiszen nem egyszerűen csak kulturális értékek, hanem számunkra a hitünk iránytűjét jelentik. Így becsüljük meg a verseket, de még inkább olvassuk az igeverseket! Örüljünk annak, hogy a kultúra gazdagítja a szellemünket, de még inkább örüljünk annak, hogy Isten igéje, az Ószövetség és az Újszövetség a lelkünket gazdagítja, ápolja!

Petőfi sorsára visszatérve, Selmecebányán érdekes módon megbukott történelemből, éppen az a Petőfi, aki számára később a történelem, benne a francia történelem oly fontos volt. Apja kivette az iskolából, s ő kalandos körülmények között gyalog jött vissza Közép-Magyarországra. Petőfi tanulmányairól szólva el kell még mondanunk, hogy azok az evangélikus iskolák, azok az evangélikus tanárok és lelkészek, akik csiszolgatták, nevelgették őt, bevezették a Biblia ismeretébe is. Nem lehet Petőfi verseit bibliaismeret nélkül megérteni. Igen, csak az érti Petőfi verseit, csak az érti a magyar kultúrát, aki ismeri a Szentírást, aki tájékozott az Ó- és

az Újszövetség világában. Az *apostolban*, ebben az elbeszélő költeményben is ilyen sorokat olvassunk:

„Tégy másokat boldoggá, ha lehet,
S maradj magad boldogtalan.
Légy föld, amely gabonát terem,
Hogy mások learassák;
Légy lámpa, mely míg másoknak világít,
Tulajdon életét gyaszolja el.”

Ezek a versek, szeretett testvéreim, ezek a sorok Az *apostol* költeményből kifejezetten jézusi ihletésű sorok, amelyek a jézusi önfeláldozásról beszélnek, hogy hogyan tudja valaki égetni a gyertyát, amely elfogy, hogyan tudja magát gabonaként bevettetni a földbe, hogy életét odaadja másokért, és gyümölcsöt teremjen. S az elbeszélő költeményben az apostol, Szilveszter is végül odaadja életét másokért, a szabadságért, a világszabadságért, és ezzel mintegy beteljesíti Jézus jól ismert mondatát: „*Nincs senkiben nagyobb szeretet annál, mint ha valaki életét adja barátaiért.*” (Jn 15,13) Ezt tette Petőfi Sándor, életét adta hazájáért. Ugyanakkor gondolunk kell azokra a mártírokra, vértanúkra is az ókortól kezdve a középkoron át a 20. és 21. századig menően, akik kifejezetten a hitükért, a kereszténységükért szenvedtek/szenvednek mártíriumot. És amikor felidézzük Petőfi tragikus halálát ott a félegyházi csatatéren, akkor gondolnunk kell arra, hogy ezekben a percekben is, míg mi istentiszteletet tartunk, sokan életüket kell, hogy odaadják a szabadságért. Nem egyszerűen csak a világszabadságért, vagy egy nemzet, egy nép szabadságáért, hanem a vallásszabadságért, a hit megélésének szabadságáért. Amikor Petőfire gondolunk, gondoljunk a mai mártírokra is!

Végül, szeretett testvéreim, Petőfi-Szilveszter mártírúma így is megfogalmazódik ebben az elbeszélő költeményben:

„De meghallotta odafönn az isten,
Fölvette a szent könyvet, melybe
Jegyezve vannak a mártírok,
S belé írta a Szilveszter nevet.”

Igen, másfél évvel tragikus halála előtt Petőfi szinte megjósolta saját halálát, és ez már-már jézusi sors. Volt is arra kísérlet, hogy Petőfi születését a Megváltó születésével hozzák összefüggésbe. Mindez a folklór világa, de kifejezi a költő kitüntetett szerepét a néplélekben. A történet szerint Petőfi az országot szélén született, s első látogatói éppúgy pásztorok voltak, mint Jézusnak. Kedves ez a történet, még ha a maga naivitásában egészen bizonyos is, hogy a legendák világából való.

Evangélikus lelkésként evangélikus templomban itt, Kiskőrösön én azonban csak Jézusról beszélhetek mint jó Pásztorról, mint Megváltóról. Neki voltak és vannak tanítványai. E tanítványok közül sokan csetlettek-botlottak, de valahol mégis őt, a Mestert próbálták követni, küldöttek, apostolok voltak. Rájuk is érvényes, hogy látványossággá lettek a világnak, az angyaloknak és embereknek.

Szeretett testvéreim, ünneplő gyülekezet, nem embert dicsőítünk, hanem az egyedüli Urat és Megváltót, Jézus Krisztust. De igenis hálát adhatunk emberekért, most Petőfi Sándorért, aki életét adta a magyar szabadságért, aki példát adott hazaszeretetre, családszeretetre, aki előttünk járt, aki evangélikusként ennek az evangélikus családnak maradt mindvégig tagja. Adjunk hálát azért, hogy ilyen családtagjaink vannak, és törekedjünk mi is arra, hogy kövessük Petőfi példáját, de még inkább kövessük a mi Urunkat, Jézus Krisztust a kereszt-hordozás útján, amely hitünk szerint az üdvösségre visz! Ámen. ■

JEGYZETEK

1 FERENCZI Zoltán 1896. *Petőfi életrajza*. 1. köt. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest. 21–22. o.

2 A kiállítás június 11-ig volt látogatható. A tárlat anyagából készült katalógus elérhető az Országos Evangélikus Múzeumban.

Születésnap i zsol tár

→ GÁNC S TAMÁS

Én Uram és én Istenem, vajon miért kaptam az életem?

Ha sokaknak megadatik, és sokaktól elvétetik, vajon hol dől el, hogy *meg-* vagy *el-*?

Látom, pontosan látom a kisgyermeket a játszótéren, ahol tét nélküli a lét és félelem nélküli a rohanás. Úgy sírnak, mintha nem lenne holnap, pedig ők a jövő vigasztalói.

Hallom, élesen hallom a reggeli madarak ébresztőjét, amint mindent bevetnek, hogy túlharsogják a kukásautók szinkópás ritmusát. Úgy énekelnek, mint akiknek ezen a néhány dalon múlik az életük.

Érzem, erősen érzem, hogy velem vagy, de akkor miért érzik mégis olyan sokan magukat egyedül? Ha a zivatar cseppjei mindenkire esnek, vajon hogyan maradhat száraz oly sok fűszál?

Ellenségekről nem tudok, de add, Uram, hogy tudjam szeretni őket akkor is, ha kilétüket homály fedi.

Áldás vagy átok a nemtudás? És ki vállalja a felelősséget, hogy eldöntse a kérdések kérdését?

Uram, mikor kérdezel? Mikor válaszolsz? Mikor mutatod meg nekem, hogy mi a különbség?

Nem merek nem hinni, mondja az angyal, de miért szorong az, kinek te adsz életet és küldetést?

Vívódásaimmal, kétségeimmel, elszalasztott lehetőségeimmel együtt, kérlek, fogadj el úgy, ahogy vagyok. Úgy, ahogy lehetek. Úgy, ahogy teremtettél. Úgy, ahogy senki más. Tied a válasz a kérdésemre, vajon miért kaptam az életem. Ha felelész, ha csend-

ben maradsz, én akkor is, csak azért is, mégis rád bízom magam, és ölelésebe kapaszkodom.

Én Uram és én Istenem, vajon miért kaptam az életem? Éppen úgy, mint a születésnapos kapaszkodik két kézzel az idő múlásába. ■



▲ Zuhánás (a Köztársaság [ma II. János Pál pápa] téri játszótér), 1964 (Fortepan/Herpay Gábor)

→ **Gáncs Tamás** (1979): evangélikus lelkész, egyetemi adjunktus. Doktori disszertációját *Mária Magdolna szerepének és történetének vizsgálata kanonikus és apokrif evangéliumok alapján – Rehabilitációs kísérlet a posztkolonialis interpretáció segítségével* címmel védte meg. Legutóbbi kötete *Filterek nélküli mennyország* (Luther Kiadó, 2023) címmel jelent meg.

Dér Endre lelkeszi pályája és kényszerű pályaelhagyása¹

→ ZSUGYEL JÁNOS

Dér Endre 1922. július 7-én született Békéscsabán Drienyovszki Endre néven. Szüleivel Zsadányba költöztek, mivel ács édesapja megélhetési lehetőségei itt kedvezőbbek voltak. Születési nevének megváltoztatása édesapja döntése volt.² Középiskoláit a békéscsabai Evangélikus Rudolf Főgimnáziumban (reálgimnáziumban) végezte. A cserkészcsapat nyári táboraiban és az önképzőkörben – ahol nyolcadik évfolyamon titkárrá választották – alakult ki érdeklődése a népi írók munkássága és a baloldali világszemlélet iránt. Kincses Gusztáv nevű vallásánára, aki cserkészparancsnoka is volt, indította el a teológusi pálya felé, amelyet segített, hogy a gimnázium befejezését követően tíz pengő ösztöndíjat ítéltek meg számára, amennyiben tanulmányait a soproni evangélikus fakultáson folytatja. Egy interjúban így emlékezett vissza erre:

„Magyar szakosnak készültem, de az anyagiak miatt nem tudtam beiratkozni. Ezután arra gondoltam, hogy az evangélikus teológia szak után majd elvég-

zem két év alatt a tanári szakot. Ez végül is megtörtént, de később vén fejjel szereztem diplomát, mert szükséges volt a szerkesztéshez.”³

Itt került kapcsolatba a Soproni Márciusi Fialatok körével, melynek vezetője Csaba József, a soproni evangélikus líceum tanára volt. Itt lehetősége nyílt irodalmi szárnypróbálgatásokra is: a kör által kiadott *Nyugati Őrszem* című rendszertelenül megjelenő folyóirat publikálási lehetőséget kínált

számára.⁴ A Soproni Márciusi Fialatok kör élénk kapcsolatot tartott a háború éveiben az akkoriban kezdődő munkás- és parasztkollégiumi szerveződésekkel (Bolyai- és Györffy-kollégium), valamint a népi írók mozgalmával, ami a városban működő németbarát volksbundista szervezetek ellenszenvével találkozott. Különösen veszélyessé vált ez számára a nyilas hatalomátvételt követően. Varga Domokos egykori erdőmérnök-hallgató így ír akkori helyzetükről: „Ott érte a hír egy lidérces napon, hogy szedik össze a nyilasok a magunkfajta fiatalokat, s a listán ő is rajta van. Egyik percről a másikra el kellett tűnnie az egyetemi diákkollégiumból. De hová? Neki nem voltak dunántúli gyökerei, rokonai, mint számos társának. A soproni erdőkke rohant ki, ott épült betonbunkerekben lappangott és dider-

gett három éjszaka, míg nem sikerült viszonylagos biztonságba jutnia. Nem lehetetlen, hogy későbbi egész betegsége innen származott...”⁵

1945-ben, a német megszállás után a szük-

séges vizsgákat követően abszolutóriumot szerzett, majd néhány napra Békéscsabára utazott családjához, ahol pezsgő ifjúsági forgatagba került. Megválasztották a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség kulturális titkárának, és aktív volt a Nemzeti Parasztpárt ifjúsági szervezetében, a Népi Ifjúsági Szövetségben is. Néhány közéleti szereplést és helyi újságban való publikációt követően érkezett az akkoriban Békéscsabán élő, későbbi írószövetségi

„Isten egy, de Krisztus ezer van? / Vagy ha egy van, / akkor örökké csak / a csillagokban bolyong kergén, / hogy megfeszíttesse itt is, ott is magát?!”

→ Zsugyel János (1954): PhD, a Miskolci Keresztény Szemle főszerkesztője.



▲ Dér Endre, 1964 (Fortepan/Hunyady József)

elnöktől a felkérés: „Cseres [Tibor, a *Viharsarok* című lap főszerkesztője] a nyár folyamán elküldött – gondolom, kipróbálásként – néhány népbíróági és nemzeti bizottsági ülésre, hogy riportokat írjak, s pár hét múltán azzal a váratlan ajánlattal lepett meg: álljak be mellé, a napilaphoz, segédszerkesztőfélné; magyarul »slapajnak«.”⁷⁶ Eredeti szándékának módosulásáról így vall visszaemlékezésében: „Csak az egyetemi végbizonyítvány megszerzéséhez szükséges kollokviumokat tettem le nagy sebtében, s szándékom szerint vissza kellett volna mennem a teológiai fakultásra, hogy – egész nyáron szorgosan készülve, s szakdolgozatomat is megírva – leszigorlotzom ősszel, s így oklevélhez juthassak, melynek birtokában aztán – a még mindig érvényes kedvezmény

értelmében – két röpké esztendő alatt az egyébként négyesztendő tanári stúdiumokat is magam mögött hagyhattam, s régi álmodat megvalósítva, magyar szakos tanárrá lehessek.”⁷⁷ Rövid gondolkodást követően elfogadja az ajánlatot: „Dr. Kiss Jenő soproni dékántól levélben egy év halasztást kértem, s nagy ambícióval láttam az újságírás mesterségének elsajátításához.”⁷⁸

A kezdeti lelkesedést követően véget ért a koalíciós pártok együttműködésének euforikus szakasza, ami véget vetett közéleti tevékenységének, emiatt visszautazott Sopronba. 1946 őszén letette hiányzó szigorlatait, majd október 30-án Ordass Lajos püspök lelkésszé avatta. Szolgálati helye Szentes lett. A fábiánsebestyényi szórvány gondozását bízták

rá, ahol a kéthetente esedékes istentisztelet mellett hitoktató lelkészként tevékenykedett. Ezt követően Mezőtúron látott el Botyánszky János esperes mellett segédlelkészi szolgálatot, hittanár volt a gimnáziumban és a technikumban. 1948 márciusától a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége központjának kezdeményezésére Budapesten kapott népi kollégiumi nevelőtanári állást a Vasvári Pál Kollégiumban. Erre az időszakra így emlékezett vissza: „Egyébként akkoriban Mezőtúron voltam segédlelkész, s »fölszipkáz- tak« kollégiumi nevelőtanárrá. Másfél évig dolgoz- tam egy bentlakásoson, mely a Kilián-laktanyában működött. De hamarosan egy miniszteri határo- zattal megszüntették a nevelőtanári állásomat.”⁹ Egy Ordass Lajos püspökkel kötött megállapodás alapján – nevelőtanári állása mellett – a józsefvárosi gyülekezetben a kápláni feladatokat is ellátta, majd általános pesti és Pest környéki helyettesítő lelkész lett. Megbízást kapott a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége kulturális osztályának vezetőhelyettesi funkciójára, és elindult az irodalmi pályán is: egyházi és világi lapokban publikált.

1948 tavaszán diagnosztizálták tüdőbetegsé- gét, júniusban szanatóriumba vonult, majd több hónapon át tartó szanatóriumi ápolást követően

csonkolták tüdejét. Varga Domokos így emlékezett vissza erre: „1950 nyarán keserves műtéten esett át. Jókora kavernája révén nem volt – akkoriban még nem volt – más módja a gyógyításnak, mint hogy »lekapcsolták« a fél tüdejét: csukódjék, s aztán for- radjon össze a rajta tátongó »lyuk«, az egész életét elemészteni készülő súlyos belső seb.”¹⁰

Gyógyulását követően Békéscsabán folytat- ta segédlelkészi szolgálatát, de egy temetés után tüdőgyulladást kapott, s így nem tudta vállalni a lelkészi pálya folytatását. Dezséry László püspöknek írt levelében elbocsátását kérte a lelkészi szolgál- latból. Ezt követően 1953-ban kapott ajánlatot az Írószövetségtől a szegedi helyi írócsoport titkári feladatainak ellátására, melyet elfogadott, s végleg Szegedre költözött. Tevékenyen részt vett a Dél-Al- föld kulturális életében, íróként, folyóirat-szerkesz- tőként, képzőművészeti szakíróként működött 2004-ben bekövetkezett haláláig. Szoros kapcsola- tot tartott a helyi evangélikus gyülekezettel. Egykori lakóhelye falára elhelyezett emléktábláját születési centenáriumán Cserhádi Sándor evangélikus lelkész és a Szegedi Írók Társasága képviselője a szel- lemi hagyatékát ápoló Kiss Ernő író, népművelő avatta fel. ■

J E G Y Z E T E K

* Részlet Dér Endre *A homlokodat ilyen pogánynak sohse láttam* című verséből. In: Majzik István (szerk.): *Dér Endre: Adventi ajándék. Dér Endre 80 éves*. Szeged, Bába és Társai Kiadó, 2002. 85–86. o. (Újraközlés.)

1 Az írás összeállítása során felhasználtam: Kiss Ernő 1997. Közelítések a 75 éves Dér Endre életrajzához. In: Majzik István (szerk.): *Dér Endre*. Bába és Társai Kft., Szeged. 11–26. o. A tanulmány segítséget nyújtott a különböző visszaemlékezésekben elszórtan fellelhető életrajzi mo- zzanatok kronológiai azonosításához.

2 SZABÓ C. Szilárd 2002. Születésnap beszélgetés Dér Endre íróval. In: Majzik István (szerk.): *Dér Endre 80 éves*. Bába Kiadó, Szeged. 49–52. o. 51. o.

3 TAKÁCS Viktor 1997. Epizódok a tornádóból. Születésnap beszélgetés Dér Endrével. In: MAJZIK 1997, 51. o.

4 DÉR Endre 1997. „Berepülő pilóták”. Egy MADISZ-titkár emléke. In: uo. 31. o.

5 VARGA Domokos 1997. Köszöntője. In: uo. 49. o.

6 DÉR 1997, 40. o.

7 Uo. 184. o.

8 Uo.

9 ARATÓ László 1997. Születésnap előtt Dér Endrénél. In: MAJZIK 1997, 54. o.

10 VARGA 1997, 47. o.

Műalkotások párbeszéde

Molnár Krisztina Rita Csontváry című verse

→ S. BÉRES BERNADETT

I.

Néztem a képet.
Eszembe jutott,
faladnál egyszer
mennyre sírtam.

Megsegítettél,
adtál.

Vissza két fiút,
akit elvettél.

Kedved szerint.
Kérni tanítottál.

Kérni, köszönni.

Kiürült akkor, s megtelt méhem,
mint régi asszonyoknak.

Guggolok most is kuporogva.

Arcom elé tartom tenyerem.

Tölts el,

kiürült kosaram
szándékom szerint
töltsd meg.

II.

Egerek rágják a szivárványt,
és baglyok piszkítják a vásznat.

Ki ecsettel őrzi meg a márványt,
és sejti, mi látomás, mi látszat,
a fátyol, a víz, Mária kútja,
hogy merre vezetett Isten útja,
térből síkba ment újra meg újra.

S mert csak hármassal láthat
Noé szemével nézelődve
bontja az Istenadta tájat
vörösre, türkizre, kék mezőre,
a fény ragyogó hét színére:
ibolya hegy fut citrom égre,
olajzöld felhő, narancs a széle.

Patikapontos szén a kezében.
Lazuló foltok, pöttyök az égen.

III.

Lebegő léptekkel el a kúttól.
Lebegő léptekkel a kúthoz újra.
Gyógyít, fátyoloz a víz,
kinek zöld, kinek kék, kinek iszapos barna –
kire vár a jövő, ki van jelen, ki néz a múltba.

Vízbe bugyolált korsóit
viszi múmiatestű bánatba csavart asszony,
beteg és nyomorék, születés kínját cipelő lélek.
Van, ki innen hord vizet ecsetje hegyének.
Mária haja glóriába fonva.
A kút kávéja, reménykedők koszorúja új glóriába
vonja.

A fátyol akár a víz,
a víz akár a fátyol.
Ha sokáig nézed,
a szomj, a fájdalom
elillan, mintha magától.

Bevezetés

Molnár Krisztina Rita írásművészetét minden bizonnyal nem szükséges bemutatni a *Credo* olvasóinak, hiszen a folyóirat hasábjain is gyakorta publikáló szerzőről van szó. Ebben az írásomban *Csontváry* című versének értelmezéséhez kívánok hozzászólni, melynek első szövegváltozata éppen tíz éve jelent meg a *Pannon Tükör* című folyóiratban, akkor még *Csontváry kútja* címmel.¹ Ezt követően a *Levél egy fjord partjáról* című verseskötetének utolsó, metafizikai témájú verseket tartalmazó *Spirál* ciklusában, immár *Csontváry* cím alatt olvashatjuk a kibővített, három számozott részből álló verset.²

A 2023. év egyik jelentős kulturális eseménye volt Magyarországon a budapesti Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria és a pécsi Janus Pannonius Múzeum közös, *Csontváry 170* című nagyszabású kiállítása, mely a szervezők szándéka szerint negyvenöt művet felvonultatva nyújtott teljes képet Csontváry fő témáiról, motívumairól és életéről.³ A vers szövegközeli (újra)olvasásának, értelmezésének különleges aktualitását adja az idei jubileum, hiszen a címe az éppen százhetven évvel ezelőtt született festő géniusz megnevezésével egyértelműen felszólítja az olvasót, hogy a versszöveget a festő életművével együtt, azzal összefüggésben olvassa.⁴ A korábbi címváltozat pedig kijelöli az értelmezésbe bevonható képet is, hiszen Csontváry művészetének egyik kiemelkedő darabjára, a *Mária kútja Názáretben* című alkotásra utal, mely szintén látható volt a Szépművészeti Múzeum tavasi-nyári tárlatán.

Ezt a gondolatot támasztja alá az irodalomtörténet hagyománya is. Az irodalomtudományban *ekphrászisz*ként (ógörög; ’kimondás’) megnevezett retorikai eljárásnak két közkeletű meghatározása ismeretes: 1. műtárgyleírás, 2. vizuális reprezentációk verbális reprezentációja. Ezek közül bármelyik álljon is közelebb hozzánk, Molnár Krisztina Rita *Csontváry* című verse mindkét irányból megközelíthető.⁵ A vers azért, hogy explicit módon kapcsolódik Csontváry Kosztka Tivadar festményeihez, azon irodalmi művek nyomdokába lép, melyek sorát a nyugati irodalomban Akhilleusz pajzsának leírása nyitja az *Iliász*ban. Azzal kapcsolatban is közel egy-

séges az irodalomtudomány álláspontja – jóformán bármelyik iskolát is tekintjük –, hogy „végső soron képi formában testet öltő művészeti alkotások (főként a festmények) leválaszthatatlanok a szövegről (az előzetes textusról)”.⁶ Ennek fényében érdemes tehát a festményeket és a versszöveget egymás tükrében vizsgálnunk.

A vers három, római számmal jelzett részből áll. A három vers mindegyike kapcsolódik Csontváry bizonyos képeihez, melyek nyilvánvalóan vizuális impulzusként szolgáltak a költemények keletkezéséhez. Összeköti őket azonban még jó néhány motívum, reményeim szerint ezekre is fény derül az értelmezés során.

I. Jeruzsálem – a festmény mint vizuális impulzus

A vers I. részének tizenkilenc sora két szakaszra tagolódik, egy négy- és egy tizenöt soros versszakra. A vers felütése máris a szöveg és a kép kapcsolatát tematizálja: „Néztem a képet...”, s egyúttal a lírai szubjektum pozícióját is kijelöli. A versbéli én a festmény szemlélése közben emlékszik vissza egy felfokozott érzelmi állapotban megélt eseményre: „...faladnál egyszer / mennyire sírtam.” A visszaemlékezésnek ezt az idősíkját az *egyszer* és az *akkor* szavak mutatják, s ennek ellenpontjaként a jelen idősíkját a *most* időhatározó szó a 14. sorban. A *faladnál* és a *sírtam* felidéznek az olvasóban Csontváry *A panaszfal bejáratánál Jeruzsálemben* című, 1904-ben keletkezett festményét.⁷ A zsidó vallás szent helyét ma siratófalként vagy nyugati falként ismerjük. A festmény azonban itt még megmarad a vers háttérben, szinte csak kontextust, hangulatot teremt a szöveg köré.

A lírai ént a szöveg kezdetén álló, két múlt idejű igealakon kívül számos, többnyire testtel kapcsolatos, egyes szám első személyű birtokos személyjellel ellátott főnév (*eszembe, méhem, arcom, tenyerem, kosaram*), valamint két jelen idejű, egyes szám első személyű igealak (*guggolok, tartom*) festi meg. A versbeszélő már a harmadik sorban megszólít valakit, akit a szövegben az egyes szám második személyű birtokjel mutat (*faladnál*). A megszólított



▲ Csontváry Koszka Tivadar Mária kútja című festménye a festő gyűjteményes kiállításán a Csók István Képtárban (Székesfehérvár) 1963-ban (Fortepan/Hunyady József)

ekkor még lehetne a címben megjelölt festő, azonban a második szakasz elején álló igék (*megsegítettél, adtál, elvettél, tanítottál*), majd a birtokos személyjeles szószerkezetek (*kedved szerint, szándékod szerint*) egy magasabb rendű, nagyobb hatalmú, az ember fölött álló létezőre engednek következtetni.

A vers szóhasználata a maga egyszerűségével archaikus imádságokat, régi népi énekeket, sőt akár ószövetségi zsoltárokat is felidéz. A lírai szubjektum meditatív, hangzós versbeszédében, mely akár magánimának is tekinthető, az Ószövetségre jellemző istenkép jelenik meg. Az igék egyfelől a transzcendens támogató arcát mutatják (*megsegítettél, adtál*), másfelől azonban a fegyelmező, nevelő oldalát is (*elvettél, tanítottál*). A *megsegítettél* – *elvettél* és az *adtál*

– *tanítottál* igék rímpozícióban állnak, a vers ezáltal is érzékelteti, hogy ebben az igencsak szűkszavúan elmesélt történetben milyen kiszámíthatatlan módon működött az Isten akarata.

A vers 14–15. sorában a lírai szubjektum saját testtartását írja le: „Guggolok most is kuporogva. / Arcom elé tartom tenyerem.” Ebben a képben védtelenség, kiszolgáltatottság, fenyegetettség érződik, de legalább ennyire benne van a következő négy sorban a teljes önátadás, a bizalom, hogy a megszólított gondoskodik majd róla, és meghallgatja kérését. A *kérmi* ige kétszer ismétlődik a versben, s a vers végi felszólító módú igealakok (*tölts el, töltsd meg*) a versbeszélő abbéli hitét fejezik ki, hogy kérése most is ugyanúgy teljesül majd, mint korábban.

A Bibliából számos olyan csodával határos ószövetségi és újszövetségi történetet ismerünk, mely valószerűtlen gyermekáldásról mesél (pl. Sára és Ábrahám vagy Erzsébet és Zakariás története). Ezekre a szöveg hagyományokra utal a vers két sora: „Kiürült akkor, s megtelt méhem, / mint régi asszonyoknak.” Ezekhez az ószövetségi nőalakokhoz kapcsolódik a lírai szubjektum is saját történetével, mely a versszövegben csupán részleteiben, a sejtetés szintjén mutatkozik meg.

Ugyanez a két ige (*kiürül, megtelik*) szervezi a vers utolsó négy sorát is: „Tölts el, / kiürült kosaram / szándékos szerint / töltsd meg.” A 17. sor „kiürült kosaram” szó szerkezete felidézi a 12. sort: „Kiürült akkor, s megtelt méhem”, így a kosár az anyaméh metaforájává válik. A versben különböző szótagszámú sorok váltakoznak, de van három, amely csupán két szótagból áll: a 6. sor (*adtál*), valamint a 16. és a 19. sor (*tölts el; töltsd meg*). E két utóbbi igealak ráadásul kiazmusként zárja a verset: két alliterációval megerősített verssort fog közre. Igen erőteljes hatást vált ki a befogadóban ez a virtuóz nyelvi megoldás az *el-* és a *meg-* igeekötők jelentésmódosító funkciójával, a határozott és a határozatlan igeragozással, a sorok lassuló ritmusával. Úgy tűnik tehát, hogy a versbeszélő számára megnyugvást hoz a teljes önátadás, a transzcendens jószágára, szándékaira való ráhagyatkozás.

II. A műterem – a festő és alkotásai

A vers II. része már első pillantásra is meglehetősen különbözik az első résztől. A tizenhat soros szöveg sokkal szabályosabbnak látszik: négy versszakból áll, melyek közül az első és utolsó versszak két-két, a második öt-, a harmadik pedig hétsoros. A verssorok kilenc, illetve tíz szótagosak, ebből adódhatna a következtetés, hogy ötös, illetve ötödféles jambusi sorokról lehet szó, s ez a licenciák figyelembevételével nagyrészt meg is állná a helyét, azonban viszonylag sok ritmüstörés található bennük, s ezek bizonyos szabályosságot mutatva kiugranak a lüktetésből. Ezek az anaklázisok főként a festészettel kapcsolatos kifejezéseket jelölik ki (*ecsettel őrzí; síkba; türkizre, kék mezőre; felhő, narancs a széle*) a szövegben.

Míg a vers I. részében női versbeszélőt feltételezhetünk, aki az Istent szólítja meg, a II. részben rejtőzködik a lírai szubjektum. Van azonban a versszövegnek egy tárgya, egy személy, akiről a vers beszél: „Ki ecsettel őrzí meg a márványt, / és sejtí, mi látomás, mi látszat...” A festészettel kapcsolatos szakkifejezések (*vásznat, ecsettel, térből síkba, szén stb.*) mellett a *patikapontos* jelző ad biztos támpontot az olvasónak, hogy Csontváry képzeletbeli műhelyében járunk, hiszen köztudott, hogy a festő eredetileg patikusként dolgozott, és festeni csak a negyvenes éveiben kezdett.

A vers második és harmadik szakaszában színek, illetve a festmények tárgyainak, témáinak megnevezése révén kifejezett utalásokat találunk híres képeire. Az ötödik sor („...a fátyol, a víz, Mária kútja...”) a *Jajcei vízesés* (1903)⁸ vagy a *Schaffhausen-i vízesés* (1903),⁹ valamint a *Mária kútja Názáretben* (1908)¹⁰ című alkotásokat idézi fel. A harmadik strófa színei és jelzős szókapcsolatai is híres Csontváry-festményeket idéznek emlékezetünkbe. A tizenegyedik sor („...vörösre, türkizre, kék mezőre...”) a festő *Naplemente Baalbekben* (1906)¹¹ című vásznára utalhat, míg a tizenharmadik sor („...ibolya hegy fut citrom égre...”) olvasásakor akár több kép is megjelenhet lelki szemünk előtt, például *A taorminai görög színház romjai* (1904–1905)¹² vagy *A Jupiter-templom romjai Athénban* (1904).¹³ Csontváry talán legismertebb képeinek részletét (*Magányos cédrus*, 1907)¹⁴ írja le a vers tizenegyedik sora: „...olajzöld felhő, narancs a széle.”

A műteremben azonban nemcsak a képeket látjuk, hanem a festőt is munka közben. A vers szövege a festőt kiválasztottnak (Nóéhoz hasonlónak) mutatja, és egyúttal „Istenadta”, szinte látnoki képességeit sugallja. Ezt támasztják alá a versben domináló, nézéssel, látással kapcsolatos kifejezések, s annak az explicit kifejezése a hatodik sorban, hogy a festő sejtí, hogy „merre vezet Isten útja”.

III. Názáret – asszonyok a kútnál

A vers III. része kapcsolható talán a legegységelműben egyetlen műtárgyhoz. Ebben a szövegrészben már konkrét leírásokat találunk a korábban is felidézett, *Mária kútja Názáretben* című képhez, szorosabb

értelemben tehát itt figyelhetjük meg közelebbről az ekphrászisz működését.

Ezt az impozáns méretű (362 × 516 centiméteres) vásznat jelenleg a pécsi Janus Pannonius Múzeum Csontváry Múzeuma őrzi. A festmény előterében, középpontjában egy kék fátyolba, kendőbe burkolózó nőalak áll, karján kisgyermekkel: Mária a gyermek Jézussal. Az anyaság, a gyermekáldás témáján keresztül már ez a központi jelenet összekapcsolja a III. számú verset az I.-vel. A kép hátterében egy kút látszik, mögötte Názáret városának látképe domboldalra emelt épületekkel, körülötte vízfordó asszonyok, gyermekek és teherhordó állatok. Egyes műértelmzők meglátása szerint a képen egyetlen férfi alak látható, a Mária mellett-mögött álló szakállas, bajszos férfi, aki vizet önt korsójából, s benne Csontváry önarcképe ismerhető fel.¹⁵

Jézus korában Názáret városának egyetlen ivóvízforrása volt ez a kút, melyet Mária kútjának neveznek. A kút helyén ma a Szent Gábor-templom áll, melynek kriptája alatt – zarándokok beszámolója alapján – ma is látható a kút, alján a forrásvízzel. A templom előtti téren van a Csontváry-képen is látható boltíves építmény, mely korábban vízvételi helyként funkcionált. A Szent Gábor-templomot a hagyomány szerint annak emlékére emelték a kút fölé, hogy elsőként itt jelent meg Máriának a hírhozó angyal.

Az angyali üdvözlés történetét Lukács evangéliumának első fejezetéből ismerjük, a többi evangélium nem tér ki részletesen erre az eseményre: „A hatodik hónapban pedig elküldeték Gábor angyal Istentől Galileának városába, a melynek neve Názáret, egy szűzhez, aki a Dávid házából való József nevű férfinak volt eljegyezve. A szűznek neve pedig Mária. És bemenvén az angyal őhozzá, monda néki: Örülj, kegyelembe fogadott! Az Úr veled van, áldott vagy te az asszonyok között. Az pedig látván, megdöbben az ő beszédén, és elgondolkodik, hogy micsoda köszöntés ez?! És monda néki az angyal: Ne félj, Mária, mert kegyelmet

találtál az Istennél. És ímé, fogansz a te méhedben, és szülsz fiat, és nevezed az ő nevét JÉZUSNAK. Ez nagy léssen, és a Magasságos Fiaának hivattatik; és néki adja az Úr Isten a Dávidnak, az ő atyjának királyi székét...” (Lk 1,26–32)

Az idézett szentírási szakaszban nem esik tehát szó arról, hogy a jelenet a kútnál történe, sőt a „bemenvén az angyal őhozzá” fordulat azt sejteti, hogy Mária a lakhelyén kapja az angyali üdvözlést. (Mária akkori feltételezett lakása fölött is templom magasodik ma, az Angyali üdvözlés bazilika, mely a kúttól kb. 1,5 kilométer távolságra található.) Az evangéliumokban tehát nincsen arra utaló adat,

hogy Mária a názáreti kútnál kapta volna az angyaltól Jézus születésének híret. Kérdés tehát, hogy milyen forrásból táplálkozik ez a szentföldi hagyomány.

Itt lehetnek segítségünkre az úgynevezett apokrifek vagy pszeudoepigrafák, azaz a nem kanonizált ókeresztény iratok, különösen a több nyelven is fennmaradt Jakab-protoevangélium,¹⁶ melyet három magyar fordításban is olvashatunk.¹⁷ Ez az apokrif ősevangélium a legújabb kutatások szerint Kr. u. 178–204 között keletkezhetett,¹⁸ s középpontjában Mária alakja áll: az ő származásáról (innen véljük tudni a szülei nevét), születéséről, felnevelkedéséről, Józseffel való jegyességéről, valamint Jézus születéséről szól.

Jakab protoevangéliumában, a 11. fejezet 1. szakaszában arról olvasunk, hogy Máriának egymás után két helyszínen jelent meg a Jézus megtestesülését hírül adó angyal. Az első találkozást leíró részt az összehasonlíthatóság kedvéért két magyar fordításban idézem:

„[Mária e]gyszer korsót vett, és kiment vizet merni; s ímé egy hang így szólt: – Üdvözlégy, kegyelt, az Úr van veled, áldott vagy te az asszonyok között! Jobbra-balra tekintgetett, honnét ez a hang? S megrettenve hazament, letette a korsót, és a karmazsint véve, a székére ült, és szötte.”¹⁹ „Egyszer – éppen fogta a korsót, kiment a házból, hogy vizet merítsen – egy hang

„A Bibliából számos olyan csodával határos ószövetségi és újszövetségi történetet ismerünk, mely valószerűtlen gyermekáldásról mesél...”

ekképpen köszöntötte: – Üdvöz légy, kegyelemmel teljes! Az Úr veled van, áldott vagy te az asszonyok között! Mária körülézett, jobbra is, balra is, honnan jön a hang, aztán minden ízében reszketve *ment vissza szobájába. Letette a korsót, elővette a mélybibor anyagot, és újra a székére ült, hogy a bíbort is megfionja.*²⁰

A protoevangélium következő soraiban arról olvasunk, hogy a szobában üldögélő, szövő/fonó Máriának újból megjelenik az angyal, és a Lukács evangéliumból ismert módon köszönti őt. A fentebb idézett apokrif irat sorainak dőlttel jelölt szövegrészei a fordítások különbözőségei ellenére is jól mutatják, hogy Mária vízfordás közben találkozott először az angyallal. A Jakab-protoevangélium szerint tehát itt hangoztak el az angyali üdvözlés első szavai is.

Tanulmányában Geréby György ekképpen foglalja össze az angyali üdvözlés képi ábrázolásainak a keleti és nyugati kereszténységben megjelenő eltérő módját: „...a nyugati hagyományhoz szoktatott szem kicsit meglepődik, amikor a patrisztikus-bizánci képvilágban valami egészen mással találkozik. Az ismert legkorábbi angyaliüdvözlés-ábrázolásokon Mária trónszéken ülve fon, esetleg fonalgombolyagot tartó kosár mellett áll, de ami még meglepőbb, számos esetben vizet merít a kútnál, esetleg egy forrásnál, mint a bizánci Khóra-kolostor csodálatos mozaikján. A képeken nem egyéni fantázia szüleményéről van szó, mert lehetne sorolni a patrisztikus kor ilyen tárgyú homíliait is (mint például Konstantinápolyi Proklosz pátriárkáét). Aztán kiderül, hogy az ikonográfiai anyagban még Nyugaton is egészen a 11–12. századig ez a másik angyali üdvözlés dominál. Az evangéliumok viszont semmiféle támponttal nem szolgálnak e specifikus képek megalkotásához (Lk 1,26–38). A vízmerítés és a fonás közben történő üdvözlés egyetlen alapja egyértelműen a Protevangélium beszámolója.²¹ A vízmerítés (és a fonás) motívuma tehát ebből a szövegből, illetve az ennek a szövegnek alapul szolgáló szóbeli hagyományból táplálkozik, és ennek révén maradt fenn a názáreti helyek (Mária kútja és Gábrriel angyal templom) megnevezésében is.²² Így válik tehát a kút a megtestesülés, tágabb értelemben pedig az anyaság szimbólumává. Csontváry képe is ebbe a

tradícióba kapcsolódik bele, amikor a szentföldi helyről készült festmény középpontjába a kisgyermek Jézust karjában tartó Máriát állítja.

Molnár Krisztina Rita versének III. részében azonban nem Mária a főszereplő. Erőteljesen ott van a háttérben glóriás alakja, de a vers leginkább hangsúlyos motívuma a víz, mely a teljes szöveg kontextusában szimbolikusan és valójában is gyógyító és éltető erő. A versben a vízfordás köti össze az asszonyt, akit a vers sokféle, de általában negatív jelzőkkel illet (*múmiatestű, bánatba csavart, beteg és nyomorék, születés kínját cipelő*) és a művészt („ki innen hord vizet ecsetje hegyének”),²³ valamint Máriát. A versbeszélő Máriát hármasság glória alatt látja: az első a saját hajkoszorúja által formált glória, a második a kút boltíve, a harmadik pedig az őt körülálló asszonyok gyűrűje (16–17. sor).

A kútra járás monotonitását és egyben dinamizmusát érzékeltetik rögtön a vers első sorai: „Lebegő léptekkel el a kúttól. / Lebegő léptekkel a kúthoz újra.” Ezek a sorok mozgásban tartják, a variációs ismétlés étellel telíti meg a szavakat, szinte filmszerűen élővé teszi a képet. A gyógyító víz minden vízmerítő számára másként mutatkozik meg: egyesek fátyolnak, mások kéknek vagy zöldnek, megint mások iszapos barnának látják.

A vers egy pontján azonban mintha egymásba mosódna Mária alakja és az őt körbeölelő kék kendő a vízzel (18–19. sor): „A fátyol akár a víz, / a víz akár a fátyol.” Ez a két azonosító sor helyezi vissza Máriát a versszöveg középpontjába, hiszen ő Jézus édesanyja, annak, aki – az evangélium tanúsága szerint – az élő vizet ígérte a benne hívőknek (Jn 7,37–38).

A vers első harmadában egy olyan anya beszél, akinek fiait elvette, majd visszaadta a transzcendens, az utolsó harmadában pedig egy olyan anyát látunk, akinek fiút ígért az angyal, és meg is kapta. A vers utolsó sorai reményt adnak. A *sokáig* nézés aktuusa is összekapcsolja a két részt, hiszen a kért, remélt gyógyulás a képek, a víz és a fátyol, tágabb értelemben az isteni szemlélése által következik be a vers világában megmagyarázhatatlan módon („mintha magától”).

Különös lenyomata ez a háromrészes versszöveg annak, amit az ekphrasiszról korábban felidézünk.

Mária kútja, a názareti hely és az épített (vízügyi értelemben vett) műtárgy egy szóbeli szöveg hagyomány, még messzebbről egy apokrif evangélium alapján kapta a nevét és őrzi ma is a történetet. Csontváry ezt a helyszínt festette meg, de nem névadó jelentének, tudniillik az anyagi üdvözlés vagy hírüladás (annuntiatio) pillanatában, melyet tulajdonképpen az anyaság ígéretéként értelmezhetünk. A *Mária kútja*

Názáretben című kép Máriát már Madonnaként, azaz isteni gyermekét tartó anyaként ábrázolja, tehát a beteljesült ígéretet teszi a kép tárgyává. Molnár Krisztina Rita verse pedig ezen is túlmutat: a kútra járó, fájdalmat és terheket hordozó asszonyok alakjaiból kiindulva a víz és a fátyol motívumán keresztül a művészet és annak révén a transzcendens szemlélésének gyogyító erejéről beszél. ■

JEGYZETEK

- MOLNÁR Krisztina Rita 2013. Csontváry kútja. *Pannon Tükör*, 18. évf. 5. sz. 19. o.
- MOLNÁR Krisztina Rita 2017. *Levél egy fjord partjáról*. Scolar Kiadó, Budapest. 91–93. o. Jóllehet a vers keletkezésének filológiai problémája is érdekes lehet, az *ultima manus* elve alapján ez tekinthető végleges szövegváltozatnak, ezért értelmezésében ebből indulok ki.
- Részlet a tárlat hivatalos ismertetőjéből: *Szép művészeti Múzeum*, <https://www.szepmuveszeti.hu/kiallitasok/csontvary-170/>. (Megtekintés: 2023. augusztus 15.) A kiállításról számtalan értékes audiovizuális anyag elérhető az interneten. Itt most *Csontváry újrafelfedezése* címmel egyetlen rövidfilmet ajánlanék a Szép művészeti Múzeum YouTube-csatornájáról, melyben Gergely Mariann, a kiállítás kurátora beszél Csontváry művészetéről és a tárlatról: <https://youtu.be/5KER93SPy4A>. (Megtekintés: 2023. augusztus 15.)
- És talán itt érdemes egy lábgyezet erejéig arra a tradícióra is utalni, melyet a magyar költészetben a Csontváry képeire, művészetére írt versek alkotnak (lásd pl. Nagy László: *Csontváry, Seb a cédruson*; Arató Károly: *Jelentés egy szökésről*; Markó Béla: *Csontváry: Tengerparti sétalovaglás*; Lackfi János: *Patikusdal, Két Csontváry-dal*; Halmosi Sándor: *Csontváry*).
- Az ekphraszisz eredetét és itt megadott meghatározásaival kapcsolatban vö. MILÁN Orsolya 2009. Az ekphraszisz eredetei. In: uő: *Képek beszéd. JAK – Prae.hu*, Budapest. 22–47. o. (JAK-füzetek 159.)
- Mosa Diána 2018. Látások és látatások. Vizuális narráció Otlík Géza Iskola a határon című regényében. *Partitúra*, XIII. évf. 1. sz. 63–100. o. 63. o.
- CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar: A panaszfal bejáratánál Jeruzsálemben. *Magyar Nemzeti Galéria*, <https://mng.hu/mutargyak/a-panaszfal-bejaratanal-jeruzsalembe/>. (Megtekintés: 2023. augusztus 15.)
- Jajcei vízesés. Csontváry Kosztká Tivadar. *Magyar Nemzeti Galéria*, <https://mng.hu/mutargyak/jajcei-vizeses/>. (Megtekintés: 2023. augusztus 15.)
- CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar: Schaffhauseni vízesés. *Magyar Nemzeti Galéria*, <https://mng.hu/mutargyak/schaffhauseni-vizeses/>. (Megtekintés: 2023. augusztus 15.)
- CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar: Mária kútja Názáretben. *Wikipédia*, <https://tinyurl.com/ypdajs7>. (Megtekintés: 2023. augusztus 15.)
- CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar: Baalbek. (A Naplemente Baalbekben.) *Magyar Nemzeti Galéria*, <https://mng.hu/mutargyak/baalbek-a-naplemente-baalbekben/>. (Megtekintés: 2023. augusztus 15.)
- CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar: A taorminai görög színház romjai. *Magyar Nemzeti Galéria*, <https://mng.hu/mutargyak/a-taorminai-gorog-szinhaz-romjai/>. (Megtekintés: 2023. augusztus 15.)
- CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar 1904. A Jupiter-templom romjai Athénban. *Wikipédia*, <https://tinyurl.com/2kmsj3f6k>. (Megtekintés: 2023. augusztus 15.)
- CSONTVÁRY KOSZTKA Tivadar: Magányos cédrus. *Magyar Nemzeti Galéria*, <https://mng.hu/mutargyak/maganyos-cedrus/>. (Megtekintés: 2023. augusztus 15.)
- Ebben az írásban nem vállalkozhatunk a képről szóló terjedelmes szakirodalom összefoglalására, azonban az érdeklődő olvasóknak

- ajánlható LASKAY Gabriella (szerk.) 2003. Csontváry Kosztká Tivadar: Mária kútja Názáretben. *Országos Széchényi Könyvtár – Magyar Elektronikus Könyvtár*, <https://mek.oszk.hu/01300/01368/html/index.htm>. (Megtekintés: 2023. augusztus 15.) (Száz szép kép.) Az összeállításban a festő életrajzától kezdve a kép művészet-történeti háttérén keresztül az értelmezésekig sok információ megtalálható a műalkotással kapcsolatban. A Csontváry-recepció fél évszázados történetének összefoglalóját lásd: SZABADI Judit 2013. Csontváry Kosztká Tivadar helye korunk szellemi életében. A közelmúlt Csontváry-kutatásainak rövid áttekintése. *Holmi*, 25. évf. 2. sz. 7–10. o. Web: <https://www.holmi.org/2013/07/szabadi-judit-csontvary-kosztkativadartivadar-helye-korunk-szellemi-eletemben>. (Megtekintés: 2023. augusztus 15.) A Csontváry-jelenség friss szemléletű megközelítését Végvári Zsófia festményszakértő írásain keresztül ismerhetjük meg *Az én Csontvárym – Kultúrtörténeti kalandozások Csontváryval* oldalon (<https://www.csontvary.com/>; megtekintés: 2023. augusztus 15.). További érdekesség, hogy a 19. század második felében élt orosz festőművész, Vaszilij Dmitrijevics Polenov is megfestette ugyanezt a helyet, s a kép címe is ugyanez, lásd: uő: Marienquelle in Nazaret. *Wikipédia*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wassilij_Dimitriewitsch_Polenov_Marienquelle_in_Nazaret.jpg. (Megtekintés: 2023. augusztus 15.)
- Az apokrif irrattal kapcsolatos legfontosabb irodalomtudományi adatokat lásd: KOMORÓCZY Géza 1992. *Jakab protoevangéliuma*. In: Király István (szerk.): *Világírodalmi lexikon*. 5. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest. 499–500. o. A protoevangélium hatástörténetével, mariológiai jelentőségével kapcsolatban lásd pl.: GERÉBY György 2007. Egy ortodox apokrif műhelyében. A Jakab-ősevangélium (Protoevangélium Jacobi) filozófiai szimbolikája. *Ókor*, 6. évf. 3. sz. 50–61. o. Különösen is: 51. o.
 - VANYÓ László (szerk.) 1980. *Ókeresztény írók*. 2. köt. *Apokrifek*. Ford. Baán István – Ladocsi Gáspár – Vanyó László. Szent István Társulat, Budapest. 328–345. o. Ford. Ladocsi Gáspár. ADAMIK Tamás (szerk.) 1996. *Apokrif iratok. Csodás evangéliumok*. Telosz Kiadó, Budapest. 5–18. o. Ford. Szepessy Tibor. A Jakab-protoevangélium a későbbi püspök, Raffay Sándor pozsonyi evangélikus lelkész és exegéta kommentárokkal ellátott magyar fordításában is olvasható, lásd: RAFFAY Sándor 1905. *Jakab elbeszélése*. In: uő (szerk.): *Újszövetségi apokrifusok*. Ford. uő. Wígand Károly Frigyes, Pozsony. 49–74. o. Web: <https://mandadb.hu/tetel/653054/Ujszovetsegi-Apokrifusok>. (Megtekintés: 2023. augusztus 15.)
 - Ronald F. Hock kutatásait idézi: Tóth József Alpár 2022. A gyermekérettörténet recepciója A Jakab-protoevangéliumban 1. *Keresztény Szó*, XXXIII. évf. 4. sz. 1–20. o. 18. o.
 - RAFFAY 1905, 62–63. o.
 - ADAMIK 1996, 10. o. Kiemelések tőlem – S. B. B.
 - GERÉBY 2007, 54. o.
 - Véleményem szerint a protoevangélium által elénk mesélt fiatal, ijedt, zavarodott lány képe nagyon életszerű vonást kölcsönöz Mária alakjának. A szerző ilyesfajta elbeszélői tehetségét KOMORÓCZY Géza (1992, 499. o.) is kiemeli.
 - Itt gondolhatunk egyes értelmezők meglátására, miszerint Csontváry saját magát is ráfestette a képre.

Isten tízparancsolata

→ *BÁLINT GYÖRGY*

Dallama: Ments meg engem, Uram...

Azt mondja az első és fő parancsolat:
Én vagyok te Atyád és egyetlen Urad.
Előttem idegen istened ne legyen!
Fohászt te ajkad csak hozzám rebegjen.

Másodikba az Úr arra figyelmeztet,
Az ő nevét soha hiába ne vegyed.
Vagy előbb, vagy utóbb büntetést mér arra,
Ki az ő szent nevét hiába használja.

És most a harmadik pihenésről beszél,
Az ünnepről soha meg ne feledkezzél.
Szakítsd meg a munkát, keresd lelked javát,
Bevégzett munkáért adj Atyádnak hálát.

Vegyük tehát sorba most a negyediket:
Mely int, hogy tiszteljük a mi szüleinket.
Élted úgy lesz hosszú, csak úgy lesz jó dolgod,
Ha szüleid ajka, rád sok áldást mondott.

Ne bánts, vagy meg ne öld felebarátodat –
Tiltja az ötödik Isten-parancsolat.
Ki más élte ellen gyilkos fegyvert vesz fel,
Előbb-utóbb ő is fegyver által vesz el.

Így szól a hatodik: Ne paráználkodjál,
Úgy lesz béke s áldás a te családotnál.
Élj békében, s becsüld a te házastársad,
Így lesz tiszta s rendes a családi házad.

Ne lopj, és meg ne csald felebarátodat –
Tiltja a hetedik szent s nagy parancsolat.
Ne idegenítsd el pénztét vagy vagyonát,
Inkább segítsd, keresd neki is a javát.

Nyolcadikot olvasd, abban meg azt látod,
Ne mondj senki ellen hamis tanúságot.
Ne kisebbítsd, el ne áruld embertársad,
Ne rágalmazd, mondj jót, nem lesz benne károd.

S lám, a kilencedik, hogy megmagyarazza:
Ne kelljen barátod öröksége, háza.
Semmi hamis úton el ne idegenítsd,
Inkább védjed őt is, megtartani segítsd.

Végül a tizedik mindenre kiterjed:
Semmit mi nem tied, mástól el ne vegyed.
Feleségét, barmát, szolgálát, szolgálóját,
Sőt intsd jóra egész hozzátartozóját.

*Írta és rímbe foglalta Bálint György kisgazda.
Tatráng, 1956. január 15-én.*

Vasárnapi ima

Dallama: Ments meg engem, Uram...

Istenem, megértem e mai szép napot,
A nyugalom napját, a szent vasárnapot.
Mindenki ünnepe, pihen testünk, lelkünk.
E napon pihent meg Atyánk, jó Istenünk.

Istenem, megértem te nagy kegyelmedből.
Dicsérhet szívem-szám forró kebelemből.
Az elmúlt hét alatt te voltál mivelünk,
Te segítettél meg, Atyánk, jó Istenünk!

Istenem, megértem mire vágyott szívem:
Kezeim, szemeim feléd emelhetem.
Mit megadtál eddig, s mire lesz szükségünk,
Ma köszönöm s add meg, Atyánk, jó Istenünk!

Istenem, megértem s keblem örömtől ég,
Vasárnapi fényben ragyog reám az ég.
Szent házodban zenghet imám és énekem.
Jövőben is segíts, Atyám, jó Istenem!
Ámen.

*Írta: Bálint György kisgazda.
Tatrang, 1956. március 11.*

Mi Atyánk

Mi Atyánk, ki vagy ott fenn mennyben,
Szenteljük meg neved szíveinkben.
Jön le hozzánk a te szent országod,
Legyen rajtunk a te szent akaratod!

Miképpen fenn a magas mennyekben,
Földön itt lenn épp oly béke legyen.
Add meg mára a mi kenyerünket,
Bocsásd meg a mi nagy vétkeinket.

Megbocsátunk, ki jó mi ellenünk,
Töröld egykor te is a mi vétkünk.
Ne vígy minket, óh, a kísértetbe,
Adj erőt, hogy ezt győzhessük le.

Gonoszoktól mindig szabadíts meg,
Egész világ s hatalom a tied,
A dicsőség most és mindörökre!
Éjj-nap neved ajkunk zengje félve.
Ámen.

*Rímbe foglalta: Bálint György.
Tatrang, 1956. december 3.*

Szembesítés és szembenézés

Líra a tragédiában és a *Tragédia* a lírában – Madách és József Attila egy-egy versszakáról

→ K. SEBESTYÉN NÓRA

József Attila levelezésének egyik legfontosabb témája – természetesen – az irodalom, a fiatal költő fogadtatása az irodalmi életben, tanulmányai, alkotásai. 1920-tól, a makói gimnáziumi évek kezdetétől élénk levelezésben állt nővéreivel, gyámjával, később kedves tanárával, Galamb Ödönnel, majd Juhász Gyulával, de egy-két levélváltás történt Illyés Gyulával, Kosztolányi Dezsővel, Babits Mihállyal és másokkal is. A József Attila levelezése című kötet¹ megindító dokumentuma a költő három nagy szerelmével (Vágó Mártával, Szántó Judittal és Koszmutza Flórával) töltött éveinek, de követhetjük betegsége útját is, és még Sigmund Freud köszönősorait is olvashatjuk a könyvben.

Különösen érdekes azonban, ha József Attila olvasmányaira, a könyvekhez való viszonyára figyelünk: leveleinek nagy többségében szó van ezekről. Etus nővérenek például így írt 1922. augusztus 17-én: „Valami 1500 K-ért vettem könyveket. Ha parancsolod küldök belőlük Neked is, legalább prózákat, mert többnyire verses kötetek. – A verselés és költészet terén igazán szép haladást tettem. Meglehet, hogy egy hónapon belül ott leszek a beérkezettek között. Lám, ti nem irtatok és Magyarország most élő költőinek legnagyobbikától – olvasd csak el! – kaptam levelet.”² (Juhász Gyula leveléről van szó.) Később beszámol Ady-élményéről, Homéroszról, az olvasott Shakespeare-drámáról és nagy kedvencéről, Villonról is. Tettamanti Béla, József Attila tanára-pártfogója elküldi a költőnek az egyetemi alapvizsga anyagát, amelyben René Doumic irodalom-

története, Horger Antal egy műve és a „nagy Pintér”, a magyar irodalomtörténet összefoglalása is szerepel: ebből a vizsgázóknak 1777-ig kellett tudniuk a magyar irodalom útját, alkotóit-műveit. A költő sokat olvasott, elszántan és örömmel tanult, és „[s]ok könyve volt, szépen rendezve, kötötten” – írja Galamb Ödön.³ József Jolán („Jocó”), a költő idősebbik nővére pedig így emlékszik vissza öccse Margit körüli lakására: „Attila a Teleki téren vett magának egy íróasztalt. Nagyon büszke volt íróasztalára és könyveire. Könyvespolcán rengeteg szótár sorakozott egymás mellett, még eszperantó szótára is volt. Finnül tanult most, eredetiben szerette volna olvasni a Kalevalát. [...] Rengeteget olvasott. Íróasztalán ott sorakoztak Schopenhauer, Du Bos, Taine, Hegel, Freud, Marx, Nietzsche [...] művei.”⁴ Tasi József irodalomtörténész (1939–1999) részletes és alapos „letárt” készítette a költő könyvtáráról.⁵ Összegzése szerint József Attilának 1936-ban körülbelül négy-ötszáz könyve lehetett, amelyeket a tanulmányíró több csoportba sorolt. Az első csoportba azok tartoznak, amelyekbe a költő kézzel beírta a nevét, a másodikba a neki dedikált művek, a harmadikba a József Attila által recenzeált-bírált könyvek, a negyedikbe pedig a Szántó Judit által a Széchényi Könyvtárba visszaadott művek, amelyeket valószínűleg onnan kölcsönözhetek valamikor. Néhány név az egyes csoportokból: 1. Batsányi János, Berzsenyi Dániel, Euripidész, Gogol, Shakespeare, Juhász Gyula, Kemény Zsigmond, Arthur Rimbaud. 2. Babits Mihály, Karinthy Gábor, Fodor József, Gellért Oszkár, Ignóty, Hevesi András, Ily-

→ K. Sebestyén Nóra (1955): A budapesti Deák Téri Evangélikus Gimnázium tanára és a Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Irodalom Tanszékének oktatója. Kutatási területe Áprily Lajos költészete és a modern magyar irodalom oktatása.



▲ Kass János: Illusztráció Madách Imre Az ember tragédiája VI. színehez, 1980

lyés Gyula, Jékely Zoltán, Radnóti Miklós, Weöres Sándor, Walt Whitman, Zelk Zoltán. 3. Babits Mihály, Arany János, Kassák Lajos, Kosztolányi Dezső, Hatvany Bertalan, Horváth János. 4. Ady Endre, Baudelaire, Burns, Molière, Madách Imre, Szabó Lőrinc, Szekfű Gyula, Balzac, Dosztojevszkij, Tolsztoj és még sok ismert és kevésbé ismert költő-író. S bár a tanulmány nem említi külön a Bibliát, tudjuk, hogy József Attila jól ismerte, sokat forgatta. 1935-től különösen a bűn kérdése foglalkoztatta, de már 1923-ban is idézett Tettamanti Bélának szóló levelében Ézsaiás könyvéből: „És a gonoszok közt adtak sírt néki, és a gazdagok mellé jutott kínos halál után: pedig nem cselekedett hamisságot, és álnokság sem találtatott szájában. Ésaías k. LIII. 9.”⁶

A fentebb felsorolt alkotók nevei közül hármat emelnék ki: Arany Jánost, Hevesi Andrást és Hatvany Bertalant. József Attila örök mesterének tartotta Aranyt, sokat foglalkozott „vagyonos Atyánk”-kal, ahogy *Arany* című szonettjében szólította őt. Még halála előtt is tanulmányt akart írni Arany gyűjteményes kötetéről, barátait kérte, hogy küldjenek neki anyagot a munkához. Hevesi András *Párisi eső* (1936) című regényének részleteit lapszéli jegyzetekkel, megjegyzésekkel látta el, amelyek jelzik a költő kínzó töprengéseit, önmagával szembeni kétségeit. Az egyik megjelölt részlet, melyben a főhős beszél, így szól: „Én, sajnós, bűnösnek születtem, ez egyre nyilvánvalóbb, hiába erőltetek magamra gyermeki ártatlanságot magam és mások előtt, hiába gyönyörködök tiszta lelkiismeretem tudatában. [...] Ártatlan vagyok, de van-e egyáltalán ártatlan ember?”⁷ Ez a gondolat József Attilában is állandóan jelen volt, szerinte az ember lényege a bűn, az eredendő bűn, amelyet a szeretet ellen követünk el mi, emberek. Élete utolsó három évében versei nagy része is e kínzó kérdést veti fel, s a költő, szembenézve a „semmibe hullás veszélyének érzetével”⁸ kimondja bűnössége tényét: „Tudod, hogy nincs bocsánat...” A verset Németh G. Béla árnyaltan, a legkisebb részletre is figyelve és kitérve elemezte,⁹ én csupán egy versszakra fókuszálnék, amelynek „előképét” Madách *Tragédiájának* hetedik, bizánci színében találtam meg. Íme a két strófa:

„Azt már tudom: szeretted s megcsalódtál.
Szeretted újra, s akkor már te csaltál.
Ismét szeretted – hősödöt meguntad;
S üres szived most új lakóra vár. –”
(Madách Imre: *Az ember tragédiája*)

„Megcsaltak, úgy szerettek,
csaltál s így nem szerethetsz.
Most hát a töltött fegyvert
szorítsd üres szivedhez.”
(József Attila: *Tudod, hogy nincs bocsánat*)

A két versszak kapcsolata szókincsben és szerkezetben is feltűnő, s ha megnézzük József Attila bírálót Hatvany Bertalan *Ázsia lelke* című könyvéről, az amúgy is majdnem biztos tény, hogy a költő olvasta Madách művét, bizonyossá válik: „Aki verekedni akar, könnyen talál botra és vérontásra érdemes különbségre homousion és homoiusion között. Az eszmék ugyan a szeretet eszméi, a támadó kedv megsemmisítésére szolgálnak. Az agressziós ösztönök azonban működnek és szívesen közlekednek éppen az erkölcsi eszmékkel kikövezett utakon – különösen hogy más tudatos utjuk nem kerül.”¹⁰ A homousion-homoiusion kérdése a *Tragédia* hetedik színében merül fel, ott, ahol a fentebb idézett versszak is, s József Attila számára igazolás lehetett saját eredendőbűn-elméletére, amely a szeretet ellen elkövetett bűnt ítéli a legsúlyosabbnak. A két versszak azonban – a szoros kapcsolódás mellett – alapjaiban eltér egymástól. Madách Lucifere szembesíti a könnyed és könnyelmű Helénét az ellene és általa elkövetett bűnnel, a megcsalással, míg József Attila a többieket és önmagát ítéli el a csalásért, melynek büntetése, hogy „így nem szerethetsz”. A verstípus is mutatja az önszembesítést: kései versei, amelyek egyes szám második személyben szólalnak meg, úgynevezett önmegszólító versek. A *Tudod, hogy nincs bocsánat* harmadiktól hetedik versszakáig tiltásokat és azok magyarázatát sorolja fel (a harminhat sor negyvenegy igei állítmányából tizenöt felszólító módú!), míg Lucifer csupán felidézi Heléne múltját, jövőjét pedig folytathatónak látja: „S üres szived most új lakóra vár.” József

Attila önfelszólítása „a befejezettség elfogadása”:¹¹ „Most hát a töltött fegyvert / szorítsd üres szivedhez.” Erdemes figyelni arra, hogy az „üres szív” motívuma is szerepel mindkét szövegben, de míg a *Tragédiában* „új lakó” töltheti be, József Attila versében csupán a „töltött fegyver” a megoldás – vagy... De ez a *vagy* már a záró versszak értelmezéséhez tartozik. A költő poétikai és morális tudását, nagyságát a vers összetartó szókinccse is mutatja: *bocsánat, bűn, bánat, csálni, szeretni, bízni, per, tanú, pártfogó, hamis, igaz* stb. Emberi törekenysége, sebzettsége pedig az ismétléssel erősített panaszból

válík fájdalmasan érzékelhetővé: „...s lásd, soha, soha senki / nem mondta, hogy te jó vagy.” *Tragédia* és *tragédia* a lírában. De hol a líra a *Tragédiában*? Bécsy Tamás így ír Madách művéről: „...hőse lírai hős, a lírikus Én. [...] A kétszintes drámák éppen azért közelítenek a lírához, [...] mert végül is az emberi bensőt jelenítik meg.”¹²

Madách *Tragédiájának* megidézése és átforgatása József Attila versében tudatos költői cselekedet: kapcsolódás a múlthoz, az irodalom értékeihez, mindahhoz, ami a „futó időben” (József Attila: *Arany*) közös lehet az emberi bensőben. ■

JEGYZETEK

- 1 JÓZSEF Attila 2006. *Levelezése*. Szerk. Nagy Zsejke – Domokos Máttyás. Osiris Kiadó, Budapest. (Osiris klasszikusok.)
- 2 Uo. 29. o.
- 3 GALAMB Ödön 1941. *József Attila élete nyomában*. 1. köt. *Makói évek*. Cserépfalvi, Budapest. 90. o.
- 4 JÓZSEF Jolán 1955. *József Attila élete*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest. 256. o.
- 5 TASI József 1976. József Attila könyvtára. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 80. évf. 3. sz. 378–401. o. Web: https://epa.oszk.hu/00000/00001/00298/pdf/itk_EPA00001_1976_03_378-401.pdf. (Letöltés: 2023. szeptember 11.)
- 6 JÓZSEF 2006, 46. o.
- 7 TASI 1976, 8. o.

- 8 NÉMETH G. Béla 1982. *7 kísérlet a kései József Attiláról*. Tankönyvkiadó, Budapest. 49. o.
- 9 Uo. 138–168. o.
- 10 JÓZSEF Attila 2018. *Összes tanulmánya és cikke. 1930–1937*. 2. köt. L'Harmattan Kiadó – József Attila Társaság, Budapest. 1040. o.
- 11 NÉMETH G. 1982, 150. o.
- 12 BÉCSY Tamás 1973. Az ember tragédiája műfajáról. *Irodalomtörténet*, 55. évf. 2. sz. 312–337. o. Web: https://epa.oszk.hu/02500/02518/00194/pdf/EPA02518_irodalomtortenet_1973_02_312-337.pdf. (Letöltés: 2023. szeptember 11.) 327. o.

Karácsony est...

→ FÓRIS ISTVÁN

Karácsony est kint fúj a szél
Hull a hó az éjszakába.
Új ruhát ad a természet,
A földre és minden ágra.

A karácsony szent estéjén
Legtöbb háznál öröm járja.
Van egy ház a faluvégén,
Hol suhog a bánat szárnya.

Aszott képű öreg néni
Kerülgeti a nagy kaszás
Két kis csöppség föl-föl figyel
„...hol késik a mikulás”.

Szól a beteg: Sári lelkem
Most még egyszer figyelj reám
Ha meghalok, add föl aztán
A fekete bolti szoknyám.

És ne hadd a leánykákat
Gondozzad a szegénykéket
Megsegít az Isten érte...
...használd a földecskéket.

És sóhajok zaja repül
Míg egyiket takargatja.
Fáradt hangja egyre gyöngül
Amíg a mást simogatja...

...s aztán néz, nagyot hördül
Annak is fáj aki hallja...
...lánykáival elszenderül...
Közel járt a halál karma.

Karácsonyest kint fúj a szél
Hull a hó az éjszakába
Sári néni sír, egyre sír
– halott van a betegágyba.

Imádkozik, halkán csendben
Lassan jár, csak lábujhegyen
Inget keres és a szoknyát
Hogy virradatra készen legyen.

Tatrang, 1929. dec. 17





▲ Karácsony, 1940 (Fortepan/Miklós Lajos)

Az evangélikus régió szerepe az orosz ikonművészetben a 19. században

Megjegyzések Stefan Väkevä egy alig ismert és Friedrich Faber ismeretlen ezüstborítású ikonjához

→ RUSZA GYÖRGY

Talán kevésbé ismert és jelentőségéhez mérten alig kutatott terület, hogy mennyire jelentős szerepet játszott a művészetekben az evangélikus régió a 19. századi Oroszországban. Az építészetben mindenképp a tallinni (revali) születésű észt építész, Heinrich von Rosen bárót kell megemlítenünk. Ő igen sok helyen működött az Orosz Birodalomban. Híressé vált a Kazanyban épített Krisztus feltámadása temploma, de legjelentősebb lett irkutszki katedrális, mely Oroszország legnagyobb méretű templomai közé tartozik. Nem hagyhatjuk említetlenül az itteni, általa tervezett evangélikus templomot sem. Mindkettő a historizmus igen kifinomult, eredeti és magas esztétikai értékeket megjelenítő szellemében készült. Sajnos e két csodálatos templomot lerombolták a kommunizmus hisztérikus és kegyetlen ateista szellemében.

Finn mesterek szakrális művei és a Fabergé-ház
Ezúttal az orosz ötvösség néhány kitűnő emlékével foglalkozunk. Ismert, hogy a 19. században Szentpétervár volt az egyik legnagyobb ötvösművészeti központ. Itt működött a Fabergé-ház (Дом Фаберже), vagyis a világhírű Fabergé ötvösművészeti műhely, cég és üzletház. (Peter) Carl Fabergé (Карл Густавович Фаберже) 1846. május 30-án született. Leghíresebb művei közé tartoztak az úgynevezett Fabergé-féle húsvéti tojások, melyek szétnyithatók, és rendkívül aprólékosan kialakított kis jeleneteket tartalmaznak. A koronázási tojás elnevezésű például a cári hintó igen kicsiny ábrázol-

lását rejt. 1917-ben államosították a Fabergé család vállalkozását. A mester kénytelen volt elmenekülni Oroszországból, s e tragédia hatására hamarosan, 1920. szeptember 24-én elhunyt Svájcban.²

Hatalmas gyárában és a gyára számára is igen sok ötvös dolgozott, köztük többen Finnországból, Svédországból, a Baltikum egyéb területeiről³ és az északnémet területekről érkeztek, így nem meglepő, hogy különösen is sok finn mester működött műhelyében.⁴ Köztük Johan Viktor Aarne, aki 1863. május 6-án született Tammerforsban,⁵ a Finn Nagyhercegségben. Ékszerészetet tanult Johan Erik Hellssten helyi ékszerésztől. A kilencvenes évek elejétől közvetlenül a Fabergének dolgozott. Ötvösjegye ekkoriban a fekvő téglalap alakú pajzsban elhelyezett cirill betűs BA volt. 1904-ben eladta műhelyét az ugyancsak finn Karl Gustaf Hjalmar Armfeldtnek, a Fabergé-ház egyik legkitűnőbb mesterének, majd Viborgba költözött. Itt további harminc évig sikeresen dolgozott. Ekkor már latin betűs ötvösjegyet használt: JVA. Johan Aarne 1934. június 30-án halt meg Viborgban.⁶

Különösen zománcozott arany- és ezüstmunkái, főleg képkeretei váltak híressé. Kiemelendő közülük az egész alakos Krisztust nyitott evangéliumos könyvvel és áldást osztó kézzel ábrázoló ikonja. Az 1900 körül készült alkotás a Sotheby's 2008. áprilisi árverésén bukkant föl New Yorkban. A historizmus szellemében készült művet ugyancsak a historizmus szellemét sugárzó, gazdag díszítésű, széles ötvösremekkeret fogja körül.

→ *Rusza György* (1947): művészettörténész, egyetemi tanár. Kutatási területe a bizánci művészet, a bizánci és posztbizánci ikonok. Legutóbbi kötete *Hogyan nézzük az ikonokat?* (Corvina Kiadó, 2020) címmel jelent meg.



▲ Oskar Woldemar Pihl. Sisak formájú ezüst vodkaspohár, fent Szent György-ábrázolással, 1915 körül (Fotó: Spitzer Fruzsina)





▲ Ötvösjegyek Oskar Woldemar Pihl isak formájú ezüst vodkás poharán (Fotó: Spitzer Fruzszina)

▼ Enkolpion a Hodégétria Istenszüllő ábrázolásával. Az ezüst borító Stefan Väkevä műve, Szentpétervár, 1908 és 1917 között (Fotó: Spitzer Fruzsina)



A Fabergé-házban készült, az Orosz Pravoszláv Egyház körének ötvöstárgyai közé sorolható műrecek közül pedig Kollin mester arany mellkeresztjét kell megemlíteni, amely jelenleg a moszkvai Állami Történelmi Múzeumban (Goszdarsztvennij isztoricseszki muzej, GIM) található.⁷ Erik August Kollin 1836. december 28-án született a dél-finnországi Pohjában, mely fémiparáról régóta híres volt. 1870-ben saját műhelyt nyitott Szentpéterváron. Hamarosan a Fabergé-ház vezetője lett. E tisztséget 1886-ig töltötte be. Ötvösjegye a latin betűs EK és a cirill betűs Э.К volt.⁸ 1901-ben halt meg.

Csak kis rés zben kapcsolódik a szakrális témához Oskar Woldemar Pihl finn mester kitűnő ötvösművészeti alkotása. Különleges, sisakformájú vodkáspharán elhelyezett kis méretű Szent György-ábrázolása világi jellegű (1. és 2. kép).⁹ Az ivóedények különlegessége nemcsak a formájukban, hanem abban is megmutatkozik, hogy nem

készítették el a talpukat, így csak felborítva lehetett őket letenni, emiatt a megkínált kénytelen volt kiinni a pohár tartalmát. Alkotójuk, a Fabergé-ház híres ötvösmestere 1890. február 11-én született Moszkvában, és 1959. augusztus 22-én hunyt el Helsinkiben. Rokonságban állt a Fabergé-ház vezető mesterével, a finnországi születésű August Wilhelm Holmströmmel (1829–1903). Oskar Woldemar Pihl a forradalom hatására elhagyta Oroszországot, és Finnországban telepedett le. Ötvösjegye a latin betűs OP volt.

A Fabergé-ház számára dolgozó ötvösök között az egyik legkitűnőbb művész, Stefan Väkevä (Wäkevä) 1833. november 4-én született a Finn Nagyhercegség Viipuri (Viborg) tartományában. Rövid ideig Olof Fredrik Wennerström szentpétervári ezüstműves műhelyében tanult, és a Santa Maria Lutheránus Kongregáció tagja volt. 1856-ban szerezte meg az ezüstművesmester címet. Értékes műveket készített a Fabergé-ház számára. A moszkvai GIM egy ezüst tejeskannáját őrzi. Ötvösjegye a németes átírási monogramja: S.W vagy S·W. Két fia (Alexander és Konstantin) szintén a Fabergének dolgozott.

Stefan Väkevä képen látható (3. kép) ikonját a pravoszláv szóhasználat szerint *enkolpion*nak (görögül ἐγκόλπιον, oroszul энколпион), vagyis mellen (görögül κόλπος) hordott, nyakba akasztható kis ikonnak is nevezhetjük. Ikonográfiai típus szerint *hodégétria*, azaz útmutató ikon. Ennek altípusát már nehezebb meghatározni, talán az *Ivironi Istenszüllő-ikon*hoz áll a legközelebb. Megmondani már csak azért is nehéz, mert feliratot nem találunk rajta, pedig az ismert mondás szerint felirat nélkül nincs ikon. A pravoszláv szabályok alapján kötelező volt felirattal ellátni, Väkevä itt azonban nem alkalmazta maradéktalanul a pravoszláv szabályokat. (A borító alatt sincs felirat.) Egyébiránt követte a pravoszláv szabályokat, hátlapján még *szorocskát* (oroszul сорочка) is találunk, amely viszont nem kötelező.¹⁰ Az ikon bal oldalán, az Istenszüllő vállánál látjuk az ötvösjegyeket, köztük Stefan Väkevä S·W jegyét.¹¹ Különösen megragadó a magas mesterségbeli és művészi szintű ezüst ikonborító. A kicsiny mű-

remeken finom domborításokkal jelennek meg a ruharedők. A háttérrel különböző méretű és formájú sugárzó vonalkák borítják. Mindezek csodálattal és áhítattal töltik el a hívó embert.

Friedrich Faber ismeretlen ezüst ikonborítója

Az igen nagy számú és rendkívül tehetséges szentpétervári ötvösök közül kiemelkedik Friedrich Faber mester, a rigai születésű Kristin Faber fia, aki 1802-ben született, és 1823-ban bejegyezték a Szentpétervári Iparhatóság Ezüstműves Céhébe. A GIM egy ezüst teáskanalát őrzi. A jegykönyv szerint munkássága 1832-ig ismert,¹² ám úgy tűnik, még 1849-ben is dolgozott, miként egy Pantokrá-

tor-ikonhoz készült ezüstborítója¹³ (4. és 5. kép) is bizonyítja.

A *Pantokrátor* (görögül παντοκράτωρ) kifejezést a keresztény ikonográfiában a mindenk fölött uralkodó Krisztusra vonatkoztatják (Спас Вседержитель, Пантократор), égi uralkodóként és Bíróként ábrázolva őt, baljában gyakran evangéliumos könyvvel, de van, amikor uralkodói jelképet, országalmát (pomum) és jogart, vagyis *kormánypálcát* (sceptrum) tart, ahogyan a Faber ikonborítójába foglalt ikonon is. Ennek különlegessége, hogy az országalmában Isten szemét fedezhetjük fel. Ezt a fénysugarakkal körülvelt háromszögben elhelyezkedő szemet Isten mindent látó szemeként (Всевидящее око божие)



▲ Krisztus Pantokrátor. Az ezüst borító Friedrich Faber mester munkája, Szentpétervár, 1849 (Fotó: Spitzer Fruzsina)

ábrázolják. Az orosz ikonográfiában a 18. század végén jelent meg, a katolikus ikonográfiából vették át, de az Orosz Pravoszláv Egyházban nem számít kanonizált szimbólumnak. Forrása a Zsoltárok könyvében található: „De az Úr szemé ügyel az istenfélőkre, akik szeretetében bíznak.” (Zsolt 33,18)

Ljubov Sitova igen árnyaltan tárgyalja a nehéz periodizációs kérdéseket az orosz ezüst ikonborítókkal kapcsolatban. Meglátásaira támaszkodva nagyjából az alábbi, gyakran összefonódó korszakokat különböztethetjük meg:

1. A kora barokk első szakasza: 17. század vége – 18. század eleje.
2. A kora barokk második szakasza: 1700–1740-es évek.
3. Rokokó: 1750–1770-es évek.
4. Klasszicizmus: 1760–1830-as évek.

5. *Empire* mint a klasszicizmus befejező stádiuma: 1810–1830-as évek.
6. „Késő barokk-rokokó”: 1840–1850-es évek.
7. „Reneszánsz-barokk”: 1860-as évek.
8. Orosz népi stílus: 1870–1880-as évek.
9. Orosz-bizánci stílus: 1880–1890-es évek.
10. Mese-, illetve bilinatémák a modern stílus (a szecesszió) interpretálásában: 1890–1910-es évek.
11. Neoklasszicizmus a modern stílus (a szecesszió) interpretálásában: 1910-es évek.¹⁴

Faber ikonborítója jellegzetesen „késő barokk-rokokó” stílusjegyeket mutat, amelyek különösen megkapóan jelennek meg az alján látható kagylós motívumokban. Emiatt és az 1849-es ellenőrző mesteri ötvösjegy alapján jól illeszkedik tehát Sitova periodizációs rendszerébe. ■

J E G Y Z E T E K

- 1 A témáról bővebben lásd: Ruzsa György 2021. Az irkutszki evangélikus templom és építéze, Heinrich von Rosen báró. *Credo*, XXVII. évf. 1. sz. 50–53. o.
- 2 A könyvtárnyi szakirodalomból itt most csak kettőre hívom föl a figyelmet: Hill, Gerald 2007. *Fabergé and the Russian Master Goldsmiths*. New York, Universe. Faber, Toby 2008. *Fabergé's Eggs. The Extraordinary Story of the Masterpieces That Outlived an Empire*. New York, Random House.
- 3 Скурлов, Валентин 2015. *Фаберже и Эстония*. Мемориальный фонд Фаберже, Санкт-Петербург.
- 4 TILLANDER-GODENHJELM, Ulla 2011. *Fabergén suomalaiset mestarit*. Tammi, Helsinki.
- 5 Ma Tampere.
- 6 Oroszul Выборг, finnül Viipuri, ma Oroszország része, Finnország államhatárától mintegy negyven kilométerre.
- 7 Постникова-Лосева, М. М. – Платонова, Н. Г. – Ульянова, Б. Л. 1983. *Золотое и серебряное дело XV–XX вв. Территория СССР*. Издательство Наука, Москва. 191. o.
- 8 Uo. 186., 191. o.
- 9 Ötvösjegyek az alkotáson: első pajzs: α (alig olvasható), női fej, 84 zolotnyik (az ezüst finomsági foka, azaz az ötvözet 875 ezrelék ezüstöt

tartalmaz), szentpétervári ellenőrző mesterjegy (1908–1926); második pajzs: O P mesterjegy (Oskar Woldemar Pihl ötvösjegye).

- 10 A *szorocska* szó szerint inget, huzatot jelent, adott esetben olyan textíliát, gyakran bársonyt, amellyel az ikontábla hátoldalát vonták be a kiemelt tisztelet jeleként. Ikoningnek is nevezhetjük.
- 11 Ötvösjegyek: első pajzs: α, női fej, 84 zolotnyik, szentpétervári ellenőrző mesterjegy (1908–1926); második pajzs: S · W (Stefan Vákevä ötvösjegye).
- 12 Постникова-Лосева–Платонова–Ульянова 1983, 186. o.
- 13 Ötvösjegyek az ezüstborítón: 1. A szögletes pajzsban fent: Д Т (D T) ellenőrző mestermonogram, mely Dmitrij Iljics Tverszkoj (Дмитрий Ильич Тверской) próbamestert jelöli, aki 1832 és 1850 között működött Szentpéterváron. Lent: 1849. 2. Ф Ф (F F) mesterjegy, mely Friedrich Faber (Фридрих Фабер) ezüstműves mesterjegye. 3. A szögletes pajzsban: 84 (84 zolotnyik). 4. A kör alakú pajzsban: szentpétervári ötvösjegy. Ötvösjegyek a nimbusz bal oldalán: 1. 84. 2. Ф Ф.
- 14 Шитова, Л. 2005. *Русские иконы в драгоценных окладах. Конец XVII – начало XX века. Сергиев Посад*. Сергиево-Посадский Государственный Историко-Художественный Музей-Заповедник – Продюсерский Дом Айдис, Свято-Троицкая Сергиева Лавра. 70. o.



▲ Ötvösjegyek a Krisztus Pantokrátor-ikon nimbuszának bal oldalán
(Fotó: Spitzer Fruzsina)



▲ Ötvösjegyek a Krisztus Pantokrátor-ikon borítójának alsó részén
(Fotó: Spitzer Fruzsina)

Cím nélkül, levél a frontról

→ JÁMBOR JÁNOS

Kenyérért esdekelnék százezrek szüntelenül
Sohájába száz kebelnek, köny és sohaj vegyül
Ruhátlan dideregnek sápadt nők, gyermekek
Apai gondos kezeket föld emésztette meg.
De mind ezekbe teneked kevés részed vala
S remélheted, hogy az Isten nem is hagy el soha

Nem hagy el a Joságos Isten,
Bízzál ő benne holtodig
Ha senki sincs ki segítsen,
Ő áld, vigasztal, boldogít,
Elhagyhat az egész világ
Ő nem hagy el van gondja rád

Az ég kiderül, a lég megenyhül,
Színes szivárvány felragyog
Lejönnek még hozzád a menyből,
A vigasztaló angyalok
Legyen néked megnyugvásod a remény
S meg látod majd virág nyílik ki a tövis helyén

Ölelő férjed János

Hazatérés

Nagy küzdelmeim elmultak,
(S visszajöttem közéték)
Imádkoztam Istenemnek
És megörze engemet.

Mikor elhagytam családom
Nem vala semmi bajom
De az orosz csatatéren
Ellőtték a bal karom.

Egy eltévedt orosz golyó
Akadt meg a karomba
De nem zúgolodtam azon
Mert Isten úgy akarta.

Hiába öriztem magam
Ezt el nem kerülhettem.
Csak hogy végleg haza jöttem
Hála legyen Istenem.

*Emlékiül irtam az 1914-től 1918-évig tartó háboruról
amidőn a balkarom átlőtték és Isten gondviseléséből
életben haza kerültem négy évi keserves testi és lelki
szenvedés után a családom körébe.*

Bizzál

Beh régen vérez el szegény magyar!
Fegyvernek éle s bünöd átka mar
Remegve kérdem: Tán már el se jön
A gyászos mult után a jobb jövő

De Jézusom szelid-feddön felel
Kicsiny hitű! Miért kételkedel?
Én Úr vagyok vész és vihar felett!
Hozzám kiálcs magyar, s megmentelek

Hozzá kiálcs magyar! S megment az Úr
S a régínél meglásd jobb lesz az új
Csak bünös önző tépett lelkedet
Meváltó Jézusod kezébe tedd.

Amit vétkeztél megbocsátja azt
A sok tövisből mind rozszát fakaszt
Terhed saját vállára átveszi
Áldást adó kezét meg rád teszi.

Beh régen vérzel, te szegény magyar
Fegyvernek éle s bünöd átka mar
De sok jajodnak véget vetni jö –
Jó Jézusod, s vele a jobb jövő.

1953 *Karácsony szombat estén*

A vasárnap

A vasárnap Istennek választott napja
Az igazi keresztyén ember azt megtartja
Ám de sokan vannak, kik eltérnek attól
És másképp gondolkoznak a vasárnapról.

Van egy nagy úr, melyet oly sokan imádnak
És ez az alkohol! Mérge a Sátánnak
Hej, mert a Sátán egy kegyes jámbor férfi
Mely magát rozszás színbe kitünteti
Szép ígéretekkel vezeti romlásba
Azt, aki hallgat a csábító szavára.

Az emberrel épített házat egy helyre
Ám de nemsokára korcsma lesz belőle
Amelyben a csapszéket teszi óltárnak
Ő pediglen magát kinevezi papnak
A harangszó helyett a pohár kocczintása
A bibliát pedig potolja a kártya
És a kimérő pudli a szoszék helye
A pénzes persely meg a korcsmáros zsebje
Az ellenkezés és összeszállalkozás
És a duhaj nota képezi a gyonást.

Tehát ily szomorú képet tár előnkbe
A Sátán és az alkohol élvezete
Azért használd pénzedet nemes czélokra
A szeszt gyógyszer gyanánt és fűtő anyagra
És csak úgy élhatsz boldogan te és családod
Hogyha dolgozol és az Istent imárod.

Érzéseim kifejezése

(Irtam gondolataimban elmerülve 1938. márczius hó 15-én, egy szép csendes estén)

Ki számolhatná meg azt a sok éjszakát,
Amit átvirrasztott értünk édesanyánk?
Ki tudná felmérni azon nagy gondokat,
Amelyek gyötörték jó édesapánkat.
Amíg féltő gonddal felettünk őrködtek
Ezer veszély között ápoltak s neveltek.
Mindezt felbecsülni erőtlenek vagyunk,
Hát még meghálálni? Holtunkig sem tudjuk.
A sok jószágukat sokszor elfeledtük
S öröm helyett inkább bánatot szereztünk.
Most hogy elérkezett ez a nagy ünnepnap
Amely életünknek egy új útírányt ad
Vallomásra késztet gyermek öntudatunk
S hibáinkat beismerve hozzátok fordulunk.
Drága jó szüleink, esdekelve kérünk
Bocsássatok – oh, bocsássatok meg nekünk!
Az oltár lépcsőjén ígéretet teszünk,
Hogy ezután mindig jó gyermekek leszünk.
Szüleink tiszteljük, szeretjük hazánkat
Sosem hagyjuk cserben drága egyházunkat.
Örömtől repesve kongjad szívharangunk
Ez elhatározást ígérjük, fogadjuk!
S szent fogadalmunkra mely szívünkéből száll fel
Mondjad jó Istenünk, hogy úgy legyen. Ámen!

*

Cím nélkül

Soha el ne feledd azt, amit tanultál
Állva oltár előtt s esküvel fogadtál
Néha hogyha sorsod kemény és mostoha
Térj mindig Istenhez, ő nem hagy el soha
Anyai szeretetbe, ha nem volt részed

Megvigasztal a hit és erőt ad neked.
A bűn meg ne fertőzze soha a lelked
Reményed és hited tarcson kötve téged
Gondolj keresztanyádra is néha-néha
Igaz szeretettel, aki ajándékba
Te néked az énekeskönyvet adta.

*

Kerüld a rossz társaságot
Ezek ne legyenek barátod
Rosszat soha ne mondj, ne tégy
Ezektől mindig távol légy
Keresd a szép egyességet
Embertársadat tiszteljed
S tanuljál mindig serényen

Járj mindig igaz ösvényen
A szüleidet tiszteljed
Néha csókolgass meg őket
Cselekedj úgy amint mondják
Így száll Isten áldása rád
Kövesd híven mindezeket
Akkor boldog lesz életed.

*

Fogadalmat tettél az Isten házába
 Amelyet lélekben ne feledj el soha
 Zárd szívedbe, amit hallottál s tanultál
 Az többet fog érni minden földi jónál
 Keresd a jót mindig, bele ne fáradjál
 Akkor boldogság fog lenni a házádnál
 S ha némelykor borult lenne fénylő napod

Mindjárt ne csüggedj el, jobbra fordul sorsod
 Aki lesújt téged, az föl is magasztal
 Reményt nyújt szívednek és meg is vigasztal
 Gondolj néha arra a keresztanyádra
 Igaz szívedből, aki ezt a könyvet adta.
 Tanuld meg belőle, mi a hitnek útja.

*

Komolyan gondolkozz mindig
 El ne feledkezz magadról
 Rossz társaságba ne vegyülj
 Egy rossz szót se mondj másokról.
 Kerüljed a csábítókat
 Ezek megrontanak téged
 Szüleid példáját kövesd

S szeressed a testvéredet
 Állhatatos légy a hitben
 Rendszeresen imádkozz s dolgozzál
 Így boldogan fogsz élni ha
 Követed ezeket híven
 Akkor megáld a jó Isten.



▲ Enteriőr (emléképekkel, 1911 (Fortepan/Zichy-kúria, Zala)

„Az öreg úrnak van egy tamburája...”¹

→ CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

„A vén tamburás bús hangszerére
dül és pengeti, pengeti sirván,
hogy felejtse a korral-bajjal küzdő,
lenyűgözött test szenvedéseit,
hogy – mint Zschokke mondja – a zene
szellemi, mennyei fürdőjében
beteg lelke öntudatlanul merüljön
el a kedves hangok folyamába,
s felüdvülve, átszellemülve tűnjék ismét elő.”²

Arany János egyik legismertebb kései verse a Tamburás öreg úr, amelyet 1877. július 12-én írt a Margit-szigeten. Sokan sokféleképpen elemezték, ám az értelmezések természetesen nem zárják ki egymást, inkább ösztönzik, részleteikből szökkentik szárba a friss nézőpontokat. Alighanem Arany inkább szomorkás, de könnyed, áttetsző asszociációs játéknak tekintette ezt a verset, semmint végső létmagyarázatnak, avagy a költői szerep mindenre kiterjedő összefoglalásának. Az ilyen irányú magyarázatok vitathatatlanul helytállóak, a jelen írásban mégsem ezekre a szempontokra tenném a hangsúlyt. Inkább arra, hogy mit és hogyan fejez ki ez a vers Arany János és a korabeli zeneélet viszonyából.

Kodály Zoltán 1952-ben, Arany János népdalgyűjteménye (ma használatos nevén: a *Dalgyűjtemény*) első kritikai kiadásában³ lényegesnek ítélte a *Tamburás öreg úr* figurája és a zenélő, idős Arany párhuzamait.⁴ Szerinte a vers a *Dalgyűjtemény* egyes darabjaira és előadásmódjára is utal. Ezt az alábbiakban evidenciának tekintem, s a tanulmány második részében majd Kodály ösztönzésére további kapcsolatokat keresek a vers és az 1874-ben lezárt kottás kézirat között. A kiragadott motívumok természetesen

csupán kis részét alkotják a vers gazdag témarendszerének. A mostani elemzés fókuszában egyetlen dolog áll: maga a címadó hangszer, a tambura.

Mit tudunk a tamburáról és a tamburásokról? Voltaképp sajnos csak elmosódó adalékokat, s állandó kérdésként vetődik fel, vajon mikor pontosan milyen hangszert jelöl ez a kifejezés. Az oszmán-török udvari zenekultúra egyik fontos hangszerének, a *tamburnak* az egyszerű, mondhatni, népzenei kistestvérei feltehetőleg már a hódoltság korában eljutottak Magyarországra. Ilyen nevű hangszer-típusok a délszláv népek és a görögök körében máig használatosak.

A *tambura* szó és a hangszer sem számít gyakorinak a régebbi magyar irodalomban. Amikor Arany a lantot vagy a kobzot említi verseiben (*A walesi bárdoktól a Mindvégigig*), voltaképp kultúrtörténeti motívumokhoz kapcsolódik. Zrínyi, majd Kölcsey és a reformkor költői, köztük természetesen Petőfi is érintett ebben az asszociációs láncban. A bárdköltészet, a hazafias tárgyak és a magánélet lantosai magasztos vagy legalább elegáns hangszert választottak szavaik nyomatékosítására. A tambura ezekhez képest a magyar hagyományban sosem szerepelt ilyen előkelő helyen. Szórványossága össze-

→ *Csörsz Rumén István* (1974): az irodalomtudomány doktora, régizenész, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete XVIII. Századi Osztályának tudományos főmunkatársa. Kutatási területe a régi magyar énekelt költészet, a 18–19. századi közköltészet variálódása, a közép-európai metrikai és dallamrendszerek.

függhet azzal, hogy nem annyira magyar, hanem inkább délszláv muzsikások kezében említik a 16–17. századi források, emlékiratok. A nyelvtörténészek legkorábbi adatként a Káldi György-féle bibliafordítást említik (1626): „...kimenének az asszonyállatok énekelve Saul király eleibe vigasság dobjaival és tamburákkal...” (1Sám 18,6) Az eredeti textusban azonban nem húros hangszerek szerepelnek, hanem cintányérok (vö. „harsogó cimbalom”, azaz görögül *kiimbala*). 1627-ben *tomburás* alakban találkozunk a szóval. Szerepel a kifejezés Comenius *Janua...* című tankönyvének magyar változatában is (1643), amelyből két évszázadon át tanultak latinul a diákok. Itt húros hangszert jelöl, de kissé általánosan: „A tombora áll húrokból, melyek húrtekerő szegecskével megvonattatnak.”⁵ A hangszer elsődlegesen délszláv (horvát és szerb) környezetben terjedt el, a *Szigeti veszedelem* tanúsága szerint Szigetvár egyik védőjét Tamburás Istóknak hívták,⁶ 1676–1681-ben pedig Erdélyben Tamburás Mihályt említik a források.⁷

Az 1770-es években a krakkói magyar diákok karácsonyi énekében olvashatjuk: „...ékesen tomburálnánk...”⁸ A mennyországban pedig – a vigadozó magyarok nagy örömeire – a zenélő angyalok egyike is e hangszeren játszik: „...egyik angyal tomborál, tomborál, arra minden szent ugrál...”⁹ Szintén közköltészeti adat az Arany által is jól ismert *Árokszállásánál* (*Nagyidánál*) volt a *veszedelem* kezdetű, ponyván is kiadott cigánycsúfoló egyik sora: „...hányd el fádát, tamburádat...”¹⁰

Balla Antal kéziratos zeneelméleti tanulmánya *A hangról és annak természetéről* (1774) külön fejezetben kutatja, *Az Tombora és Czimbalom honnét vette eredetét*. A kifejezés nála egyértelműen citeraféle hangszert jelöl (a püthagoreusok monochordját), fekvő hangszertesten lefogott hangokkal.¹¹ A szerző Nyáregyházán írta művét, tehát jó eséllyel az alföldi szóhasználatot követte. A *Hasznos Multságok* 1819-es cikkében¹² az eolhárfa kapcsán említik, azaz itt

citera vagy *psalterium* jelentésre gyanakodhatunk. 1821-ben egy epigramma ugyancsak a monochordra látszik utalni: *A' Tombora, és Czimbalom*.¹³ Máskor összeolvad a lant vagy a koboz jelentésével, például Sándor István a *Sokfélében* (1798)¹⁴ Tinódi címere kapcsán használja.

A viszonylag ritka hangszernév fel-felbukkan irodalmi művekben is. Szempontunkból a legfontosabb Dugonics András Etelka-sorozatának kései, ma már kevésbé ismert kötete, a *Jólánka, Etelkának leánya* (1803–1804). Arany 1855-ben kedves ifjúkori olvasmányai között említi a Dugonics-regényeket, így szinte bizonyos, hogy ezt is olvasta.¹⁵ A *Jólánka* szövevényes történetében a tambura hangsúlyos, sokszor visszatérő

motívum, s többen is játszanak rajta. A férfi hősök, a Hadnagy és Gyulafi tamburázással mulatják az időt, s a hangszer pengetésével üzik el bánatukat.

Jó eséllyel valóban volt a honfoglaló magyaroknak hosszú nyakú lantja, ha nem is épp a későbbi tamburákkal azonos, s nem is érzékeny dalokat énekeltek mellette. Arany szempontjából lényeges, hogy a széles körű divat ellenére nem a fiatalság kezdett tamburázni, hanem egy idősebb remete, aki zoltárokat énekel tamburakísérettel, s Dugonics a hajdan népszerű közmondást is épp e fiktív szereplő történetével magyarázza:

„Mind tamburázni, mind a' tambura mellett ékesen énekelni tudott a' Remete. Ha a' Zsoltárok-nak el-dallásához kezdett; nem szakadhatott vége. Ugyan-azért köz-beszédbe-is vevődött Szent Iván' énekének hossza.

Mind tamburáját, mind tamburája mellett az éneket nagyon csudállotta a' Hadnagy; az-után megszerette; utoljára próbálgatni-is kezdette. Két-három hét alatt (mert éjjel-nappal rajta volt) mind az énekben, mind a' tamburázásban annyira ment: hogy nem csak a húrokat imígy-amígy verné; hanem azoknak billegetésével-is, szavának ékes hangjával is gyönyörködtetné a' tanult füleket.

„A bárdköltészet [...] lantosai magasztos vagy legalább elegáns hangszert választottak szavaik nyomatékosítására. A tambura [...] a magyar hagyományban sosem szerepelt ilyen előkelő helyen.”

Mivel pedig ezen üdejében az Ének-szerzésben igen gyakorlatlan vala; a' tambura mellett azon énekeket dallotta, melyeket régenten *Etelkátúl* hallott, fejébe-is tartotta. [...]

Ennek a' *Hadnagy*nak egy Nemes-emberhez-illő hajlandóságait sokszor észre-vevén a' *Remete*; ötlet mind a' tamburára, mind az ének-szerzésre (pedig igen kevés üdő alatt) szerencsésen meg-tanította.

Mind ezeken fölül: különös tamburát-is faragott az ő számára (szépet, takarékos, és igen-jó hangozatút), és azt néki oda-ajándékozta. Úgy bele-kapta pedig a' régi *magyar* énekekbe-is: hogy csupán-csak a' tambura, és e' mellett ama' régi *magyar* dallak lennének (itt maradtában) leg-kedvbesebb foglalatosságai.¹⁶

Dugonicsnál a fiatal leányok éppoly szívesen tamburáznak és énekelnek hozzá: „Tudott pedig a' leány tamburázni-is. Nótái-is igen magyarosok voltak, és éppen olyanok: melyekkel (*Sepel*-szigetnye körül) a' *Magyar* Kis-aszszonyok élnek. De ki-teccett minden álladalmából: hogy semmi víg dallakat nem tud. Ha tudott-is valaha, ezen környűl-állásaiban el-felejthette. A' tamburának elő pöngetései-is igen szomorúak voltak.”¹⁷

A szó sokféle hangszeret jelölhetne, de ez a néhány mondat elárulja, hogy Dugonics a lant rokonára gondolt (például járás közben játszanak rajta egyes „ifjancok”, a *Hadnagy* pedig egyszer a lován ülve is, lassú léptetés közben). Kaléta kisasszony egy ízben „a' *Hadnagy*nak vele-hozott tamburáját egy kevesé [!] meg-egyengetvén, és hóna alá vévén; azt az éneket mind dalolta elsőben, mind az-után veregette-is, mellyet (még kis-korában) édes anyjától hallott”.¹⁸ Ne feledjük: Dugonics horvát családból származott, számára a tambura valamivel megszokottabb hangszertípus lehetett, mint magyar olvasóinak, akik egzotikusnak vagy régiesnek látták. Az említett Csepel-sziget környékén ekkoriban inkább szerb tamburásokat hallhatott, a *Jólánkát* pedig Szegeden írta, ahol szintén fel-felbukkantak bácskai tamburások. Olyannyira, hogy 1860-ban a zombori tamburások jótékonyasági estet akartak adni a Dugonics-szobor javára, ám ez végül meghiúsult, s egy másik fellépésük tiszteletdíját ajánlották fel az író emlékművére.¹⁹ Talán ők is tud-



tak, mennyire szép szavakkal öregbítette hangszerük hírnevét az öreg piarista.

A 19. században megszorodnak az adatok a magyarországi tamburásokról, de aligha beszélhetünk a hangszer általános elterjedéséről. Továbbra is kérdés, mikor jelöli a kifejezés a hosszú nyakú, mai értelemben vett tamburaféléket, s mikor utal más hangszerre, például citerára. A *Honművész* egyik 1834-es színikritikájában vitán felül az előbbiről van szó:

„Első felvonás után 's játék végével pétervárad hat tamburások hallaták magokat, 's egy lengyel,



▲ Petrovics István tamburája (56 × 12 cm, Petőfi Irodalmi Múzeum, [tsz. R.86.21.]

három magyar és két szerb nótával kedveskedtek; az első magyart »kinek nincsen szeretője, menjen ki a' zöld erdőbe« 's a' t. zajos taps követé, 's játék után ismételteték. Ezen természeti hangászoknak pontos öszvehangzó egyszerű játékjuk mulattató, kivált olyanoknak, kik Szerémben nem jártak, 's illyesmit még nem hallottak.”²⁰

1843-ban Szabadkán, „a városligetben” a *Nemzeti Társalkodó* tudósítója hallott-látott tamburaszóra táncoló dalmátokat: „...kivált a' tavaszi hónapokban kedvtöltésül öszszesereglenek; duda, tambura kísé-

retében az úgynevezett Kólé [!] kedvelt körtánczot eljárni, főmulatságnak tartják...”²¹ Haas Mihály pécsi püspök a délszláv hősepika kapcsán említi a Markó királyfiról éneklő baranyai horvátokat 1845-ben: „A rácznak nálunk is számtalan sok dala van, különös előszeretettel éneкли mégis a' »Kralovicse Markó[«]-t tamburakisérettel.”²² 1847-ben pedig Petőfi Sándor *A nagyapa* című elbeszélésének egyik hőse is tamburázik, de ő egyértelműen magyar ember: „Vacsora után levette az öreg gazda a' szögrről tamburáját, 's olyan érzékeny nótákat pöngetett rajta, hogy a' szívünk

fájt bele. A' tűz hamvadozott, csak néha lobbant föl; az öreg tamburázott, mi csendesen hallgattuk..."²³

Ez a kis adalék – bár meglehet, hogy citerára vonatkozik – rendkívül fontossá válik, ha meggondoljuk, hogy Petőfi ezt az *Életképek*ben publikálta 1847 februárjában, Aranyhoz fűződő barátsága és verses levele előtt egy-két héttel. Aranynak ez a folyóiratszám szinte biztosan megfordult a kezében, maga is közölt a lapban. Bár sose tűnt fel eddig senkinek, de innen nézve saját, későbbi tamburásportréjában egyúttal Petőfi egyik figurája is továbbtükröződik. Épp 1877-ben, a

„A tambura a magány attribútumaként szerepel Tóth Kálmán egyik műdalában is: »Mint a csonoplai tamburás / Ugy iszom én magam, egyedül...«”

barátság harmincéves évfordulóján, amikor több Petőfi-idézet is felbukkan Arany műveiben, ideértve az októberi *Tetemre hívás* ritmikai-tartalmi hívójeleit.²⁴ Petőfi-nek lehettek valódi tamburaélményei szülőföldjén, sőt testvérének, Petőfi Istvánnak fennmaradt saját tamburája is.²⁵ Nem zárnám ki azt sem, hogy Arany tudott a barátja öccsének (keresztmájának) zenei érdeklődéséről, netán hangszeréről.

1850-ben Jókai *Csataképek 1848-ból és 1849-ből* című ciklusa *A vörössipkás* című darabjában, majd 1857-ben *Az elátkozott család* című regényében is szerepel egy „rácz tambura” cincogása. E korszakban egyre-másra találkozunk a hangszer nyomaival, egyfajta divatjával. A tamburások színpadi szereplésének állít emléket az alábbi, 1860-as tudósítás: „Felvonás között, a most itt levő bajai népzeneészek, az úgynevezett »szerb tamburások« léptek fel sajátkezüleg készített és sajátóságos hangszerükkel, mely kicsi darab fából és néhány rézhúrból áll. [...] A tambura minden tökéletlensége dacára nagyon alkalmas a szerb nótákra, melyek csak is ilyen gyöngébb szerkezetű hangszeren bírják érvényesíteni ábrándszerűségüket.”²⁶ Ugyanebben az évben Szegeden is voltak nevezetes tamburás fellépések, már az említett Dugonics-est előtt: „A zombori tamburások többek között énekeltek egy hős dalt Brankovics idejéből, és egy legújabbat a nép ajka után.”²⁷

Ha egzotikus, például arab vagy török hangsze-

reket említ a reformkori sajtó, szintén előszeretettel használja a *tambura* kifejezést.²⁸ 1853-ban azonban a *Pesti Napló* egy Párizsban játszott énekes bohózat betétdalairól, a *vaudeville*-ekről szólva említi a hangszernevet: „A vaudevillei dalokban néha igen sok elménczéség szokott szikrázni, de átalán gyengék és ügyetlenek. A költészet ez ágát alkalmi bárdok, vagy, miután bohózatokról van szó, tamburások

kezelik, kik rendesen rosszul verselnek.”²⁹

Párizsban persze semmiképp se beszélhetünk a magyarországi tamburáról, sem a néha talán ilyen névvel jelölt citeráról sem.³⁰ Ez bizony

egyértelműen *gítár*. Ahogy majd Arany versében is, huszonnégy év múltán.

Szokoly Viktor elbeszélése 1856-ban még közelebb tereli egymáshoz a két hangszertípust. A mesélő Irakban egy török tamburára tesz szert, s hamarosan egy magyar műdal is elpenget rajta:

„Egyszer csak valami menyei hang üti meg füleimet. Hölgý énekel a kert lombjai alatt tambura kísérettel a csalogányénál szebb ezüsthangon.

Tüstint futottam be Mosszulba, s egy örmény kereskedőtől 12 piaszteren vettem egy tamburát.

Ki a gitaret érti kezelni, az a tamburán is fog boldogulni. Én mind a kettőben nagyon szerencsétlen flótás voltam.

– Jó, ha hatalmas baritonhangon énekelek, nem fog a tambura accompanirozása hallatszani, – vélekedém, s elkezdék Bajzától egy románcot énekelni. Ha jól emlékszem, úgy kezdődött: »Csendes völgy ölében.«”³¹

1864-ben épp az Arany szerkesztette *Koszorúban* is felbukkan a *tambura* kifejezés, méghozzá a kínai színház hangszereinek sorában, vagyis jó eséllyel a *pi-pa* vagy valamely hosszabb nyakú kínai lant-hangszer gyűjtőneveként.³² Ballagi Mór nagyszótára (1867) szintén egyértelműen lantfélére utal.

1850. augusztus 22-én, szintén a *Hölgýfutár* című folyóirat *Nyílt posta* rovatában olvashatunk egy *Vak tamburás* című versre adott választ a szerkesztőség-

től, jó eséllyel Nagy Ignáctól: „Vak tamburás’ írójában tehetség van, jobbat várunk tőle első fellépésül, s idővel aztán majd talán ezt is adhatjuk.”³³ Ezt a verset sehonnán sem ismerjük, szerzőjét nem tudjuk azonosítani. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy 1850-ben, a szabadságharc után jelentős anyagi gondokkal küzdő költők, köztük Arany és Tompa Mihály is publikáltak a lapban. Ugyanebben a rovatban a *Bejére* című „beszélyt”, azaz elbeszélő költeményt is említi a szerkesztő, amely Zalár József munkája lehet, aki ugyanebben az évben *Kelemérbe és Bejére* címmel adott ki költeményt. Arany olvashatta ezt a megjegyzést, mivel többször publikált a lapban; saját későbbi szerkesztői megjegyzései, versbírálatai hasonló szigorral szólnak a beküldött versekről. Mindenesetre egyelőre senkihez sem tudjuk kötni az említett költeményt, pedig talán fontos volna a huszonehét évvel későbbi Arany-vers szempontjából. Ha hihetünk Ercsey Sándornak, 1880-ban a Margit-szigeten, szállodai szobájában gitározva is „vak koldusnak” nevezte magát. Erre még visszatérünk. 1864–1865-ben *Az Űstökös* egyik, álnéven publikáló szerzőjét is *Tamburásnak* hívták, noha nem tudjuk, kit jelöl.³⁴ 1871-ben a *Ludas Matyi* egyik gúnyversét jegyzi egy bizonyos Vén Tamburás.³⁵

A tambura a magány attribútumaként szerepel Tóth Kálmán egyik műdalában is: „Mint a csonoplai tamburás / Ugy iszom én magam, egyedül...”³⁶ Az említett Csonopla (Csonoplya) nevű falu szintén a Bácskában található, így jó eséllyel lanttestű tamburára gondolhatunk. 1861-ben Kempelen Győző is idézi a mondást,³⁷ Margalits Ede pedig két idetartozó közmondást jegyez fel 1896-ban: „Iszik mint a csonoplai tamburás. (Egymagában.) Hárman vannak mint a csonoplai tamburások.”³⁸

1857-ben Abonyi Lajos *Szegény Szűcs Marcsa* című elbeszélésében,³⁹ a közismert ballada átdolgozásában többször is felbukkan a tambura, amely mellett énekelnek, például magát az ihlető dalt. Ez lehetne akár citera is, ám az egyik jelenetben a hős nő kiveszi a tamburás kezéből, s maga játszik rajta tovább, ez pedig a citerával nehezen képzelhető el, mivel vagy ülni kell hozzá, vagy asztalra helyezve állva kell játszani rajta. Alighanem ez is lanttestű

tamburára utalhat, akár a két hangszer ötvözetét alkotó tökciterára, amely citerahangolású és -játékmodú, de lopótök testéből készül, így lanttartásban kell rajta játszani. Pataky Adrienn a tők mint közös motívum és alantas anyag kapcsán felveti, hogy a *Tamburás öreg úr* hangszere párhuzamot sugall a mindössze három nappal korábban, 1877. július 9-én írt *Naturam furcâ expellas* tökharangjával, tágabban pedig a Vojtina-versek népihangszer-listájával is.⁴⁰

1868-ban a Duna–Tisza közén élő prélok (szerbek) kapcsán említi a *Fővárosi Lapok*, hogy hangszerüket hasonlóan hallja a citerához, de már egy gitárforma mélyebb társuk is van (basszprím? brács?): „...bár a mellőzhetlen dudás is ott van, a gazda széles jó kedvében még a »tamburásokat« is elhivatja. Négyen-öten vannak egy csapatban, mind tamburával (e citerához hasonló hangszerrel) van közöttük egy guitarre-t verő is, – ez a mély hangokat adja. Ezek tamburáznak, és énekelnek mellette sokszor az elmúlt harci időkből: »Tyilim tkala Kosuthova nána.« (Vásznat szövött Kossuth anyja).”⁴¹



▲ Tambura, 1921 (Fortepan/Lukács Zsolt)

Az Arany-vers keletkezése előtt Pesten számos tudósítást olvashatunk tamburásokról. A tizennégy tagú zombori tamburazenekar – nyugat-európai turnéra készülve! – 1873-ban az Angol Királynő szálloda ebédlőtermében, a Pannonia Szállóban és Privorszky sörházában is muzsikált, vagyis egészen különböző közönségnek.⁴² Az év őszén belgrádi tamburások vendégszerepeltek a Tabánban.⁴³ Külön érdekesség, hogy Nyáry Albert akadémiai székfoglalója immár zene-történeti távlatba is helyezi a hangszert: „Bármily nehezünkre essék is jelen korunkban cigányzenekart vonó nélkül képzelnünk, annyi mégis bizonyos, hogy cigány-zenészeink Mátyás király idejében nemzeti dalainkat a mostani szerb tamburások módjára pengették. Beatrix királyné csepel-szigeti cigány-zenészei kobzokon játszottak.”⁴⁴

Látszólag cigány tamburást szólít meg (némileg Vörösmarty vén primásához hasonlóan), de sokkal inkább a hazafias magyar dalokra biztat egy Gyula álnevű költő *A kecskeméti reform. főiskolai zenekar vajdájához* szóló versében (1871):

„Vajda, a teremburádat!
Vedd elő bús tamburádat,
Vedd elő csak, rajta hát!
Verd ki rajta, verd ki búsan,
Fájdalommal telve dúsan,
Hogy mi bántja e hazát!”⁴⁵

Arany verse szempontjából az is fontos, hogy Gyula a régies (lantra, kobozra, virginálra stb. is alkalmazott) *verni* igével buzdít a tambura pengetésére. Arany is e „szétcsúszó” jelentésű igével és a *kopogó* jelzővel utal a hangszer elavultságára, az előadás esetlegességére.

A Balla-féle 1774-es tanulmány a *tambura* szó más irányú magyarázatára vonja figyelmünket: a *zengő tambura* a *zongora* szó megalkotásához vezetett a nyelvújítás korában. Arany már ezt tekintette természetesnek a korábbi *klavir* vagy *pianoforte* szavak helyett, de alighanem ismerte a szóösszevonás történetét, így a rejtőzködő *tambura* kifejezést is.

Meglepő, hogy a tambura nemcsak hangszert jelölhetett, hanem egy esetben ’ódsi kotta’ értelem-

ben is használják. 1845-ben a református énekeskönyvek gyér kínálatát ostorozzák, Maróthi György 1735-ös négyyszólamú zsolnáradására célozva: „Van ugyan *Maróthinak* egy régi tamburája, de minden czélszerű bevezetés vagy utasítás nélkül, mellyben a’ tactus a’ farkas és farkatlan hangjegyeken bukdácsol föl ’s alá.”⁴⁶ Ezt Arany jó eséllyel olvasta, hiszen épp ezekben az években szervezett kántust a szalontai diákokból (a szerző egyébként Kölcsey versét, a *Csolnakont* is idézte a cikkben, amelyet Arany szintén kedvelt és lekottázott 1874-ben). Neki ugyancsak feltűnhetett a szó több jelentése.

Jóllehet a *tambura* kifejezés Szalontán a 19–20. században egyértelműen a citerát jelölte,⁴⁷ valószínűleg Bolond Istók mégsem citerázni tanult Debrecenben, hanem gitározni. A *Második énekből* kihagyott szakasz szerint „hallgatni eljárt egy vén tamburáshoz”,⁴⁸ aki persze citerás vagy akár valódi tamburás is lehetett. E sorokat Arany még a *Dalgyűjtemény* (1874) és a *Tamburás öreg úr* (1877. július 12.) előtt írta, a II. ének 1863 és 1873 között készült.⁴⁹ Ilyen értelemben csak másodlagos adatnak tűnik, s ne feledjük: Istók hallgatni járt az öreg zenészhez, nem feltétlenül tanulni. A kész szövegből kihagyott sorok épp arra utalnak, hogy a hős – aki csak részben azonos a diák Arany Jánossal – ekkoriban képzőművészeti és zenei érdeklődése közt ingadozott. Logikai alapon azonban afelé húznak az adatok, hogy Arany (és Bolond Istók) Debrecenben kifejezetten gitározni tanult, így talán az említett személy is ilyen hangszeren játszott. Már amennyiben nem képzelt alak.

Egy apró részlet mégis összeköti a két szövegrészt. Annyira magától értetődőnek tartjuk, hogy a *Tamburás öreg úr* csakis maga Arany János lehet, hogy jó ideje senki se gondolkozott el azon, hogy mi volna, ha az idős zenész alakját ugyanúgy kétrétegű motívumként fognánk fel, mint magát Bolond Istókot. A vers hőse természetesen részben Arany, részben azonban valaki más, akit kívülről látunk. A *Tamburás öreg úr* megírása után pár héttel, 1877. augusztus 2-án írta például *Az öreg pinczér* című zsánerversét, amely számos, a zenélő öreg figurájára utaló apró reflexiót rejt. Ezúttal persze épp azt vesszük evidenciának, hogy Arany egy külső személyt, egy létező, Mar-

git-szigeti pincért ábrázol a versben. Tarjányi Eszter és az őt megerősítő S. Varga Pál gyanúja szerint azonban ez is az „önironikus biografémák” sorából való,⁵⁰ természetesen nem ugyanannyira azonosítható módon, mint a *Tamburás öreg úr*, amelyre könnyű ráolvasni Arany zenélési szokásait, repertoárját. Ha ez így van, akkor nem vethetjük el azt a lehetőséget sem, hogy a tamburázó öregember egyszerre azonos Arannal és például egy konkrét, általa látott zenésszel. Akár azzal, akit Bolond Istók szokott felkeresni Debrecenben. Akár egy másikkal, akiről ugyanúgy nem tudunk semmit, mint a Margit-sziget német pincérről, de talán épp ott, a fák alatt muzsikált koldusként. Egy ilyen ismeretség nem feltétlenül régi, ugyanakkor előhívhat mély emlékeket, összemósódhat a költő saját muzsikálásának élményével, zenésportréjával.

Tari Lujza hívta fel a figyelmet a korábbi szakirodalomban előforduló félreértésre, miszerint Arany zongorán, gitáron és tamburán is játszott.⁵¹ Ez már valóban csupán a nevezetes vers visszavetítése Arany zenetudására, hiszen semmi sem igazolja, hogy valaha lett volna a kezében tambura. Esetleg citerázni volt módja még Nagyszalontán (ahol később Kodály is gyűjtött citerás repertoárt), netán Nagykőrösön, s a Dél-Alföldön általánosan használták alternatív névként a tamburát a citerára. Ennek szerepe azonban véleményem szerint inkább csak azért fontos a konkrét vers genezisében, mert egyre tágabbá, elmosódottabbá teszi a szó jelentését. Az 1877-es vers hőse épp játékmódjával és repertoárjával árulja el, hogy nem citerán s nem is valódi tamburán játszik: „...emlékezetes néki minden accord...”⁵² A dallamon túl tehát a hangzatok is fontos részét képezik az előadásnak. Bartalus István visszaemlékezése szerint viszont Arany csak kevés akkordot használt, ugyanakkor a dallamot „mind a tizenkét létranemben” könnyen játszotta. A gitár

tehát kissé tamburaszerűen szólalt meg a kezében, legalábbis dallamcentrikusan. Alighanem emiatt is jellemzőnek érezte magára egy másik hangszer és a képzelt-valóságos játékos vonásait.

Végül a kiszolgáltatottságról s arról, hogy a tamburás „fél-süket és fél-vak”. A részleges vagy teljes vakság miatti félelem végigkíséri Arany egész életét. Valószínűleg örökletes szembaja is volt, s mint tudjuk, édesapja megvakult egy időre, ahogy évtizedekkel később gyakorlatilag Arany maga is. A vakság és az énekmondó-szerepkör összetartozása nem volt kétséges előtte, Homéroszra vagy a távoli és közelebbi népek gyakran vak énekeseire

„A látástól tehát egy kívülről már csak részben megerősített belső hallás veszi át a stafétát. Hangzó emlékek, amelyek tárgyi emlékeket, képsorokat hívnak elő. De van-e ezeknek bármi értéke a jelen számára? Ezen legalább annyit gyötrődik Arany, mint az érzékszervek tompulásán.”

is gondolhatott. Másfelől viszont a látható világ bezárulása a zenei mikrokozmosz, a saját dallamismeret zárt világa felé fordítja a tamburás öregember figyelmét. Ám egyúttal hallása sem tökéletes már, ahogy ezzel sajnos Aranynak is meg kellett harcolnia. A látástól tehát egy kívülről már csak részben megerősített belső hallás veszi át a stafétát. *Hangzó emlékek, amelyek tárgyi emlékeket, képsorokat hívnak elő. De van-e ezeknek bármi értéke a jelen számára? Ezen legalább annyit gyötrődik Arany, mint az érzékszervek tompulásán.*

Az új kritikai kiadásban, a *Tamburás öreg úr* jegyzeteiben S. Varga Pál első helyen említi Ercsey Sándor emlékező írását. 1880-ban állítólag így szólt hozzá Arany, amikor a sógor benyitott lesötétített szállodai szobájába a Margit-szigeten: „Látod, öcsém, így mulatja magát az öreg vak koldus.”⁵³ Nem véletlen, hogy alig két héttel a *Tamburás öreg úr* után egy újabb hasonló figurát rajzol meg: *A rangos koldúst* (1877. július 27.).⁵⁴ Vagy a *Hagyaték* című versben, ugyanezen év decemberében: „És ne haljak meg, mint koldus / A ki semmit sem hagyott.”⁵⁵

A kritikai jegyzetek egy Schubert-dalra, a *Winterreise* (1827) záródarabjára is ráirányítják a figyelmet.⁵⁶ Wilhelm Müller 1823-ban írta *Der Leiermann*

című versét, amely egy tekerőlantos koldusról szól, akit már senki sem hallgat szívesen; Sülyi Péter fordításában: *A verklis*. A vers ismeretén túl még azt sem zárhatjuk ki, hogy Arany hallotta, netán játszotta Kisújszálláson, zongoratanulmányai idején a szomorkás, tekerőlantot utánzó Schubert-dallamot. És a német dal 6 + 5-ös szótagszáma sem áll messze az ötven évvel fiatalabb Arany-vers 11-eseitől (bár nála az 5 + 6-os, talán a szapphikus sor magyar változatait idéző beosztás tűnik erősebbnek). Ha jobban meggondoljuk, a Schubert-dallam foszlányaira rá is lehet dúdolni az Arany-verset.

A fenti – talán túl sokfelé ágazó – adatok fő tanulságai:

1. A tambura a 19. századi magyarországi zenei műveltség része volt, bizonyos értelemben a korábinak is. Ugyanakkor inkább nemzetiségi (szerb és horvát) hangszerként említik, a játékosok magánya vagy kívülállása is toposznak számít.

2. Arany láthatott valódi tamburásokat Pesten, akár a Margit-szigeten is, de a vers hőse egyúttal

saját zenei gyakorlatát, a magányos „pilinckázást” is tükrözi, a régies hangszer nevébe csomagolva az összes ilyen asszociációt, egy olyan hangszerébe, amely eleve kicsit periférikus, régies, nem is mindig pontosan azonosítható a magyarok számára. Ha a versnek *Gitáros öreg úr* lenne a címe, mást sugallna. Közelebb engedne a jelenkorhoz, a valósághoz.

3. Nem túlgondolva, hiszen versről és nem zenei jegyzőkönyvről van szó: saját gitárjában, játékmódjában és a leírt repertoárban Arany egyszerre más, régebbi hangszereket is megtestesít. Ezért annyira fájó a befejezés: mindez együtt csak koldulásra lesz jó. A betyártól a hitújításig, a tétova ringó ütemektől az „önkint termett” saját dallamokig egyazon örvényben tűnnek el a jelenkor szeme előtt. Ahogy a két nappal később írt *Honnan és hová?* zárlatában megvallja: lantját a tömegben pengette, jószerével csak magának.⁵⁷ Ahogy az alig két héttel fiatalabb *Mündvégi*⁵⁸ a tücsökszóba vesző, hallgatók nélküli lantozásnak állít emléket. ■

JEGYZETEK

- Részlet készülő Arany-monográfiám egyik fejezetéből. A tanulmány az *Arany János kritikai kiadás* OTKA 128602. sz. pályázata keretében készült. Pontos ösztönzőnek tekintem Pataky Adrienn és Tari Lujza 2017-es tanulmányait, akik jelentős lépéseket tettek a vers hangszertörténeti kontextusának feltárására (bibliográfiái leírásukat lásd alább).
- SZTANKÓ Béla 1889. Arany János dalai. *Néptanítók Lapja*, 22. évf. 1. sz. 19–23. o. 19. o.
- KODÁLY Zoltán – GYULAI Ágost (szerk.) 1952. *Arany János népdalgyűjteménye* (1874). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Uo. 9., 17. stb. o.
- A nyelvtörténeti adatok forrása: BENKŐ Loránd (szerk.) 1976. *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára*. 3. köt. Akadémiai Kiadó, Budapest. 835. o.
- VII. ének, 79. és 81. versszak.
- SZABÓ T. Attila (szerk.) 1984. *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. 4. köt. Akadémiai Kiadó – Kriterion Kiadó, Budapest–Bukarest. 1293. o. nyomán közli KÁZMÉR Miklós 1993. *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. 1043. o.
- Üdvöz légy, kis Jézuska (latin változat: Ave Jesu parvule). In: HERSCHMANN István (é. n.) *Énekeskönyve. 1746–1797*. Kézirat. Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtára, Sárospatak. 105. o.
- Mennyországba jer, pajtás* (18. század vége), a kritikai kiadását lásd: CSÖRSZ RUMEN István – KÜLLŐS Imola (szerk.) 2006. *Közköltészet 2. Társasági és lakodalmi költészet*. Universitas Kiadó, Budapest. (Régi magyar költők tára XVIII. század, 8.) 38/I. sz. A katonaeletre átköltött ponyvaváltozatban *domborál* alakban szerepel az ige. Faludi Ferenc is *tomborámat* alakban használja.
- CSÖRSZ RUMEN István – KÜLLŐS Imola (szerk.) 2000. *Közköltészet 1. Mulattatók*. Balassi Kiadó, Budapest. (Régi magyar költők tára XVIII. század, 4.) 94/II. sz. részlete.
- OSZK Kézirattár Quart. Hung. 1010, 23a–24a. Vö. BRAUER-BENKE József 2019. A cimbalom hangszertípus történetének forráskritikai elemzése. *Magyar Zene*, 57. évf. 1. sz. 68–93. o. 83. o. Fontos, hogy Balla a *cimbalom* kifejezést is citeraszerű megszólaltatású hangszerként említi, vagyis az ő szókincsében a két teljesen eltérő eredetű és kontextusú hangszerneve egy harmadikra, a mai citerára nézve egységes.
- I. félesztendő, 367. o.
- [N. N.] 1821. A' Tombora, és Czimbalom. *Hazai, 's Külföldi Tudósítások*, 14. évf. 1/43. sz. 337. o.
- „Bal felől pedig bizonyos Tombora, Lant, vagy Koboz képű Hangszerszámot ismét bal Kézben.” ([SÁNDOR István] 1798. Egynehány régi Magyar Könyvnek Esmértetése. *Sokféle*, 5. darab. 134–195. o. 162. o.)
- Arany – Gyulai Pálnak. (Nagykörös, 1855. június 7.) ARANY János 1982. *Levelezés*. 2. köt. *Levelezése 1852–1856*. Szerk. Sáfrán Györgyi. Akadémiai Kiadó, Budapest. (Arany János összes művei 16.) 704. sz. 554–565. o. 556. o.
- DUGONICS András 1803–1804. *Jólánka, Etelkának leánya*. Fűskúti Landerer Mihály, Pozsony–Pest. I. 107–108. o.
- Uo. 515. o.
- Uo. 305. o.
- A vonatkozó sajtóhírek: [N. N.] 1860. Különlélek. *Pesti Napló*, 11. évf. 3149. sz. [2. o.] Vö. [N. N.] Vidék. *Nóvilág*, 4. évf. 34. sz. 1860. augusztus 19., 541–542. o. 541. o.
- [N. N.] 1834. Színészet. Magyar játékszín. *Honművész*, 2. évf. 47. sz. 374–375. o. 374. o.
- BÁRTFAY József 1843. Szabadka királyi város rajza. (Vége.) *Nemzeti Társalkodó*, 12. évf. 36. sz. 144–145. o. 145. o.
- HAAS Mihály 1845. *Baranya [földirati, statistikai és történeti tekintetben]*. Lyceum könyvnyomó-intézet, Pécs. Web: <https://digitalia.lib.pte.hu/>

- hu/pub/haas-mihaly-baranya-foldirati-statisticai-es-torteneti-rekinteten-pecs-1845-1392. (Megtekintés: 2023. augusztus 28.) 81. o. Köszönöm Szabó Zoltán zenesz.-néprajzkutató barátomnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a fontos adatra.
- 23 PETŐFI Sándor 1847. A nagyapa. (Befejező rész.) *Életrajzok*, 5. évf. 7. sz. 199–209. o. 206. o.
- 24 CSÖRSZ RUMEN István 2017. A mesterkedő mester: Arany János korai olvasmányaihoz. *Irodalomtörténet*, 98. évf. 4. sz. 432–449. o.
- 25 Petőfi Irodalmi Múzeum, jelenleg is látható a Petőfi-kiállításon.
- 26 [N. N.] 1860. Színházi szemle (Junius 7.-én.) *Divatcsarnok*, 8. évf. 24. sz. 190–191. o. Ugyanerről a színházi eseményről: [N. n.] 1860, [2–3. o.] [N. N.] 1860. [C. n.] *Bolond Miksa*, 1. évf. 3. sz. 10–11. o.
- 27 [N. N.] 1860, 2. o.
- 28 Például Egyiptomról tudósítva: [N. N.] 1847. Kairói nők. Egyiptomi vázolatok. II. *Hon és Külföld*, 7. évf. 66. sz. 261–264. o. 263. o.
- 29 H. 1853. Franciaia irodalom. *Pesti Napló*, 4. évf. 1101. sz. [3. o.]
- 30 1869-ben szintén zörgő tamburákat emlegetnek egy párizsi karneváli tudósításban: [N. N.] 1869. *Fővárosi Lapok*, 6. évf. 35. sz. 140. o.
- 31 SZOKOLY Viktor 1856. Én és a mosszuli pasa. (Folytatás.) *Hölgyfutár*, 8. évf. 288. sz. 1076–1077. o. 1076. o.
- 32 -IG 1864. Chinai színházak. *Koszorú*, 2. évf. 25. sz. 592–594. o. 593. o.
- 33 [N. N.] 1850. Nyilt posta. *Hölgyfutár*, 2. évf. 44. sz. 177. o.
- 34 Lásd pl. az *Ének a világ hölgyéről és a három mangaliczáról* című paródiaverset szintén TAMBURÁS álnéven (Az *Üstökös*, 7. évf. [1864.] 25. sz. 199. o.).
- 35 VÉN TAMBURÁS 1871. A körmendi két sváb tanítónak emlékül. *Ludas Matyi*, 5. évf. 12. sz. 95. o.
- 36 TÓTH Kálmán 1853. Mint a csonoplai tamburás... In: uő: *Szerelmi vadrózsák*. Beimel József – Kozma Vazul, Pest. 22. o.
- 37 „Nagyon boldog ember, ki juhokat vásárolhat. Sokkal élvezetesebb foglalkozás, mint Józsefstadtban egyedül ülni és mint a csonoklai [!] tamburás estétől reggelig és reggeltől estig búsulni, mégpedig azzal a különbséggel, hogy az a híres bús tamburásborral áztatta el bánatát, én pedig bort nem ihatom.” (KEMPELEN Győző 1861. 7. évf. *Józsefstadtban*. Szerző sajátja, Szeged. 88. o.)
- 38 MARGALITS Ede 1896. *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Kókai Lajos, Budapest. Web: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Szolasok-regi-magyar-szolasok-es-kozmondasok-1/dr-margalits-ede-magyar-kozmondasok-es-kozmondasszeru-szolasok-5222/>. (Megtekintés: 2023. augusztus 28.)
- 39 ABONYI Lajos 1857. Szegény Szűcs Marcsa. (Beszély egy régi nótából). Folytatás. *Hölgyfutár*, 8. évf. 267. sz. 1161–1162. o. 1161. o.
- 40 PATÁKY Adrienn 2017. A tőkharang. Az önrreflexív szonett szerepe Arany Jánosnál és kortársainál. *Irodalomtörténet*, 48. évf. 4. sz. 467–482. o. 474–478. o. A szerzőnek a tambura tipológiájáról szóló elemzése szintén gondolatébresztő, jelen írásom részben épp az általa felvetett gondolatok bővebb kontextusvizsgálatát tűzte ki célul.
- 41 R. Gy. 1868. A préló. *Fővárosi Lapok*, 5. évf. 215. sz. 859. o.
- 42 [N. N.] 1873. Különfélék. *A Hon*, 11. évf. 32. sz. [1. o.]
- 43 [N. N.] 1873. Mi újság? *Nefeletts*, 15. évf. 42. sz. 501–503. o. 503. o.
- 44 NYÁRY Albert 1874. A modenai Hyppolit-kódexek VI. Akadémiai székfoglaló. *Századok*, 8. évf. 2. sz. 73–83. o. 81. o.
- 45 *Kecskeméti Lapok*, 4. évf. (1871.) 15. sz. [2. o.] Hamarosan egy válaszverset is közöltek A VAJDA aláírással: *Kecskeméti Lapok*, 4. évf. (1871.) 17. sz. [1. o.]
- 46 DOBOS János 1845. Magyar egyházi éneklésünk egy a mint van. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, 4. évf. 6. sz. 126–132. o. 128. o.
- 47 TARI Lujza 2017. Gitár és „tambura”. A hangzó művészet Arany János életművében. In: CIEGER András (szerk.): „*Hazám tudósi, könyvet nagy nevének!*” *Arany János pályájának művelődéstörténeti olvasatai*. Universitas Kiadó – OSZK – MTA BTK ITI, Budapest. 67–88. o. 70–71. o.
- 48 ARANY János [2019a]. *Elbeszélő költemények*. Szerk. Török Zsuzsa. Universitas Kiadó – MTA BTK ITI, Budapest. (Arany János munkái.) 325. o.
- 49 Uo. 902. o. és másutt.
- 50 ARANY János [2019b]. *Kisebbségi költemények*. 3. köt. 1860–1882. Szerk. S. Varga Pál. Universitas Kiadó – MTA BTK ITI, Budapest. (Arany János munkái.) 849. o.
- 51 TARI 2017, 71. o.
- 52 A mai értelemben vett tamburazene, amelyben a bráctambura akkordhangszerként szerepel, csak a 19. század végére alakult ki, részben annak révén, hogy épp a régi, kisebb testű gitárok átépítésével kísérleteztek a hangszerészek. Arany ilyesmit 1877-ben nemigen hallhatott.
- 53 ARANY 2019b, 791. o.
- 54 Uo. 236–239. o. 114. sz.
- 55 ARANY János 1877. A hagyaték. (December 1.) In: uo. 326. o. 144. sz.
- 56 Uo. 793–794. o.
- 57 Uo. 108. sz.
- 58 Uo. 112. sz.

Vers és népdal, műköltészeti szövegek a néphagyományban

Czuczor Gergely verseinek továbbélése a népzeneben

→ STURCZ NOÉMI

A magyar folklóralkotásokat nem lehet pusztán az élő népköltészet felől értelmezni. A paraszti környezetben fellelhető népdalszövegek jelentős részének valamikor írásos forrásai is voltak, legalábbis nemcsak a néphagyományban éltek, hanem az értelmiségi oralitásban is. A divatos kulturális elemek jellemzően széles körű elterjedtségre tesznek szert, variálódnak, cserélődnek, majd elavulnak, és az egyik társadalmi rétegből átkerülnek a másikba. Ami kifelé tart az elitből, az egy további csoport kultúrájában lesz divatos, oda fog beilleszkedni. Ez természetesen nem minden esetben van így, ugyanakkor az sem igaz, hogy a néphagyomány önmagában működő archaikus és organikus egység. Általánosan jellemző, hogy a parasztság felől érkező hatások nem mindig érnek el a művelt kultúrához. Inkább fordítva: ami az elitből indul, annak nagyobb esélye van bekerülni a néphagyományba.

A műköltészeti alkotások mire beszívárognak a néphagyományba, variálódnak és cserélődnek, eredeti alakjuknak mintegy a leszűrt változata kerül a népi használatba. Így egészen ritka jelenségnek számít, ha szinte az eredeti formájában, kis eltéréssel találunk meg népdalszövegekben műköltészeti alkotásokat. A versek sokszor széthullanak, és összeéneklődnek más, azonos szótagszámú stórfákkal. A stilisztikai és tematikai elemeknek nagy szerepe van a folklorizáció értelmezésében, mert ezek határozzák meg, hogy mi épülhet be a paraszti kultúra szellemi termékei közé, és mi az, ami rokonnak látszik, bizonyos széthúzó tulajdonságai miatt mégis idővel kikopik.

Czuczor Gergelyről és költészetéről

A 19. századi költők különösen kedvelték a népdalt, melyben jellemzően népi vagy népiesnek gondolt toposzok jelennek meg. A hazai irodalmárok ekkoriban kísérletet tettek egy népdalszerű nyelv kialakítására. A költők tudatosan átvettek témákat és jellemzőket, szándékosan a népköltészet eszéközeivel éltek, a nép felé fordultak. Volt egy elképzelésük stilisztikailag, formailag és ideológiailag arról, hogy mitől népi valami, és ami számukra ebből megragadható volt, azt elkezdték utánozni. Így az ekkor keletkezett alkotások nagy részére eleve a néphagyományból hozott minták jellemzők. Ugyanezeket a törekvéseket láthatjuk Czuczor Gergely költészetében.

Czuczor Gergely (születési nevén István) 1800. december 17-én született Andódon, Nyitra vármegyében. Bencés szerzetes, tanár, nyelvész és költő, a tudományos élet és a feltörekvő új magyar költészet jeles képviselője, *A magyar nyelv szótára* társszerkesztője, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja, Toldy Ferenc, Bajza József és Vörösmarty Mihály jóbarátja lett. Versei már saját korában is nagy népszerűségnek örvendtek. A meséktől a hőskölteményekig rengeteg műfajban írt, melyek között mégis a „népdalok” (népies műdalok) szerepelnek a legnagyobb számban. Számos folyóiratban, naptárban és kisebb gyűjteményben publikálták műveit, így széles körű ismertségre tett szert. Közkedvelt és elismert költőként fontos szerepe volt a népies dalköltészet formálásában. Annak a mozgalomnak az úttörője, amely Petőfinél teljesedett ki.

→ *Sturcz Noémi* (1996): Népielek- és népzeneelmélet-tanár, az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola Magyar és összehasonlító folklorisztika programjának doktoranduszhallgatója. Kutatási területe: Czuczor Gergely munkássága és a 19. századi népies műdalok.

„Népdalainak” Czuczor nevelő, erkölcsi és tanító szerepet szánt. Az irodalmárok elgondolása az volt, hogy a műveltségben járatlan emberek verseken keresztül megtanulhatják azt, amit máshonnan nem. Kedvelt műfajai között szerepelnek az életkép- vagy jellemrajzszerű szerelmi tanítások. Gyakori szereplő nála a naiv lány és a hűtlen szerető (lásd a *Kis leány*, *Szégycellős leányka*, *Első szerelem*, *Miért vagyok kisleány?*, *Kapu alatt*, *Kis csupor és Elpártolt leány* című költeményeit). Czuczor népdalai mesterkélt őszinteséggel, álnaivsággal festik le a népelet egyes jeleneteit. Költői burokból tolmácsolja a szerelmi érzelmek, főleg az udvarlás kezdeti szakaszait és a mulatozás képeit. Felszínes és sablonos érzelmi világot közvetít, nagyon kevés motívumot variálva: bú, sóhajtozás, epekedés, anyai tilalom. Szerelmi témájú verseiben gyakran megjelenik a madárszimbolika:

„Gilicze turbékol
A jegenyén;
Kincsem háza előtt
Búsulok én.”
(*Szűk ablak*)

„Szeretem én a madárkát,
De még jobban a leánykát,
A madárka tovább repül,
De a leány ölembe ül.”
(*Leányka és madárka*)

„Ha madár lehetnék,
Gilimadár lennék,
Szeretőm ablakán
Éj-nap turbékolnék.”
(*Mi lennék*)

Verseiben gyakori a hajnal, a dél, a délután és az este képe, valamint a sablonos szavak, megszólítások beemelése, mint a *galambom*, *kincsem*, *violám*. Népies költeményeinek további jellemzői, hogy természeti képekkel („dalküszöb”) indítja népdalait, és szívesen él a hasonlat költői eszközével:

„Hideg szél fúj Mátra felől,
A lelkem is fázik belül,
Hol vegyek én melegítőt,
Őszi éjjel fölhevítőt?”
(*Csaplárosné*)

„Pirulj hajnal, pirulj,
Hadd keljen fel a nap,
Galambom hajlékán
Nyíljék meg az ablak.”
(*Nem néz felém*)

„Szomorú az a fa, melynek levele nincs,
Kesereg a legény, kinek mátkája nincs.”
(*A bakonyi legény*)

„Esik eső a mezőre,
Csak úgy dűl,
Hej csak egy csepp esnék babám
Szeméből.”
(*Esik eső*)

„Elsárgul a levél
Az őszi derektól,
Hervadoz a leány
A nagy szerelemtől.”
(*Árva leány*)

„A szomjas őzike
Hús patakot keres,
Én érted sohajtok,
Galambom meg ne vess.”
(*Esdeklés*)

„Nem süthet le a nap,
Ha felhő borítja,
Hogy szeressen a lány,
Ha szülejé tiltja?”
(*Válasz*)

Czuczor Gergely folklorizálódott versei

A 19. században a folklorizálódási folyamat kétféle módon is zajlott: az írásbeliség és a szájhagyomány út-

ján. Az írásbeliségnek saját közege (olvasóközönsége) van, de jelen volt mellette az énekelt szájhagyomány is. A tömegesedő sajtó és a gyűjtések révén a szövegek széles körben kezdtek terjedni. Czuczor verseinek ismertségét is számos megjelenés segítette: a 19. századi gyűjteményes kiadások, a korabeli sajtó, a kisebb verses válogatások, a kalendáriumok és a ponyvák.

Ha a költők művei nagy népszerűsége tettek szert, akkor gyakran dallammal is társultak. Az irodalmi népiesség egyes darabjai tehát nemcsak szöveges formában terjedtek, hanem énekelt változatokban is. A dallammal hordozott szövegek pedig még nagyobb eséllyel kerültek népi használatba. A műkölteményeket az ismert és ismeretlen zeneszerzőkön túl a parasztság is ráillesztette saját repertoárjában fellelhető dallamaira. Ez azonban

mindig esetleges. Feltételezhetően olyan dallamra fogják ráénekelni az új szövegeket, mely hasonló tartalmú szöveggel már korábban is ismert volt, így a már meglévő népdalszöveget egészítették ki, esetleg bizonyos részeket elhagyták belőle.

Czuczor *Nincs mentség* című versének (1833) első versszaka számos népdalunkban megtalálható.

„Nem hittem én, de már hiszem
Hogy szerelmem búra viszen,
Búra viszen, búbánatra,
Ezer gyötrő gondolatra.
Piros orcám, hová levél?
Hervadsz, mint az őszi levél,
S mint a homokban nőtt bokor,
Melyet belep a fojtó por.”

VAMOSGÁLFALVA
/VA-KUKUTÓ/
AP 12256/0
Gimnáziumi tanár

Hitt János 1810/
Gy. Demény Párosé 1912
ly. Károlyi Róza 1918

En nem hittem, de most hiszem.

En nem hittem, de most hiszem.

A szerelmem mire viszen.

A szerelmem mire viszen.

Viszen bura, búbantra is /
Viszen gyötrés gondolatra is /
Este jött a jüremenedet /
Völásonk' puszit ellett /
Lején bura nyereg ellett /
Mígam lejés fejver ellett /

Kezdő versszakként élő példáját Demény Piroska gyűjtötte Vámosgálfalváról (Kis-Küküllő vármegye) 1977-ben. Gyakori jelenség a szövegsorok megkettőzése, így Czuczor egy versszakából a népdalban kettő lesz. Harmadik versszaka, pontosabban annak közköltészeti ihletője egy újabb műköltői szöveg, Csokonai Vitéz Mihály *Szegény Zsuzsi, a táborozáskor* című versének első szakasza.

Én nem hittem, de most hiszem,
A szerelem mire viszen.

Viszen búra, bánatra is,
Viszen gyászos napokra is.

Este jött a parancsolat, :||
Violaszín pecsét alatt :||

Legyen lovam nyereg alatt, :||
Magam legyek fegyver alatt. :||

Czuczor egyes versei nagy területen elterjedtek, azonos dallamtípussal és kevés változtatással, több versszakkal összeépülve maradtak meg a néphagyományban. Más verseinek egy-egy strófája is él népi használatban, és más, azonos szótagszámú versszakokkal énekelődtek össze. A műköltészeti szövegek nem változatlanul élnek tovább a néphagyományban. Minden folklorikus szöveg egyik legfőbb ismérve a variálódás. A folklorizálódás során a műköltészeti szórend és egyes szavak köznyelvvé válnak, és egyszerűsödnek. A műkölteményben nyelvileg bonyolult vagy szokatlan formáknak egyszerűbb és kézenfekvőbb alakok foglalják el a helyét.

Az *Alföldi legény* (1845) Czuczor egyik legismertebb verse. Érdekessége, hogy többé-kevésbé ép és töredékes változatban is megtalálható a Dunántúlon, a Felföldön és az Alföldön. Nagy számban, sok változattal élnek a néphagyományban. A vers két részből áll, ezek gyakran külön-külön folklorizálódtak, de arra is van példa, hogy egyben maradtak.

Alföldi legény

1.
Sárga csikó a paripám,
Azon mennék hozzád babám,
De a csósz tilosba kapta,
A bíróhoz behajtotta.
Bíró gazda, bátyám uram,
Kérem, adja ki a lovam,
Sürgetős az utam nagyon,
Subámat zálogba hagyom.
Sárga csikóm, rúgd fel a port,
Ne nézz árkot, ne nézz bokort,
Mire a nap nyugonni száll,
Ott légy velem galambomnál.

2.
Fúj, süvölt a Mátra szele,
Üngöm, gatyám repül vele,
Kalapom el is kapta már,
Tiszába vitte a tatár.
Istenadta falu nyája,
Ez is csak útamat állja,
Talán itt jár hét vármegye
Juha, borja és tehene.

Habos sárga csikóm nyaka,
Ujjnyi vastag a por rajta,
Meg ne utálj, kedves rózsám,
Hogy oly sötét poros orcám.

Subám zálog a bírónál,
Kalapom a Tiszán uszkál,
De a szívem itten dobog,
Forró lángja feléd lobog.

Az alábbi karádi példa Vikár Béla gyűjtése 1954-ből. Czuczor verse apró változtatásokkal hallható a felvételen, keverve az első és a második rész strófáit, olykor logikailag helytelen sorpárcserékkel:

Sárga csikó a paripám,
Azon megyek hozzád babám.
De a csósz tilosba kapta,
A bíróhoz behajtotta.

8
1-8

1006/4

4 (b3) 4

KARAD/meny

Varga László
Vikár L.
1851. június

1. Garga verek a pámpám,
Acsa mélyed' imád' odóm,
De a vörös Mátra is kapta,
A székely kalapom.

2. Székelygáton, székely váram,
Kérem, adj' ki a lovam,
Sietős az utam nagyon,
Subám zálogba itt hagyom.

3. Subám zálogba itt hagyom,
Kalapom a Tiszán úszkál,
Meg ne utálj kedves rózsám,
Hogy ily sötét piros orcám.

4. Isten adta Mátra szele,
Üngöm gatyám lobog bele,
Kalapom el is kapta már,
Tiszába vitte a tatár.
De a szívem itten dobod,
Forró lángja feléd lobog.

Bíró gazdám, bátyám uram,
Kérem adja ki a lovam,
Sietős az utam nagyon,
Subám zálogba itt hagyom.

Subám zálog a bírónál,
Kalapom a Tiszán úszkál,
Meg ne utálj kedves rózsám,
Hogy ily sötét piros orcám.

Isten adta Mátra szele,
Üngöm gatyám lobog bele,
Kalapom el is kapta már,
Tiszába vitte a tatár.
De a szívem itten dobod,
Forró lángja feléd lobog.

8 AP 4378 | c

7 5 b3

Nicólistor (Székely)

Ujjnyinyi László 12
Bartók Gy. 1902. I.
P. Hencsler 1971

Erdős

Masáros Radóka

1. Fúj, süvölt a Mátra szele
Ingem-gatyám lobog bele
Kalapom is elkapta már
Tiszába vitte a tatár.

2. Habos sárga csikóm nyaka,
Ujjnyinyi vastag a hó rajta
Meg ne utálj édes rózsám,
Hogy oly sötét poros orcám.

3. Kalapom a Tiszán úszkál,
Subám zálog a bírónál.
De a szívem itt benn dobog,
Forró lángja feléd lobog.

A legteljesebb változat a népi adatok közül a Szolnok vármegyei, melyben a vers második részéből három versszak hangzik el:

Fúj, süvölt a Mátra szele,
Ingem-gatyám lobog bele,
Kalapom is elkapta már,
Tiszába vitte a tatár.

Habos sárga csikóm nyaka,
Ujjnyinyi vastag a hó rajta,
Meg ne utálj édes rózsám,
Hogy oly sötét poros orcám.

Kalapom a Tiszán úszkál,
Subám zálog a bírónál,
De a szívem itt benn dobog,
Forró lángja feléd lobog.

A közköltészeti alkotások attribútuma, hogy túlmutatnak a leírt szövegen és a prózai előadáson. Ugyanakkor elevebb életet nyernek azáltal, hogy a nép „szájára veszi” és éneklőket. Megnövekszik a variánsok száma, szélesebb körben válnak ismertté, és ami a legfontosabb, másfajta funkcióra tesznek szert. Czuczor *A megsalt leány* című verse (1837) tánczenei használatban él a Mezősége. A táncrendben a páros táncok sorában tánckedő szerepet betöltő lassú/lassú cigánytánc dallammal forrt össze.

A megcsalt leány

Jár a leány virágos zöld mezőben,
 Fehér kendő lobog piciny kezében,
 Barna legény, hej ne indulj utána,
 Bánatvirág fakad minden nyomába.
 Fehér kendő a szerelem zászlója,
 Nem a világ, állj meg rózsám egy szóra,

Hús a berek, patak csörög az alján,
 Gyere oda búslakodó kisleány.
 Gyolcs az üngöm, kötőre van az ujja,
 Nézd csak rózsám, felbomlott a galandja,
 Jöszte ide, kösd meg szépen bokorra,
 Nem kívánom ingyen, tedd meg csókomra.

M. H. 3955
 Lajkószóka: Lajtha
 Zene: ...

Szék (Székely-Joboska)
 1. és 2. kiadás: Ferencsik Árpád az Új Szó (64)
 3. kiadás: ...
 Lajtha László (1940. XI.)

4 VII VII

1) Jár a kislány virá - gos zöl - d me - ző - be,
 Fe - hér ken - dő lo - bog piciny ke - zé - be.
 Fe - hér ken - dő sze - re - lem - nek zász - ló - ja,
 Ne - a vil - ág, állj meg sa - bán - nak egy szó - ra.
 Hús a be - rek pa - tak csörög az al - ján,
 Gyere o - da bú - slakodó kis - leány;
 Bar - na legé - ny, hej ne in - dulj utá - na,
 Bán - at vi - rág virág - zis a nyam - ba - ba.

3) Gyolcs az üngöm, kötőre van az ujja,
 Nézd csak rózsám, felbomlott a galandja,
 Gyere ide, kösd meg szépen bokorra.

4) Barna legény nem megtek a borsosa,
 Utalandó asszony nem töltsd az üngőre,
 Tűzőm csusz, átkasztott né az óra,
 Melybe tedd megálítottam egy szóra.

2130/a

„Barna legény, nem mék én a berekbe,
Galandbokrot sem kötök az üngödre;
Egyszer tettem, s átkozott volt az óra,
Melyben veled megállottam egy szóra.”

Lajtha László 1940-es széki felvétele adja vissza a legteljesebben a vers eredeti szövegét és formáját. Széki lassú dallammal Ferenci Péterné Kis Róza és Ungvári Mártonné Prózsa Zsuzsanna énekli a felvételen.¹

Jár a kislány virágos zöld mezőbe,
Fehér kendő lobog mindkét kezébe,
Fehér kendő szerelemnek zászlója,
Nem a világ, állj meg babám egy szóra.

Hűs a berek patak csereg az alján,
Gyere oda búslakodó kisleány,
Barna kislány el ne indulj utána,
Bánat virág virágzik a nyomába.

Gyócs az ingem, kötőre van az ujja,
Gyere babám, kösd meg szépen csokorra,
Nézd csak babám, felbomlott a galandja,
Gyere ide, kösd meg szépen csokorra.

Barna legény nem megyek a berekbe,
Galand csokrot nem kötök az ingedre,
Tettem egyszer, átkozott volt az óra,
Melybe veled megállottam egy szüra.

Rövidebb idézet a Magyarorszáton 1962-ben gyűjtött lassú cigány tánc,² amely hegedű és brácsa kíséretében hallható a felvételen. Az első versszak elindít egy történetet, majd egy kesergő szöveg követi második és harmadik versszakként.

Jár a kislány virágos, de virágos szép mezőben,
Fehér kendő lobog szívéen, kezében,
Fehér kendő a szerelem zászlója,
De azt szerettem, akit nem kellett volna.

Mind azt mondják nem búsulok, mind azt mondják
nem búsulok,

Mer az utcán ott nem sírok, mer az utcán ott nem
sírok,
hej, de Sírok én otthon eleget, ha nem lát senki
engemet,
Lalala...

Verd meg Isten azt a helyet, verd meg Isten azt a
helyet,
Ahol az én rózsám termett, ahol az én rózsám ter-
mett,
Hogy ne teremjen egyebet, csak mint volt keser-
rúséget,
Ajlalala.

Feltételezhető, hogy azok a versek maradtak meg a népi emlékezetben, amelyek a legnagyobb számú írásos formában éltek, és így több évtizedig keringtek közkezen és közszájon. Befejezésül Czuczor Gergely *A Szántó legény dala* című versét (1842) említem még, mely eredetileg 1842-ben a *Mezei Naptár* oldalain jelent meg.³ A vers megtalálható egyéb szöveges gyűjteményekben, például Erdélyinél⁴ és a Limbay-féle daltárban,⁵ mindkét helyen a megjelenéssel egyező formában. A folklorizálódott verset Észak-Dunántúlon, Dél-Alföldön és Széken találjuk meg.

Szántó legény dala

Ha kel az ég szép hajnala,
Kezemben az eke szarva,
Ekém előtt négy tulok jár,
Csákó, Szilaj, Gyöngyös, Bogár
Jézus segélj, haj.

Végig szántok az ugaron,
Járok, kelek gyöngyharmaton,
Csillogó hús gyöngyharmaton,
Mezei szép virágokon.
Haj no Csákó, haj!

Kis pacsirta, ég madara,
Szánt fölöttem, zeng a dala,
Párja vígan száll elébe,
Csalogatja a fészkébe.
Hajsz te Szilaj, haj!

Szántó pajtás, kis madárkám,
Nézz le, nem látod-e babám?
Hej ha én fönn lebeghetnék,
Mindig babám felé néznék.
Csáli Gyöngyös, haj!

Majd ha a nap dél felé kel,
Eljön rózsám az ebédrel,
Tudom, ízes lesz ételem,
Hisz ő együtt eszik velem.
Haj no Bogár, haj!

Még csak egy-kettőt fordulok,
Pihegve jár már a tulok,
Megetetek, megitatok,
S estig könnyen tovább szántok.
Hó ha, hó no, hó!

A vers négy sorához ötödiknek egy refrénsor kapcsolódik, melyben az ökrök neve hangzik el sorban. A folklorizálódott szövegekből ez kivették, és általában állandósult a „Jézus/Isten/Uram segélj, haj!” refrén. A népi változatokban jellemzően az első két versszak maradt meg. Legteljesebb változata egy széki dallam Szabó Varga György repertoárjából.⁶ Az első négy versszak egymás után szerepel, az eredeti vers szinte tökéletes mása, csupán annyiban tér el, hogy minden esetben kihagyja a refrénsort. A széki népdal nyolcsoros, az énekes egy versszakra két versszakot összevont:

Ha kél az ég szép hajnala,
Kezemben az eke szarva,

Ekém előtt négy tulok jár,
Csákó, Szilaj, Gyöngyös, Bogár.
Végigszántok az ugaron,
Járok-kelek gyöngyharmaton,
Csillogó kis gyöngyharmaton,
Mezei szép virágokon.

Szántó pajtás, kis pacsirta,
Szánt fölöttem, zeng a dala,
Párja vígan száll elébe,
Csalogatja a fészkebe,
Szántó pajtás, kismadárkám,
Nézz fel nem látod a rózsám?
Ej, ha én fenn lebeghetnék,
Mindig babám felé néznék.

Czuczor Gergely munkássága csak egy példa azokból a költőkből, akiknek a verseivel népdalok szövegében találkozhatunk, és a műveik alakító hatással bírtak a népköltészetre. Számos ismert vagy kevésbé ismert műköltő verse folklorizálódott. A népdalszöveg csak maga a felszín, amely számos csatornán és közegen keresztül jutott oda, hogy ma népdalként ismerjük és énekeljük. Az írásos kultúra nyomai és az írásban terjedő műveltségi javak átítatódnak a néphagyományba, és ihletforrássá lesznek. Czuczor Gergely összesen kilencvenegy népies költeményt írt, melyeknek töredékes része jutott át népi használatba. Ami viszont a szájhagyomány révén tovább élt, az nagy számban ismertté vált, és számos versszakkal keveredve, variálódott alakokban köszön vissza különböző tájegységről származó dallamok szövegében. ■

JEGYZETEK

- 1 Jár a kislány virágos zöld mezőben. *ZTI Népzenei Gyűjtemény*, <https://zti.hungaricana.hu/hu/173029/>. (Letöltés: 2023. augusztus 29.)
- 2 Jár a kislány virágos, virágos szép mezőben. *ZTI Népzenei Gyűjtemény*, <https://zti.hungaricana.hu/hu/38474/>. (Letöltés: 2023. augusztus 29.)
- 3 3. évf. 62–63. o.
- 4 ERDÉLYI 1847, 2: 435. o.
- 5 LIMBAY 1881, 2: 122. o.
- 6 Ha kél az ég szép hajnala. *ZTI Népzenei Gyűjtemény*, <https://zti.hungaricana.hu/hu/78824/>. (Letöltés: 2023. augusztus 29.)

BIBLIOGRÁFIA

- BARTALUS István 1873–1896. *Magyar népdalok. Egyetemes gyűjtemény*. 1–7. köt. Tettey Nándor és társa, Budapest.
- BAYER Ferenc 1879. *Czuczor Gergely élete és költészete*. Aigner Lajos, Budapest.
- CZUCZOR Gergely 1899. *Czuczor Gergely összes költői művei*. 1–3. köt. Szerk. Zoltvány Irén. Franklin Társulat, Budapest.
- CSÖRSZ RUMEN István 2009. *Szöveg szöveg hátán. A magyar közköltészet variációs rendszere. 1700–1840*. Argumentum Kiadó, Budapest. (Irodalomtörténeti füzetek 165.)
- CSÖRSZ RUMEN István 2014. A népdalok és mondák közköltészeti forrásai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 118. évf. 5. sz. 611–628. o.
- DOBÓ Sándor 1932. *Czuczor Gergely népies lírája*. Sárkány Nyomda, Budapest.
- ERDÉLYI János 1847. *Népdalok és mondák*. 2. köt. Kisfaludy-Társaság, Pest.
- ERDÉLYI János 2007. *Összes költeményei*. Szerk. T. Erdélyi Ilona – Ivancsics Evelin – Váradi Eszter. PPKE BTK, Piliscsaba. (Kötelező ritkaságok 6.) 102–103. o.
- HORVÁTH János 1927. *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfőig*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- KÜLLÖS Imola 2012. *Közkezen, közzsájon, köztudatban. Folklorisztikai tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LIMBAY Elemér 1882. *Magyar daltár*. 2. köt. Hennicke Rezső, Győr.
- MÓSER Zoltán 2000. *Körülvesznek engem a dalok. A népdalgyűjtő és népdalíró Czuczor Gergely*. Zsámbéki Apor Vilmos Katolikus Tanárképző Főiskola – Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmánya, Dunaszerdahely. (A hét szabad művészet könyvtára.)
- SZINI Károly 1865. *A magyar nép dalai és dallamai*. Heckenast Gusztáv, Pest.
- ZOLTVÁNY Irén 1903. *Czuczor Gergely költői munkái*. Franklin Társulat, Budapest. (Magyar remekírók 21.)

Nagypénteki ima

→ ERDŐ GYÖRGY

Nagypénteken hozzád emelkedem
Szomorkodva kereslek Istenem
Üdvözítóm a Golgota ormán
Ma búcsúzik élete alkonyán.
Óh add, hogy az Ó Isteni példáján
Felbuzdulva: életem tusáján
Hű legyek én is minden sorscsapásban
Hű a szenvedésben és hű a halálban. Ámen.

Húsvéti ima

Örömhírrrel jövök a széles világból,
A Megváltó Jézus feltámadt sírjából,
Nem függ a keresztfán, nincs már a sírjában,
Ott él, uralkodik fent a Mennyországban.
Azzal, hogy szent vérét érttünk ontotta,
Terhes bűneinket végleg megváltotta,
Minket érdemessé tett az ég kegyére
És méltóvá az ő drága szent nevére.
A feltámadásnak dicső emlékében,
Hó kívánság rejlik szívem belsejében.
Jézus szent emléke legyen ma veletek,
Az Ó kegyelmében boldogan éljetelek. Ámen.



→ **Erdő György** (1889–1974): gazdálkodó, a barcaújfalusi gyülekezet egykori felügyelője, költő.

Köszöntő szüleinkhez

Konfirmáció alkalmával

Ki számolhatná meg azt a sok éjszakát,
Amit átvirrasztott értünk édesanyánk?
Ki tudná felmérni azon nagy gondokat,
Amelyek gyötörték jó édesapánkat.
Amíg féltő gonddal felettünk örködtek
Ezer veszély között ápoltak s neveltek.
Mindezt felbecsülni erőtlenek vagyunk,
Hát még meghálálni? Holtunkig sem tudjuk.
A sok jószágukat sokszor elfeledtük
S öröm helyett inkább bánatot szereztünk.
Most, hogy elérkezett ez a nagy ünnepnap
Amely életünknek egy új útirányt ad

Vallomásra késztet gyermek öntudatunk
S hibáinkat beismerve hozzátok fordulunk.
Drága jó szüleink, esdekelve kérünk
Bocsássatok – oh, bocsássatok meg nekünk!
Az oltár lépcsőjén ígéretet teszünk,
Hogy ezután mindig jó gyermekek leszünk.
Szüleink tiszteljük, szeretjük hazánkat
Sosem hagyjuk cserben drága egyházunkat.
Örömtől repesve kongjad szívharangunk
Ez elhatározást ígérjük, fogadjuk!
S szent fogadalmunkra mely szívünkéből száll fel
Mondjad jó Istenünk, hogy úgy legyen. Ámen!



▲ A vadászok belépnek az erdőbe (az Egyszarvú-sorozatból), részlet, 1495–1505 (kártya, 368,3 × 315 cm, Metropolitan Museum of Art, New York)

Hallgass a harang szavára

E múlt világnak zajos forrása
Mint könnyű pelyhet sodor ide-oda,
Azt sem tudod, hogy lesz élted határa,
Azért hallgass mindig a harang szavára.

Reggel ezt hirdeti: íme feljött a nap
Ródd le Isten előtt reggeli imádat
Köszönd meg az éji csendes nyugalommat,
Atyai jószágát áldjad, magasztaljad.

Verejtékes munkád fárasztó hevében
A harang állít meg kis időre délben,
Hogy a mindennapi áldott kenyeredet
Tested táplálékát jóízűen egyed.

Mikor az est beáll és a nap leszállott
Küld a szürke égre szép bíbor palástot,
A harang int téged, hogy eljött az óra
A munka utáni csendes nyugovóra.

Vasárnap a hétnek az utolsó napja,
E napot az Isten pihenésre adta,
Akkor is szól hozzád hívogató hangja,
Hagyd félbe a munkát, siess a templomba.

És ha majd bevégzed e földi életed
A harang sirat meg leghívebben téged,
Tudja, hogy akkor már nem hallgatsz szavára
Azért csak szól búsan, – sirat utoljára.

Temetési ének

Dallam: Mint a szép hívös patakra

Megesik, hogy vidám nap,
Alig kezdi pályáját,
Sugarai már elhalnak,
S felleg lepi orcáját,
Rajta leng, mint szemfödél,
A szellő sóhajra kél,
Szomorú az ég körül,
Mély keltének úgy örüle.

Ifjú férj, te is kit remény,
S vidám öröm kisére
Kidóltél pályád kezdetén
Sok szívnek keservére,
Oh jó anya s jó apa s testvérek
Keblet mély bú szaggatja,
Nőd kis fiad a sok hű barát,
Hullatják a köny zaporát.

Halandók e példa incsen
Titeket jövődőben,
Hogy itt állandóság nincsen,
Szépségben és erőben
Az korán elhervadhat,
Ez meg összeroskadhat,
S beomolhat nemsokára
Reményitek magas vára.

Két kincs van, min nincs hatalma
Koporsónak, halálnak
Ha ránk borúl sírunk halma
Akkor is mellénk állnak,
Ezek jó erkölcs, erény
Boldog, aki bölcs, serény
S korán fogékony szívébe
Bűn helyett ezt ültet be.

„Istent nem hiszem, hanem: tudom”¹

Adalékok Weöres Sándor korai istenélményéhez

→ LŐCSEI PÉTER

„Eljutni az ártatlanságig, eljutni Isten közelébe, ez az igazi ereje, költészetének valódi magaslata és isten-élményének is a pecsétje. Weöres megtalálta nemcsak a vizek és növények, de a gyermekek, sőt, a csecsemők hangját. Azt a hangot, mivel a teremtmény közli nevét Teremtőjével időtlenül és fáradhatatlanul.”
(Pilinszky János)

Több évtizedes alkotói pályája során Weöres Sándor számos versben, levélben és interjúban szólt hitéről, kételyeiről, istenélményéről. Kiadatlan kézirat-hagyatéka² e tekintetben is megérdemli figyelmünket. Lényeges szövegváltozatok, töredékek, vázlatok várnak még tanulmányozásra. Korai kompozíciójának zárlata – „Isten van és ne kutassátok”³ – megannyi felvetést fölöslegessé tenne, de a költő személyisége, gondolkodásmódjának alakulása, sokszólamú életműve miatt megkerülhetetlen a körütekintő vizsgálat. A szerteágazó téma monográfiát érdemelne; a terjedelmi korlát önmérsékletre int. Elsősorban eddig ismeretlen vagy elfeledett írásaira és a velük összefüggő életrajzi mozzanatokra hívom fel a figyelmet. Időbeli határként első kötetének megjelenését választottam. Kivételt csupán az általános bevezetőben és az életmű néhány összefüggése kedvéért teszek. Több esetben később vizsgálandó kérdéseket is említek. Annak tudatában gyűjtöttem az anyagot és formáltam mondandómat, hogy vázlatom eleve hiányos lesz. Többek között azért szorul majd árnyalásra, mert Weöres leveleinek és a hozzá írt üzeneteknek egyelőre csak a töredéke kapott nyilvánosságot. Minden bizonnyal lényeges irodalomtörténeti, életrajzi összefüggések kerülnek még elő. Prózakötete és a vele készült beszélgetések

gyűjteménye alapos kiegészítésre szorul. Diákori, ifjúkori füzetek további meglepetéseket tartogatnak. Elhagyott versei megérdemlik a bővített, javított kiadást.

Weöres Sándor katonatiszt édesapja evangélikus, édesanyja katolikus volt. A költő a Vatikáni Rádió munkatársának azt nyilatkozta, hogy evangélikus-lutheránusként mindig a katolikus vallásban is élt.⁴ Gyermekkorában gyökerező hite életének fordulatai, bölceleti fogékonysága, olvasmányainak bősége miatt is változott. Érett korában azt vallotta, hogy nincsenek fix eszményei, vagy ha akadnak, azok bizonyosan rögeszmék.

Id. Weöres Sándor részt vett az első világháborúban. Ezt követően a Tanácsköztársaság északi küzdelmeiben harcolt. Őrnagyként helyezték nyugállományba. Családjával ezután költözött Pápáról Csöngére. Cinaként becézett, koraérett gyermeke jó ideig apa nélkül nőtt fel. A gazdálkodni kényszerülő családfő gyakran volt elégedetlen vele. Zordságát az édesanya kényeztető szeretete ellensúlyozta. Az elemista diák Hutter Zsigmond evangélikus lelkész könyvtárát használhatta. Viszsaemlékezéseiben szóba hozta gyermekkori olvasmányélményeit: Shakespeare, Schiller, Madách

→ *Lőcsei Péter* (1957): nyugdíjas gimnáziumi magyartanár, korábban az ELTE Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium tanára. Könyveiben és tanulmányaiiban Weöres Sándorral, Jékely Zoltánnal foglalkozik. Legutóbbi kötete *Weöres-mozaik* (Magyar Nyugat, Vasszilvágy, 2014) címmel jelent meg, írásai a *Látóban*, a *Jelenkorban* és az *Életünkben* jelentek meg.

és Katona drámáit, Vargha Gyula, Kozma Andor, Dalmady Győző, Szabolcska Mihály, Petőfi és Csokonai verseit. Korai vázlatfüzeteiben *Gondolatok* címen több száz gnómát fogalmazott meg. Jelentős hányaduk erkölcsi kérdéseket, életmódbeli megfigyeléseket, felismeréseket tartalmaz. A hithez és az elítélthez kapcsolódók közül idézem a következőt: „Lenézed a zsidót, talán nem tudod, / Hogy Krisztus urunk is tőlük származott?”⁵

Édesanyja társaságában teozófiai, antropozófiai előadásokon, beszélgetéseken vehetett részt. Hogy ezek miként hatottak gondolkodására, aligha tudjuk felmérni, az viszont tény, hogy később rá is jellemző volt a távol-keleti és a keresztény eszmék szintetizálása. A kínai bölcselek közül nagyjából tizenhat éves korától érdekelte Lao-ce; a középiskola utolsó időszakában sok más mellett a Bibliával, a *Gilgames*s és az *Upanisadok* tanításaival foglalkozott. Később erősen hatottak rá a keresztény misztikusok, teológusok, filozófusok. Közülük P. Szabó Ferencnek Keresztes Szent Jánost, Avilai Szent Terézt, Sienai Szent Katalint, Szentviktori Hugót, Aurelius Augustinust, Szent Tamást és Szent Jeromost említette.⁶ Az eszmékkel való találkozás természetesen csak az egyik – bár kétségtelenül – lényeges összetevő. Akárhányan is olvasták a Bibliát, a *Mózes*t csak Madách, a *Nagycsütörtököt* csak Dsida, a *Jónás könyvét* csak Babits írhatta meg abban a formában, abban a világnézeti összefüggésben.

Weöres nem csupán újszövetségi és ószövetségi történeteket dolgozott fel; sok egyéb mellett Jacobus de Voragine *Legenda aureája* és a Babits fordította *Amor Sanctus* is ihlető forrása volt. Istenes verseiben rendre megjelennek eltérő gyökerű eszmék. Más fogantatású műveiben ugyanakkor gyakran tűnnek föl biblikus utalások. Jellemzőként idézem a következőket:

„Ember! az eke szarvát megragadtad...
a természet parancsát megragadtad,
így lettél föld, tűz, víz és lég királya;
az ős-törvénynek – »taposd el a gyöngét« –

fejéhez vágta a Szeretet Könyvét [...]
öreg erők az élethez kötöttek
s egy tál lencséért rabot adsz a rögnek.”
(*Az üres szoba*)

1936-os ódájában a ’gondolkodás, nyelv, ész, szó’ jelentésű *logoszt* a hittel kapcsolatos (ótestamenti és újtestamenti) metaforával minősítette: „Te csipkebokrom, s Jézusom, / te készen-adott jóság...” (A *logoszhoz*) Ellenpontként középkori himnuszok ihlette versének egyiptomi és görög istennőjét említtem: „...szemed Isis smaragd-díszje, / tiszta, szép, / hajad Pallas bronz-sisakja, / színe ép...” (*Anyámmak*)

Egy személyben volt hívó, istenélményét átélő ember és mítoszokat, filozófiai műveket befogadó, esztétikai értékeket felfedező, továbbgondoló költő. Erkölcsi iránytűnek a Hegyi beszédet tartotta. Középkor diákként Rozsnyay Kálmánnak azt írta, hogy az Ószövetségből főleg az Énekek énekét és Jeremiás siralmait szereti, de úgy vélte, ezek „messze elmaradnak az egyiptomi Rhá-énekek csodálatos légiessége mögött”.⁷ Mindháromból ihletet merített: az Énekek énekére variánsokat írt (*Hét változat az Énekek énekére*); a Jeremiás siralmainak egy részét a *Jajgatásban* értelmezte újra. Az *Ó-egyiptomi versek* darabjai – köztük a *Rhá-himnuszok – Hideg van* című kötetében kaptak helyet.



Korai naiv istenélményét az egyetemistaként írt *Hazaszállóban* idézte föl. Ebben halottak napján szüleitől távol gondolt vissza a csöngői temetőre, a családi sírboltra, gyermeki hitére: „Ha lábunk tiltott útra tért, / vétkünk is Jóistent dicséرت: / mind Tőle volt, meg Érte.”⁸ Nem tudjuk, hogy ez a közösségi értelemben is idilli állapot meddig tartott. Az viszont egyértelmű, hogy az első világháború utáni borongós évek már korai versein is nyomot hagytak. Ezekből Tamás Attilának küldött szemelvényeket.⁹ Megjegyezte, hogy a bennük megszólaló „apokaliptikus és spengleri Untergang-eszméket” nyilvánvalóan a felnőttektől hallotta. A *Mai világ*

címűben általános vétékként szól a hódításokról és azok következményeiről. Verse a múltban elkövetett, jóvátehetetlen vétkek felsorolásával kezdődik, és a sűrű személy- és modalitásváltást követően a jelenben folytatódik. Írásának második felében naiv módon az aranykori ősökre hivatkozik ellenpontként. A zárlatból nyilvánvaló, hogy nem hisz abban, hogy az emberiség visszatérhet a mitikus béke világába. Helyette az egyetemes pusztulást jósolja:

Mai világ

Kiélte az emberiség korát,
Elhagyta régi régi otthonát,
Elhagyta földjét, tengerét,
Megölte Isten emberét
Új hazájában,
Az Újvilágban,
Mondja a jó Isten.
Hát aztán hol itten
Az igazság?
Nemde gazság
Mást házából kitúrni
És azt meg elfoglalni
És elhagyni Achaiát, Perzsiát,
Itáliát, Asiát, Mysiát
És ős otthonunkat,
Régi világunkat?
A világon isten<e>ként csapni szét,
<az embereknek elvenni az eszét>
A népeknek elvenni az eszét
Ágyúikkal, gépeikkel
És más hadi szereikkel?
Azok pedig meghódnak,
A többiek meg zsarolnak
És a leigázottat kiirtják!
Azután meg pedig elfoglalják
A megmaradt népeket,
Nagyon rémes képeket
Nyújtva az embereknek!
Az erősek marják a gyöngéket!
Óh őseink, kik békeességben éltetek,
Kik az aranykorban lettetek,
Tekintsetek a mai világba szét!

A mai embernek a nyugtalan lelkét
Vigasztald meg,
Kik szenvednek
A mai háború zajában,
Szerte dülő orkánjában!
Nem soká már, ó emberek,
Nem soká kell szenvednetek,
A jó Isten nagy könyvében,
Angyaloknak seregében
Fel van írva: Nem soká léssen
Ember a földön, föld az égen!
Emberek gonoszsága,
Kiirtott jószág-ára
Megszüntették azt,
Kiirtották azt!
A háborúkban egymást irtják ki,
Mind elesnek és nem marad senki.

A *Küzdelem a létért* című versnek csupán a befejező sorait küldte el Debrecenbe. Ez is az önzés és a nyomában járó pusztítás örök voltát sugallja:

„Azóta ember ember ellen
Küzd a hataloméért,
Azóta ember Isten ellen
Küzd élvezetekért.”

A gyakran értelmetlenné, máskor szükségszerűvé, kikerülhetetlené minősített harc, illetve az önsorsrontó birtoklási vágy és a hatalomhoz való ragaszkodás számos későbbi írásának lesz témája. Példaként szolgál *A kakuk*, az *Aurora combattans*, az *Iker-sonett*, a *De profundis*, a *Teljesség felé* több fejezete, a *XX. századi freskó* és a *Tűzkút Köszöntése*. Itt említem meg, hogy Weöres több helyen a szertetről is az önzés, a kizárólagosság és a pusztítás összefüggésében beszélt.

1925-ös keltezésű allegóriájában régi irodalmi toposzokat használt. Egy részük akár Berzsenyitől is Kölcseytől is ismerős lehet. A szengét Kassák folyóiratában, az *Alkotásban* közölte.¹⁰ Nem esztétikai értékei miatt mellékelem, hanem azért, mert naivitásával és prozódiai botlásaival együtt is jellemzőnek tartom.

A tölgyfa

Elültették tölgyfa-hajtást,
hajtott is az egy szép nagy fát.
Ámde sok volt ellensége:
kukacoknak tömkelege.
Dúl az orkán, megnyirbálja,
fiatal fát ráncigálja,
de helyt áll az keményen...
Ime, itt áll az ember!

Az ültető: Isten keze,
a sok hernyó: Sátán esze,
a gonoszság sok kukaca,
ámde Krisztus megapasztja
a kereszténységgel.
Midőn nem mérsékel
a viharok ereje:
a munka az, küldeménye
a Sátánnak, a végzetnek...
Ez a sorsa az embernek!

Weöres Sándort a szombathelyi reáliskolába írták. A magántanulói évek után a vasi megyeszékhely minden tekintetben sorsfordítónak bizonyult számára. A mérleg egyik serpenyőjébe számos kudarc került: tanulmányi gondjai és egyéb kamaszkori zavarai neurotikus panaszok sorát eredményezték. Nem csoda, hogy édesapjával komolyan megromlott a kapcsolata. Sanyarú helyzetét, beleértve öngyilkossági kísérleteit többek között Fenyő Lászlónak foglalta össze. A bukást csak úgy kerülhette el, hogy szülei kivették a reálból, és Győrbe írtatták. A két szombathelyi tanévnek azonban rengeteg hozadéka is volt. Tanárai közül Kardeván Károlyra, Csatai Józsefre, Jeanplong Józsefre, Várady Imrere és Böröczffy Kálmánra később hálával emlékezett. Hatodikos diákként Pável Ágoston pedagógus, könyvtárvezető, költő, műfordító családjánál volt albérletben. Ő korai felfedezőjévé, bizalmasává, atyai barátjává, támogatójává vált. Weöres Sándor szombathelyi diákként kezdett publikálni. Külön érdekesség, hogy első versei Svájcban jelentek meg ido nyelven. Ezt követték írásai a *Hírben*, a *Vasvármegyében*,

a *Dunántúli Estilapban*, *Az Erőben*, *A Pesti Hírlap Vasárnapjában* és az *Iffjú Években*.

Az említettekén kívül fontos volt számára katolikus hittantanára, Wilfing Lajos, aki szívesen vitatkozott vele teológiai és irodalmi kérdésekről. A diák Szombathelyen ismerkedett meg Géfin Gyulával, a papi szeminárium dogmatikatanárával, későbbi rektorával és Székely László papköltővel. Utóbbival rövidesen levelezni kezdett. Győri időszakának szellemi élményeit, magánéleti gondjait részben a neki küldött, részben a Pável Ágostonnak és Kosztolányinak szóló üzenetekből ismerjük. Írásaiból mindhármuknak ajándékozott, és elfogulatlan értékelést kért tőlük. A Kosztolányi-hagyatékban négy füzete maradt fenn. Jellemző, hogy az első János *Jelenéseiből* kapott mottót: „Elmenék azért az angyalhoz” (vö. Jel 10,9–10).¹¹ A második füzet élére a *Tao te King* egyik bölcsessége került: „Aki a dolgok mögé néz, az nem úgy szeret, mint az emberek: semmit se tart többre a szalmakutyáknál.”¹² A tekintélyes korpuszban található az *Éva* című bibliai ihletésű vers.¹³ Szóhasználatában, stilisztikai eszközeiben, még inkább szerkesztésmódjában és felfogásában Ady erős hatását ismerhetjük föl. Az 1928-as keltezésű írás beszélője az emberiség ősanynya, aki a kiüzetést követően szól Ádámhoz. Földézi büntetésük előzményeit, gondtalan világukat. Az egykori idill ellenpontjaként az Éden két megszemélyesített lakóját, a vágyat és az unalmat említi. Magára vállalja a tilalom megszegésének felelősségét, nem hivatkozik külső csábítóra. Szavaiból öntudat sugárzik, a megbánásnak szikrája sem él benne. Mintegy utólag indokolja tettét. A mindvégig passzív helyzetű Ádámot úgy kérdezi, hogy valójában érvel, és vádat fogalmaz meg a Teremtő ellen: „Ki az az Isten, aki mitőlünk éppen ezt a fát volt eltiltani kész – / Ez az Éden-kert legédesebb fája – és ezt én adtam teneked. / Mondd, Ádám: nem ér-e ez meg egy vágyó, unalmas, örök életet?” Kiemeli egymásrautaltságukat, megelőlegezi társa erejét. Halmazati büntetésükből utódaik terhet nyomatékosítja: „Sírva aludj el ott, ahol első álmát alussza majd egy tiltott gyümölcsből fakadt nemzedék!”



Korai ciklusa, a *Zsoltárok az ismeretlen Istenhez* nyolc számozott tételből áll.¹⁴ Az utolsó kivételével címet is adott nekik. A mértékkel archaizáló zsoltárok logikusan kapcsolódnak egymáshoz. Változatos formájú, jellegzetesen 20. századi átiratok, szerepversek. A szerző a Teremtőhöz való viszonyának stációit járja végig bennük. Az egyes darabokban a Biblia világától távoli nyelvi fordulatokkal is találkozunk. Weöres nem a zsidók, nem a római katolikusok vagy mások hite szerinti Teremtőhöz, Gondviselőhöz, Ítéelőhöz fohászodik, hanem az ismeretlen Istenhez.¹⁵ Kompozíciójában személyes és közösségi jellegű aggodalmak, fájdalmak, remények is föltűnnek. Felvethető, hogy voltak-e közvetlen előképei, mintái a 20. századi magyar lírából. Ismerhette Füst Milánnak a *Nyugatban* 1909-ben olvasható *Zsoltárát*, 1913-ban megjelent *Halotti zsoltárát*, 1920-as *Zsoltárát*, Adytól *Az Éj zsoltárát* és a *Szent Lehetetlenség zsoltárját*. Találkozhatott Babits két versével (*Zsoltár férfighagra*, *Zsoltár gyermekhangra*), József Attila korai művével (*Csendes estéli zsoltár*), illetve Sárközi Györgytől a *Tizennyolc évesek zsoltárával*. Formai tekintetben biztosan nem ezek voltak ösztönzői. A szerzők többsége más szempontból hatott rá.

A kompozíció nyitótétele az *Egy ember zsoltára*, *akinek lelkén a Kétely ül* címet kapta. A vallomást tevő az *Ismeretlen Istent* szólítja meg. Azt, akit imád, érez, tapasztal, ámde nem szeret, akiről nem tudja, kicsoda. A vers a „ki vagy Te?” gyötrő gondolatritmusára épül. A vergődő személyiség sem a nevért („ki vagy Te? Allah, Jehova vagy Úr?”), sem más jellemzőjéért nem ismeri. Kétségei egy ellentétkekre épülő felsorolásban kapnak nyomatékot. Tapasztalataiból kiindulva, képzeletének foglyaként sorolja a feltételezett emberi tulajdonságokat: az Ismeretlen Isten talán bölcsen mozgatja a világok tengelyét, de mi van akkor, ha remegve vár a „Götterdämmerung-

ra”¹⁶ [*sic!*]? Isten talán maga az „Önkénytelenség, az Esztelen Erő”, a „Kegyetlen”, az „Örült”. Vagy a „dühöngő, örök Charybdis”, aki a Halált élősködő féregül küldte az élőkre, és aki a halállal is az Élet megállíthatatlan folyamatosságát teremti meg. A vers keretes szerkezetűvé válik azáltal, hogy a kérdésekre nem születhet válasz. A bevezető egyes számban megfogalmazott gondolatsora immár többes számú változatban tűnik föl:

„Ki vagy Te, kinek áldozott egykor az athéni oltár és akit a népek ezerféleképpen imádnak? Imádnak Téged, mert úr vagy felettük, mert félnek, remegnek Tetőled, ó Ismeretlen isten!”

Hosszú, magyarázó címet kapott a második zsoltár: *Jób éneke a megpróbáltatások közepette, amikor egyszer mintha a Kétely mégis közel járt volna hozzá*. Az ótestamentumi szenvedéstörténet tényei, epikus elemei, az istenfélő Jób tíz gyermekének halála és a további csapások nem játszanak benne szerepet. Az Úrhoz hű halandó már elszenvedte a fizikai nyomorúságokat. Teste tehetetlen, de tudata Isten felé vonja. Őt szólítja meg „Irgalmatlan Atyjaként”, az Ószövetségből és Arany balladájából ismerős módon. Antropomorf-képzetet keltve az Atya arcát keresi. Más kulcsfogalmak is visszautalnak az előző tételre. Ilyen a Teremtő mibenlétének kutatása mellett az érzés és a Gondolat szembeállítás. A befejezés itt nem keretes szerkezetű. Weöres a zárlatban egy felismerést fogalmaz meg: „Mert, ami végtelen, azt a Gondolatnak felmérni sohasem szabad.” A pillanatnyi kételyt felváltja a végtelen irgalmú Atya kegyelme. Ezek a sorok a legutolsó zsoltár bizonyosságát (és néhány későbbi Weöres-vers kinyilatkoztatását) készítik elő.

A *Szegény Lázár imája a lépcsőn* már az Újszövetség világába vezet. A koldus nyomora, halála és Ábrahám kebelére jutása Lukács evangéliumában szerepel. Weöres a novellisztikus elemek helyett az elesett ember panaszát és fohását állítja közép-

„Az Úrhoz hű halandó már elszenvedte a fizikai nyomorúságokat.”

pontba. Mindezt úgy teszi, hogy a Hegyi beszédből az állhatatos imáról szóló részt (Mt 7,7) a kifosztott ember tapasztalatával formálja át: „Uram, én zörgettem és nem nyitattott meg nekem a kapu. [...] én morzsákat kerestem a Gazdag háza előtt és az ebek felnyalták előlem.” Az átirat nem válik kegyeletstörtévé, éppen ellenkezőleg: úgy mutatja be Lázár (mondhatnám, a mindenkori Lázárok) esendőségét, hogy nem veszi el a végső kegyelembe vetett hitét. Bízik abban, hogy az Idő feltárja előtte az Úr palotájának kapuját, de addigi várakozásának, megpróbáltatásainak kínját is hangsúlyozza.

Az *Isten-várók éneke* újból az Ismeretlenhez szól. A „Csak egyszer...” kezdetű anaforikus gondolatrithmusban a kétely helyett a vágyakozás tűnik föl. A remélt találkozást az egymást követő feltételes módú igék fejezik ki: *hallanánk, látnánk, jönnél, megragyogna, szólnál*. Ezekhez kapcsolódnak Isten cselekedetének

következményei (pl. „egyetlen áldó lehelletet lehelnél – hiszen magad mondtad, hogy mindenható vagy – e pálinkavérü világra”). Elképzeli, hogy mit csinálnának az emberek a találkozáskor: „Mint a bramínok, úgy rohannánk áldón kitért fekete karodba, a mély Halálba...” Már a „pálinkavérü” metafora is meglepő, a hindu papok és a Halál hasonlata még inkább az. A fiatal költő a Biblia világát (élet – halál – Isten hármasságát) egy tőle ebben a tekintetben alapvetően különböző hitvilággal állítja párhuzamba. A következő meghökkentő fordulat Jézusnak a hitetlen Tamáshoz intézett felszólítása: „Hozd ide a te ujjadat, és lásd az én kezeimet, és bocsásd az én oldalamba, és ne légy hitetlen, hanem hívő.” (Vö. Jn 20,27–28) Elemi vágyként szól újra az érzékelhető tanúságról, érkezzen az akár az éterből, akár Lourdes-ből. Mindezt a zsoltár zárlatában így foglalja össze: „...mert az embert a Gondolat nem rezegetti meg, mert Te tetted úgy, hogy csak lát, hall, ízlel, szagol és tapint.”

A *Dacolók éneke* mindössze három többszörösen összetett mondatból áll. A korábbi zsoltárok

megszólalójának bizonytalansága, vágyakozása itt gyökeres tagadásba fordul. Nem keres, nem kérdez, hanem ellentmondást nem tűrően kinyilatkoztat. Sorra negatív összefüggésben tűnnek föl a korábbról ismert metaforák, szókapcsolatok („rángatja az embereket a természet erőinek cérnaszálán”, „nem az Irgalom Atyja” stb.). Némelyik képe Adynak az *Isten, a vigasztalan* című versével rokon. Kétségbeejtő ítéletében odáig jut, hogy az ötödik parancsot az Úr ellen fordítja. Vádként fogalmazza meg: az embernek megtiltotta az ölést, maga azonban pusztít. Teremtményeinek a gyilkolót kell imádniuk.

A 6. zsoltár (*Hitetlenek éneke a Sína alatt*) a „Hol látod te az Istent?” kérdéssel indul. Ezt egy négy szakaszból álló felsorolás követi. Képei a hiábavalóságot, a célbaérés lehetetlenségét sugallják.

A bennük megfogalmazott lehetséges válaszok előkészítik a nyomatékos tagadást: „Ha volna Isten [...]. És nem jön az

„Nem keres, nem kérdez, hanem ellentmondást nem tűrően kinyilatkoztat.”

Isten.” A nyolc közül ez az egyetlen zsoltár, amelyben nem az istenváró, a bizonytalanságaival, megrendüléseivel küzdő vagy a panaszkodó személyiség szólal meg, hanem az ő Istenében kételkedők kapnak hangot.

A *Hívők éneke a Sína alatt* címet a műfaji megnevezés miatt megtévesztőnek érezhetjük. Az olvasó a négyszer két sorban egyes szám második személyű, képek nélküli kinyilatkoztatással találkozik. A második szakasz kérdését keretbe foglalja az első és a harmadik többszörösen összetett mondat. Ez az önmagába visszatérő szerkezet mintegy igazolja a logikával megoldhatatlant: nem érdemes kutatnod a számodra megismerhetetlen végtelent, ugyanis nem te vagy Isten. Isten a végtelen, bele kell nyugodnod, hogy fölöslegesen kutatnád. Semleges cím esetén a verset akár önmegszólításként is értelmezhetnénk.

Ezután már csak a hit maradhat. Az utolsó tétel végképp lecsupaszodott. Mindössze öt mondatból és a gondolatjelekkel szimbolizált hallgatásból áll. Azt mondja ki, ami az előző zsoltárból következik:

„Isten – van.
Valahogy.
Valahol. Higyjétek – de ne kutassátok.
- - -
Isten van és ne kutassátok.”

A *Zsoltárok* az *Elhagyott versekben* „[1929–30?]” föltételezett keltezéssel szerepelnek. A kötet szerkesztője nem adta meg a kézirat vagy gépirat leltéjét és a besorolás magyarázatát. A versekkel kapcsolatban számos kérdés fogalmazható meg. Vannak-e a szövegben javítások, betoldások? Vajon mennyi idő alatt, milyen rendben születtek az egyes darabok? Eleve ciklusnak szánta őket a szerző? Próbálkozott-e a kiadásukkal? Megmutatta-e valakinek? Található-e visszajelzésre utaló adat a hagyatékban? A későbbi szimfóniákat előlegező kompozíció föltételezett időpontját elfogadhatónak tartom. A bennük forrongó kérdésekkel és a versek poétikai megoldásaival több korabeli írásában találkozunk. Közülük említék néhányat.

Weöres Sándor a szombathelyi beszélgetések folytatásaként 1929 telén ezt írta Székely Lászlónak:
„...és ez nem tréfa – százszázaléki Istenhívó vagyok már: hát ide jutottam egypár félbemaradt öngyilkosság után.

Mennyit gondolkodtam, töprengtem, és a végén mégis úgy éreztem meg, hogy van, létezik. Hogy aztán: fogalom? erő? akarat? lény? összesség? lélek? – ez már ismét a gondolat körébe vág, ahol az ember el nem igazodik – ez már az okosak elmékedési vadászterülete, legyen az övék, én tökéletesen megnyugodtam a tudatban: *Isten – van*, még akkor is, ha mi – valahogy – nem vagyunk, csak: leszünk, akkor is.”¹⁷

Röviddel ezután Pável Ágostonnak is hasonló módon számolt be a vele történekről: „Lelki problémáim szinte elcsitultak. Leginkább az Isten-fogalom kínzott, annak léte vagy nemléte, most valódi és igazi Isten-hívó vagyok. Hitem nem keresztényi hit, ugyanis csak ennyi: Isten – van. – És ennyit tudok: milyen egyszerű.”¹⁸

Hogy a hithez (felismeréshez) vezető útja mennyire rögs volt, levelei mellett több kamaszkori pró-

bálkozása bizonyítja.¹⁹ Időrendi besorolásukat olykor az segíti, hogy környezetükben előfordulnak keltezett verscsírák, változatok is. Ilyen például az 1930 szeptemberében kezdett, novemberében befejezett *Venyige Péter* című idill²⁰ és a *Práteri panoroptikum* javított variánsa. A hithez és a megrendüléshez kapcsolódó korai szövegekből hármat idézek. Közülük az első cím nélküli, astrófikus vers a legmegdöbbentőbb. A kétségbeesett személyiség a 130. zsoltár alaphangján szólítja meg Istent. Az első és a harmadik sor egyértelmű rokonsága után a továbbiakban gyökeresen eltér tőle. Dávid *de profundis*ában a régen óhajtott Úr irtalma és a beléje vetett bizalom kerül középpontba. A könyörgő abban reménykedik, hogy nem csupán rajta, hanem egész Izraelen segít a kegyelme. Weöresnél a *hallj* és a *halj* igék hangzásának hasonlósága kap meghatározó szerepet. A kérdésből nála átok születik. A panaszkodó a megismételt „halj meg” után a durvább „dögölj meg” és a „vessz meg” istenkáromló kívánságot fogalmazza meg. Az átok előzménye kétségteletlenül az, hogy a nehezen megszólaló személyiség úgy véli, Isten nem vette észre nyomorúságos helyzetét, illetve nem segített neki. Kilátástalan állapotát egy befejezetlen gradációval nyomatékosítja:

„Nagyot kérnék... jaj, hallj meg, Istenem:
jaj, halj meg, Istenem,
lábad porából könyörögve kérlek,
nézd, nézd,
<már> zavaros söprű már bennem a lélek,
jaj, halj meg, halj meg,
dögölj meg, vessz meg
és akkor
azt se bánom, ha a rosseb esz meg,
ha kutyák tépnek majd szét engemet,
ha elevenen rágnak szét a férgek,
ha vérbaj marja szét a testemet...”²¹



Az Istennel alkut kötő, a hitet üzletként átélő emberről Weöres több alkalommal is írt. Érett formában például *A teljesség felé* című kötetében. Korai példája a következő töredék:

2

Templomba jártunk, hogy cserébe
megkapjuk az ágyunk, a kardunk,
pult volt nekünk az oltár, ahol
Istennel üzletelni akartunk.

1

Istentől esőt kértünk, ha kellett
és napsugarat kértünk, ha
kellett, dróton akarva rángatni őt
és eszünkbe se jutott, hogy más
tán akkor kér esőt, mikor
mi derút és akkor kér derút,
mikor mi esőt.²²

Az utólag 2-es számmal jelölt sorok változata – eltérő tagolással – a *Bálvány* című versében tűnik föl.²³ A másik szakasszal, illetve változatával másutt nem találkoztam.

Füzete belső táblájára jegyezte az alábbi, cím nélküli, az alkotás izalmát is tükröző sorokat. Verse zárlatában feltűnő az erős Ady-hatás. Ez a korai Weöres-művekben visszatérő jelenség. A verset a költő átlósan áthúzta; az átlóra egy keresztet is rajzolt, mintha lepecsételte volna vallomását:

„Nekem az Istenből nem maradt
szemernyi sem, egy körömdarab sem,
<a ti Uratok idegen nekem>
a ti Uratok idegen nekem – nem,
<Az Atyaisten loncosos kócszakállát>
közöttünk nincsen semmi kapcsolat.
Az Atyaisten loncosos kócszakállá
két szememből az éjszakába
már nem lobog ki, nem lobog
szemeim ép fénye megtört,
bennük zavaros lidérc kavargó.”²⁴

Amikor első kötetét tervezte, az egyik lehetséges cím („*Weöres Sándor könyve*« – *mint a Biblia könyvei...*”) kapcsán a következőket írta Székely Lászlónak: „De ez az együttemlítés nem akar profanizálás lenni. Én nagyon tisztetem és szeretem a Bibliát, már csak irodalmi becse miatt is, bár a mostanában napfényre

kerülő egyiptomi sokkal hatalmasabb és erősebb és izmosabb a nála jóval újabb héber líránál (Salamon, Dávid, stb., sőt a Mózes-könyvek lírájánál is [pl. Mózes hálaéneke]). De ez nem ide tartozik, a Bibliával egy bekezdésbe említeni, én nem »magam csináltam« a vallásomat. Az én hitvallásom csak ennyi: *Isten – van*. És hogy ennyit mindenki tudhat, de többet senkise.”²⁵ Ugyanebből a levélből kiderül, hogy Székely László javasolta neki: írjon verset Szűz Máriáról. Ezt kiújuló betegsége idején, a láb tetőfokán meg is tette. Mivel az írásra ereje nem volt, a *Celli-Szűz-Márja* című „regülő éneket” félig öntudatlanul édesanyjának diktálta le. Azt vallotta, hogy a különös fogantatású verset aligha ismerheti el saját művének, mégis lemásolta, és mellékelte üzenetéhez.²⁶

■ ■ ■

A középiskola utolsó három éve Weöres Sándor számára a szellemi ébredés új időszaka volt. Ekkor ismerkedett meg Mayer (Illés) Árpáddal, ekkor kezdett levelezni Babitscsal és Kosztolányival. Ha az 1929 ősze és az 1932 tavasza közötti üzeneteit, kiadott és kéziratban maradt írásait tanulmányozzuk, meglep bennünket érdeklődésének és ismereteinek sokszínűsége. Leveleiben több alkalommal találkozunk meghökkentő állításokkal. Miközben Isten létevel vagy hiányával küzdött, ezt írta Kosztolányinak: „Már régóta marxista vagyok, a számmal, újabban kicsit a fejemmel és a kezemmel is.”²⁷ Hasonló világnézeti vallomást fogalmazott meg Vas Istvánnak. Egyenesen azt állította, hogy középiskolás korában ateista és aktív kommunista volt. Marxot olvasott, és szakszervezetbe járt. Úgy emlékezett vissza, hogy a munkásokkal azért nem talált érintkezési pontot, mivel nem volt bennük hit a szociális teóriák iránt.²⁸ Nem részletezte, hogy ez pontosan mikor kezdődött, meddig tartott. Az idézett mondatok nyilván aránytessző túlzásokat tartalmaznak. Osztálytársaival, középiskolás barátaival folytatott üzenetváltásaiból mindössze néhányat ismerek. Ezekben nincs nyoma kommunista érdeklődésének, elköteleződésének.²⁹ Korai szociális érzékenységre, beleélésre, együttérzésére azonban több példa is idézhető.

Weöres 1931 őszén elküldte néhány írását Pável

Ágostonnak. Köztük volt a „halvaszületett” jelzővel minősített *Teológia* is.³⁰ Ennek egy szövegváltozatát Kosztolányinak ajándékozta.³¹ Közös jellemzőjük, hogy egyiket sem adta ki. A Pávelnek küldött szabadvers negyvenhárom soros, a másik kettővel hosszabb. Előbbi önálló mű, utóbbi a kéziratban maradt *Trilógia* középső darabja lett.

A vers erős felütésű. A „Megölték az isteneket külsőleg és belsőleg...” tagmondat egy lezáródott tényről rögzít. Nem *teomachiáról* van szó, emberek végeztek velük. A többes számú „istenek” jelzi, hogy nem csupán a Biblia zsidó-keresztény Urának, Teremtőjének, Gondviselőjének a hiányával kell számolni. Melléjük sorolja Jézust, Máriát, a szenteket, a vértanúkat, és mint a későbbi sorokból kiderül, az általa régen halottnak vélteteket (Ámon, Moloch, Jupiter, Odin, Okkán) is ideérti. Jellemző módon nem az akkor már olvasott Nietzsche-t nevezi meg elkövetőként. Többről és másról van szó. Mindvégig többes számot említ.

Leírja az istenvesztést követő állapotot, és expresszív képekkel mutatja be, hogy mi elevenedik meg utánuk. A metafizikai keresést paradox módon szemlélteti: „Ködök kavarnak a földön / és, mint harcász az iszapos vízben az apró halakra, / les ránk a Taó, a Gnózis, az Om és elővillannak a ködszájából Buddha gyémántfogai.” A többes szám első személyű grammatikai váltással (*ránk, bennünk*) a vers beszélője is az üresség, a kifosztottság közvetlen átélőjévé válik.

A megölt istenek már faszobrokként lengenek Róma fölött: „...furcsa játékszerűl: France-ok, Shaw-k és Papinik játszanak velük eldobom-ot és felveszem-et.” A meghökkentő állítás a Kosztolányinak ajándékozott füzetben módosított változatban szerepel: „Huysmans-ok és Papinik játszanak velük eldobom-fölveszem-et.” A költő nem véletlenül vallotta önmagát „sült realistának”. Az emberekben lejátszódó változásokat vaskosan köznapi képekkel érzékelteti: „A bensőnk, ahol az istenek laktak, most üres, korog a gyomrunk / és, mint széna hijján az ökör a szalmát, úgy faljuk a semmit.” A halandók és a sokáig halhatatlannak hittek egykori egymásrataltságot az aktiviák és a remeterákok szimbiózi-

sával példázza. Ez végképp elveszett: „Ami maradt belőle, csak kényszerképzet és látszat.” A versben többszörös mód- és időváltást figyelhetünk meg. Első lépcsőként a lírai én sorsközösséget fogalmaz meg: „Az égen, a földön / kergettük az isteneket, vad dühhel gyilokkal és bomlasztó kémiával / s most nélkülük csak tengünk és lengünk. Vagy várjuk és hívjuk őket de már nem jönnek azok.” A következő grádus a jövőt előlegező groteszk elemeket tartalmazó jóslat: „Halljátok szómat (más szóval: most jön a vicc): közel van az idő, hogy / férfi fog teherbe esni, anélkül hogy földomborodna / – a méhe az agya lesz...” Mint Zeus Pallas Athénét, úgy teremti meg az új Urat. Babits kötetének címét idézve: „Az istenek halnak, az ember él”, de az ember (emberiség) nem élhet transzcendens remények nélkül. Halhatatlannak látszó, de mulandó új Urat teremtet. Az itt megfogalmazott szükségszerűség és körforgás az érett Weöres lírájának egyik alapélménye, verseinek sokféleképpen árnyalt témája lesz. Ez nagyon gyakran összekapcsolódik a rezignáció érzésével. A számos lehetséges példa közül a *Háborús jegyzetek* (1944. május) III. részének zárlatát idézem:

„Míg az Ész-Embent sírjába kisérik,
temető árkában gyász-nóta mellett
az Új-Embent nemzik titkos szerelmek.
Az is majd elkínlódik ezer évig.”

Vajon Kosztolányi mit szolt a *Trilógia* második darabjához? A Weöres-hagyatékból talán kiderül, hogy mások miképpen értékelték ezt a verset.

Utolsóként ótestamentumi átíratát, a *Jajgatás* című verset említem, amely húszéves kora előtt jelent meg a *Nyugatban*.³² A keretes szerkezetű, páros rímű panasz szakaszait a „jaj, jaj” sóhaj tagolja. A témajelölő bemutatkozásban Jeremiás az őt sújtó büntetést és a büntetőt említi: „Én vagyok az a bizonyos ember, ki sínylődvé szenved az Úr miatt...” Az utolsó sorokban szintén a drámai jelen tűnik föl: itt a gyermekként elgyöngült, népének csúfjává lett szenvedő sikoltását halljuk. A második szakasztól múlt idejű határozós és tárgyias szerkezetekkel hosszan sorolja, hogyan tette próbára az

Úr: „éjben és nem sugárban járatott”, „ellenem fordult”, „megfonnyasztotta testemet”, „méreggel nyalta körül”, „sziklátat görgetett az útjaimra”, stb. A panaszok áradatából nem derül ki, hogy mi volt a vétke. Weöres a büntetés képeinek többségében hűségesen követte a Bibliát. Mégsem vált szolgálai utánczóvá. A formai különbségeken kívül két tartalmi változtatását emelem ki. A Szentírásban hangsúlyos szerepet kap Jeremiás lelki terhe, változása. Ez Károli Gáspár fordításában így hangzik: „*Es el távozott az én lelkem az békességtől, el felekeztem az ióró.*” (3,17) Weöres ezt a mozzanatot kihagyta; nála a testi nyomorúság érzékeltetése

mellett az kap nyomatékot, hogy imádságát használnak érzi. Nem maradt számára más, mint a kiáltás és a sikoltás. Ezt a nyomatékosító drámai hatást azzal érte el, hogy a bibliai siralom harmadik részének 8. versét kiemelte, és variánsát műve zárlatába helyezte.

Bevezetőnek szánt írásomat a folytatás reményével hagyom abba. Az érett Weöres kiadott verseiben és tekintélyes mennyiségű elhagyott kéziratában számos kérdés merül még föl istenhitével, bizonyosságaival, kételyeivel kapcsolatban. Bibliái témájú verseinek forrásai, eszmei, esztétikai, poétikai értékei sok esetben feltárára várnak. ■

J E G Y Z E T E K

- 1 WEÖRES Sándor 2011. [Istenről.] In: uő: *Egybegyűjtött prózai írások*. Szerk. Steinert Ágota. Helikon Kiadó, Budapest. 319. o.
- 2 A felbecsülhetetlen nagyságú kéziratanyag az örökösöknél, illetve az MTAK Kézirattárában, az OSZK-ban, a PIM-ben, továbbá magántulajdonban van.
- 3 WEÖRES Sándor 2013. Zsoltárok az ismeretlen Istenhez. In: uő: *Elhagyott versek*. Szerk. Steinert Ágota. Helikon Kiadó, Budapest. 116. o.
- 4 DOMOKOS Mátvás (szerk.) 1993. Weöres Sándor és Károlyi Amy a Vatikáni Rádióban. In: uő: *Egyedül mindenkivel*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest. 137. kk.
- 5 V. D. [VARGA Domokos] 1993. Weöres Sanyika kiskamaszkori bölcsességei. *Lyukasóra*, 2. évf. 1. sz. 18. o.
- 6 Weöres Sándor és Károlyi Amy a Vatikáni Rádióban. In: DOMOKOS 1993, 138. o.
- 7 Weöres Sándor Rozsnyay Kálmánnak, 1933. febr. 6. In: BATA Imre – NEMESKÉRI Erika (szerk.) 1998. *Weöres Sándor egybegyűjtött levelei*. 1. köt. Pesti Szalon – Marfa-Mediterrán, Budapest. 404. o. Itt jegyzem meg, hogy Weöres P. Szabó Ferencnek az évezredek alatt létrejött Szentírást változatos élményforrásként, ihletforrásként jellemezte (DOMOKOS 1993, 138. o.).
- 8 A vers utolsó szakaszában végrendeletét is megfogalmazta:
„Igy rendelem: ha meghalok,
engem kriptánkba rakjatok
illendő régi módon.
Kis Csöngém földjén szántsza szét
csontjaim sáros tömegét
egy késői utódom.”
- 9 WEÖRES Sándor 1977. *Tamárs Attilának, Bpest, 1977. febr. 13.* Magántulajdon.
- 10 WEÖRES Sándor 1947. A tölgyfa. *Alkotás*, 1. évf. 1–2. sz. 40. o.
- 11 MTAKK Ms 4636/93.
- 12 MTAKK Ms 4636/94.
- 13 Éva. (Ms 4636/95.) In: WEÖRES 2013, 103. o.
- 14 Zsoltárok az ismeretlen Istenhez. In: uo. 116. o.
- 15 Vö. ApCsel 17,23. – A szerk.
- 16 *Götterdämmerung*: Wagner *Istenek alkonya* című operájának eredeti, német nyelvű címe.
- 17 Weöres Sándor Székely Lászlónak. 1929. XII. 4. In: LŐCSEI Péter 2007. *Szombathelyi emlékpohár*. Vasi Szemle, Szombathely. 82. o.
- 18 Weöres Sándor Pável Ágostonnak. [É. n. 1931?] In: BATA–NEMESKÉRI 1998, 1: 16. o.
- 19 Bővebben lásd: LŐCSEI Péter 2021. Vázlatok, versek, szövegváltozatok Weöres Sándor csöngői füzeteiben. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 125. évf. 6. sz. 845–875. o. LŐCSEI Péter 2022. Weöres Sándor „falra mászott” fogkeféi, elhagyott írásai, szövegváltozatai. *Jelenkor*, 65. évf. 6. sz. 683–698. o.
- 20 A *Venyige Pétert* 1931. január 4-én ajánlotta csöngői barátjának, Bognár Istvánnak. Kosztolányinak is elküldte, aki bírálatot is írt róla. Az elbeszélő költemény szerepel WEÖRES 2013-ban is (157–177. o.).
- 21 LŐCSEI 2021, 862. o.
- 22 Weöres Sándor kiadatlan verses füzete. Magántulajdon.
- 23 In: WEÖRES Sándor 1934. *Hideg van*. Magánkiadás, Pécs. 20. o.
- 24 Weöres Sándor kiadatlan verses füzete.
- 25 Weöres Sándor Székely Lászlónak. In: LŐCSEI Péter 2007, 88. o.
- 26 A *Celli-Szüz-Márja* kimaradt az *Elhagyott versekből*. In: LŐCSEI Péter 2007, 89–92. o.
- 27 Weöres Sándor Kosztolányi Dezsőnek, 1931. júl. 16. In: BATA–NEMESKÉRI 1998, 1: 148. o.
- 28 Weöres Sándor Vas Istvánnak, 1937. aug. 5. In: BATA–NEMESKÉRI 1998, 2: 51. o.
- 29 Lásd: LŐCSEI Péter 2007, 54–66. o.
- 30 Weöres Sándor Pável Ágostonnak; 1931. szept. 30. In: BATA–NEMESKÉRI 1998, 1: 26. o.
- 31 WEÖRES Sándor: Trilógia II. (MTAKK Ms 4636/95.) In: uő 2013, 218. o. (1932-es keltezéssel.)
- 32 WEÖRES Sándor 1932. Jajgatás – Jeremiás Siralmai, III. 1–18. *Nyugat*, XXV. évf. 24. sz. 620. o. = In: WEÖRES 1934, 41. o.

Illusztrált költői mű

→ VARGA EMŐKE

Mottó helyett

„Lírai, nem narratív szövegek illusztrálására főleg a huszadik században találunk sok példát, és ennek alighanem egy érdekes lélektani magyarázata van. Ellentétben a múlt századbeli regényekkel, a modern verseket általában nem hivatásos illusztrátor illusztrálja. Míg a regényíró és az illusztrátor két egymástól független »mesterember«, addig a költő és a festő két egymáshoz felfogásban közel álló művész, akit gyakran a személyes barátság szálai kötnek össze. Erre századunkban rengeteg példát találunk, elsősorban a nemzetközi avantgarde köreiből, Németországban, Franciaországban, a Szovjetunióban és másutt. Az illusztráció gyakran könyvkiadás és sajtópolitika kérdése; itt viszont másról van szó, a festészet és a költészet alapvető párhuzamáról, közös »poétikájáról«. A líra illusztrációja egészen más, mint a narratív szövegek illusztrációsorozata. A festő képet fest a vers mellé, de a kettő között aligha posztulálhatunk függőségi viszonyt, ahogy azt a hagyományos illusztráció esetében tettük. Az illusztráció önállósítja magát, szubjektív festői alkotás.² Kétségbe nem vonva Kibédi Varga Áron e megállapításának igazságát (a narratív és a lírai szövegek közti különbségtétel indokoltságát, mind kiadástörténeti, mind alkotás-lélektani szempontból), a jelen tanulmány egyrészt annak bizonyítását tűzi ki célul, hogy a lírai (költői) mű (a vers) illusztrációja valóban rendelkezik bizonyos sajátos képi és diszkurzív (kifejtő, továbbvezető) jellemzőkkel, másrészt rá szeretne világítani, hogy e referenciális specifikumok elméleti körülhatárolása korántsem problémamentes.

Nominális és szintaktikai kérdések

Milyen a költői művet illusztráló kép? A tanulmány e szöveg-kép elméleti kérdés vonatkozásairól (valenciáiról) és a válaszadás problematikusságának okairól szól. Miközben érvel a téma hasznossága és „jogossága” mellett, sőt bizonyítani törekszik, hogy az irodalom- és művészetelméleti gondolkodás a kérdést szükségszerűen termeli ki és hozza napvilágra, azonközben jelezni kívánja azt is, hogy ez nem jelenti egyúttal a perspektiválás „helyességét” és eredményre vezető voltát és azt, hogy a kérdés (jelen formájában) valóban a megnevezett médiumok természetéhez és nem pedig a köztük lévő viszonyokra vonatkoztatott elméleti rendszer logikájához igazodik.

Ha ugyanis a címben foglaltaknak megfelelően egy illusztrált költői mű (vagy vers) viszonyrendszerét (interreferenciáinak² mibenlétét) vizsgáljuk, akkor magától értetődőnek legelőször is az látszik, hogy a két, grammatikai viszonyba állított fogalom, dolog (a költői mű és az illusztráció) jellemzőit vizsgáljuk meg. Ehhez azonban – már a nyelvi aposztrofálás során is – legalább két akadályt, egy nominális és egy szintaktikai természetűt is figyelembe kell vennünk. A nominális probléma magára az összehasonlítás egyik komponensére, nevezetesen az *illusztráció* főnévre vonatkozik, ugyanis, míg az egyes szövegművek típusait (a műfajokat, a médiumokat stb.) a nyelvhasználat (és nem csak a legszűkebb szaknyelv) elkülöníti egymástól (megnevezi a dalt, a regényt, a tragédiát stb.),³ addig a szöveg szolgáltatába állított képeket egyáltalán nem klasszifikálja.

→ Varga Emőke (1968): irodalomtörténész, a Szegedi Tudományegyetem tanszékvezető habilitált főiskolai tanára, a Madách Irodalmi Társaság titkára, a *Módszertani Közlemények* szerkesztője. Legutóbbi kötete: *Az interaktív könyv* (L'Harmattan Kiadó, 2020).

Így nincsenek külön kifejezéseink a dalt, a regényt vagy a tragédiát stb. kölcsönösen oda-vissza utaló, egymásra vonatkozó (interreferenciális) viszonyba hozó képekre. (Az illusztrációk képi technika szerinti besorolása nem visz közelebb a megoldáshoz, hiszen, amiről itt szó van, az nem általában a képek közötti materiális, hanem a szövegreferens képek közötti immanens, illetve tartalmi különbség.) Kérdés ezután – hiszen nyelv és gondolkodás összefügg egymással –, hogy azok a képek, melyek szövegeket „jelenítenek meg”, „szolgálnak”, „fordítanak át vizuális nyelvre”, stb., miért csak egyetlen közös fogalmi kategóriába (illusztráció) sorolódnak. Miért nincsenek az illusztrációk szövegreferenciális különbségeit megnevezni, jelezni tudó szavaink? Miért ne lehetne akár külön kifejezéssel illetnünk a költői műhöz társított illusztrációt, elkülönítve a prózai és a drámai művekre referáló képektől?

Felvetésünket egyelőre nyitva hagyjuk, és további kísérletet teszünk eredeti kérdésünk (milyen a költői művet illusztráló kép?) pontosabb körvonalazására. Nézzük tehát a dolgok viszonyának leírásában körültekintést igénylő, második szempontunkat, a szintaxist, mely rávilágít az összehasonlításba vont dolgok – a fenti kérdésben grammatikailag is jelzett – hierarchiájára, amely logikai-pragmatikai aspektusból ráadásul irreverzibilisnek mutatkozik. Arról van szó, hogy kérdésünk mint nyelvi egység (szintaxis) két dolog viszonyát *expliciten* tranzitíven fejezi ki („az illusztráció illusztrálja a költeményt”), *impliciten* birtokos esettel („a költemény illusztrációja”). Ez pedig, példával megvilágítva a megállapítást, a következőket jelenti. Egy illusztrált verseskönyv olyan oldalára pillantva, melyen szövegtest és kép a tekintet számára egyszerre átfogható, mondhatjuk: „Íme, itt egy vers és egy kép.” Vagy (ha a vers és a kép közti kapcsolatot is nevesíteni szeretnénk): „Ez itt egy vers, és ez az illusztrációja.” Illetve: „Ez a kép ezt a verset illusztrálja.” Ám semmiképpen sem mondjuk, hogy „ez itt egy kép és a költeménye”, vagy „ez a költemény ezt a képet szövegesíti”. A reverzibilitás szemantikai-pragmatikai szempontból nem lehetséges.

Összefoglalva az eddigieket, jeleztük tehát a

kérdésünk megválaszolhatóságával kapcsolatos nominális és szintaktikai problémákat, amelyek viszonylatában tehetjük most már vizsgálat tárgyává a tranzitív szerkezet két elemének ontológiai státuszát, azaz kérdezhetünk rá arra, hogy miben rejlik a költői mű *differentia specificája* más szövegművekhez viszonyítva, és miben az illusztrációé az autonóm képi alkotásokhoz viszonyítva.

Differencia

Irodalmi mű és költői mű

Az újabb líratörténeti és -elméleti kutatások⁴ felhívták már a figyelmet a *költészet*, a *poézis*, a *líra*, a *költemény* és a *vers* (részleges vagy éppen alapvető) fogalmi különbségeire, illetve arra, hogy fel kell tárnunk a hozzájuk kapcsolódó jelentésformáló folyamatok mibenlétét, és tudományosan reflektálni kell rájuk. Általában is igaz persze, hogy „nem árt, ha az irodalomkutatás tárgyát [...] nem problémamentesen határozzuk meg, minden »adott« vagy »evidens« irodalomfogalmat mint prolepszist (mint előzetes fogalmat) vizsgálunk”.⁵ Ekképpen kell – mint ennek jelentőségére Genette a platóni-arisztotelészi rendszer sorozatos félreértéseinek okait feltárva már rámutatott⁶ – felülbírálnunk a líra-epika-dráma műfaji „szentháromságának” a relevanciáját is.⁷ A lírára vonatkoztatva ez első sorban annak a szükségszerű felismerését jelenti, hogy a líra „műfaji” fogalma nem illeszkedik abba (a klasszika által) létrehozott fogalomrendszerbe, amelynek középpontjában az utánpótlás és az ábrázolás kategóriái állnak. „A lírai beszédhelyzet, még ha narratív struktúrákban fejeződik is ki, nem kínál fel olyan pragmatikai keretet (például más hangokat vagy más nézőpontokat), amelyek egy narratív aktus hitelesítése felől dönthetnének.”⁸ Továbbá, bár a líra – a másik két „műfajhoz” hasonlóan – rá van utalva a nyelvre, mediális feltételrendszere különbözik azokétól, általában is a beszélt nyelv medialitásától: mibenlétéhez szorosan hozzátartozik a zeneiség és a képiség. (Ez utóbbi, a viszonyrendszert vizsgáló jelen tanulmány nézőpontja szempontjából lényegi jellemzőnek a magyarázatára még vissza kell térnünk.)

MESE

Egy
hegy
megy.

Szembejön a másik hegy.

Ordítanak ordások:
Össze ne morzsoljatok!

Én is hegy,
te is hegy,
nekünk ugyan egyremegy.



▲ 1. kép. Hincz Gyula illusztrációja Weöres Sándor Mese című verséhez

A műnemi hármasság elméleti meghaladottsága okán a költészet fogalmát sem közelíthetjük meg a konvencionális felfogás felől. A „költészet mint a műnemeket összefogó magasabb fogalmi kategória”⁹ koncepciója helyett – Jakobsonra hivatkozva – a költészet megkülönböztető jegyeként (*differentia specificájaként*) fogadjuk el a fogalom és a tárgy közötti utaló viszony (referáltság) speciális módját, valamint a fentebb említett heteromédialitást (mediális összetettséget, rétegzettséget). Jakobson koncepciójában a költészet lényegi jellemzője, hogy a nyelvi képződményben „a szót szónak érzékeljük, nem pedig az elnevezett tárgy reprezentánsának vagy érzelemkitörésnek”.¹⁰ A költői nyelv – a mindennapi nyelvvel ellentétben – „nem azért van, hogy reprodukálja a dolgok rendjét, hanem önmagát állítja középpontba, sűrűvé, áthatolhatatlanná vá-

lik, mintegy saját létezéshez, a közvetítői szereptől független fontossághoz jut [...], »a nyelvi képzetek önértékre tesznek szert«”.¹¹ Tehát nem költői díszítésről vagy a szöveg retorikai építményekkel való kiegészítéséről van szó, hanem arról, hogy az egész szöveg önmagára utalóvá válik, ezzel pedig „elmélyül a jelek és a tárgyak alapvető kettéválása”.¹²

E töréssel van összefüggésben a költői mű medialitásának kérdése is, hiszen éppen a heterogenitása, a zenei és a képi médiummal való szoros kapcsolata teszi lehetővé „a szavak és a dolgok közötti kodifikált referenciális viszonylatok szétszakadását vagy megsokszorozódását”.¹³ Mármost (a költői mű és illusztrációja egymásra utaló viszonyrendszerének, interreferenciális jellemzőinek leírása céljából) – előtérbe helyezve a képszerűség (Paul de Man, McLuhan és Ohmann koncepciói

alapján körvonalazható)¹⁴ szempontrendszerét – e szétszakadás képi aspektusa természetének megértéséhez elsősorban azt kell tudatosítanunk, hogy a költői mű mint olyan „önreprezentációként” vagy alakzatként fogható fel, és hogy az alakzatok olvashatóságát (azonosíthatóságát) a nyelv referenciális feltételrendszere teszi lehetővé. Ez azt jelenti, hogy amikor a költői műben a jelentésmozzanat a „tulajdonképeni” jelentésről áttevődik az „átvitt” jelentésre, akkor „a képiség attribútumával nem annyira önmagában, mint tulajdonképeni jelentésétől való megfosztottsága révén töltődik fel a szó”. A képiség tere tehát lényegében „a szó és jelentése közti hasadásban” nyílik meg.¹⁵

Összegezve tehát, ahhoz, hogy egyrészt a költői művet poétikai szempontból el tudjuk különíteni más szövegművektől, másrészt – e különbségtellel kapcsolatos elméleti tapasztalatainkra alapozva – a költői mű valenciáit (szabadon hagyott „vegértékeit”, a szöveg által felkínált, még betöltetlenül hagyott lehetőségeket) a vele interreferenciális kapcsolatba lépő illusztráció viszonylatában tudjuk azonosítani, középpontba kell állítanunk a költői mű önreferencialitásával és önreprezentációjával összefüggésben álló – a szó és a dolog, a szó és a jelentés hasadásából következő, illetve hasadásában képződő – „képit” (képszerűséget).

Autonóm kép és illusztráció

Az illusztráció egyedi képként vagy képsorozatként mindenkor az irodalmi alkotással *együtt létezik*, tehát az autonóm képhez viszonyított legnyilvánvalóbb megkülönböztető jegye az illusztrált szöveggel együtt történő közlés: két médium faktuális (fizikális értelemben is tényleges) együttlevősége. A szemiotika terminológiájával fogalmazva: a szöveg és az illusztrációja közti viszony interreferenciális (szó és kép elválik egymástól, de azonos oldalon jelenik meg). Más elméleti megközelítésben adekvát a

„Az illusztrációt [...] nemcsak a szöveg felől, de egy, a képből magából nyíló perspektíva szerint is meg kell határoznunk. Számba kell vennünk úgy is, mint az értelemképzés lehetséges kezdeményezőjét.”

„kompatibilitás” (Goodman), az „intrikáló dinamika”, az „interakciós spektrum”, az „együttműködési készség” (Nikolajeva–Scott) és az „effet-fiction” (Bergala) stb. terminusa is.¹⁶ Másrészt (tovább árnyalva a *differentia specifica* kérdését) az újabb, befogadó-központú illusztrációelméleti kánon a médiumok közti átfedések és különbségképző konfigurációk megléte és működése tényét állítja az értelmezés fókuszába, és ezzel élesen elhatárolódik attól a korábbi

álláspontról, amely az „illusztráció maximájának a szövegszerű referenciát” tekintette, és kutatása tárgyát a kép *szövegfüggősége* (dépendance), a „hor-

gonyt vetés” jelensége felől értelmezte,¹⁷ illetve olyan „olvasatként”, olyan „szignifikánsként” határozta meg, amely pusztán „kiegészítője a kritikus megjegyzéseinek”.¹⁸ Tekintettel arra – mint ezt a teória már többszörösen bizonyította –, hogy a szövegfüggőség-perspektíva lényegében „impliciten helyreállítja a lineáris szekvencia értelmét”,¹⁹ és könnyen abba a zsákutcába vezet, melyet olyan kérdések jeleznek, mint hogy egy illusztráció nem redundánsan, feleslegesen ismételve reprezentálja-e a szövegtémát, az illusztrációt (így a költői műre referáló képet is) nemcsak a szöveg felől, de egy, a képből magából nyíló perspektíva szerint is meg kell határoznunk. Számba kell vennünk úgy is, mint az értelemképzés lehetséges *kezdeményezőjét*.

A költői műre referáló illusztrációk esetében (más szövegművek illusztrációihoz viszonyítva) indokolt külön is szólnunk arról a speciális helyzetről, hogy az interreferenciális viszonyba vont szöveg olykor nem funkcionál(hat) pretextusként,²⁰ tehát nem előszöveg, a szó szoros értelmében nem *eredet*, mert a kiadó, a szerkesztő vagy maga az író már készen levő, az irodalmi műtől függetlenül létező képeket – utólagosan – társít a textushoz. A befogadás szempontjából a kép mégis illusztrációként működik, például tematikus megfelelései, hangulati hasonlóságai stb. miatt, ezért a befogadó

felőle, rajta keresztül szemlélve/olvasva (is) értelmezi a textust. Így társították például Vészi Endre költeményeihez Kass János *Mutáció* sorozatának részleteit,²¹ Brueghel *Gyermekjátékok* című festményének részleteihez az általuk ihletett Weöres-verseket²² vagy Juhász Ferenc *A csörgőkígyó hőszeme* című kötetének lírai alkotásaihoz Hantai Simon műveit.²³ De eltekintve az illusztrált kiadványok e speciális típusától, megállapíthatjuk, hogy – minden más olyan, leggyakrabban előforduló esetben is, amikor a kép a szöveg ismeretében, a szöveg „megvilágítása”, „megmagyarázása”, „értelmezése” stb. céljával készül – a befogadó szempontjából irreleváns, hogy kronologikusan a szövegé-e az elsőbbség. Számára ugyanis a kép a szöveget legalább annyira a „kikapcsoltság módusába helyezheti”, mint a szöveg a képet, majd az új olvasói, illetve nézői tapasztalatok birtokában visszazökkenheti a „bekapcsoltság módusába”. „Az első esetben a képzelet valami módon megszökik, kedvező esetben grafikusán nem elhanyagolható minőségű nyomot hagy maga után. A második esetben megtörténik, ahogy Gérard Genette nevezi, a metalepszis, azaz a határ eltörlése, amely elválaszt két világot, vagyis azt, aki elmesélte, attól, ahol elmesélték.”²⁴

Az eredetét tekintve lényegében kétkomponensű, azaz alapvetően verbális és alapvetően vizuális meghatározottságú médiumok együtteséből létrejövő interreferencialitás a befogadás, az olvasás-nézés folyamatában tehát mindig a mindenkori „másik” viszonylatában válik igazán működővé. Költői szöveg és illusztrációjának mediális teljesítménye is ekképpen, azaz „viszony-lagosan” ítéltető meg. Mindemellett – az eddigiek alapján úgy vélhetjük – a szöveg képhez, a kép szöveghez tartozása itt annyiban mégis speciális, hogy a közös territóriumot a költői mű és az illusztráció irányából is perspektiválható (és perspektiválandó) „képi” tölti be.

Átfedés

A költői művet illusztráló kép

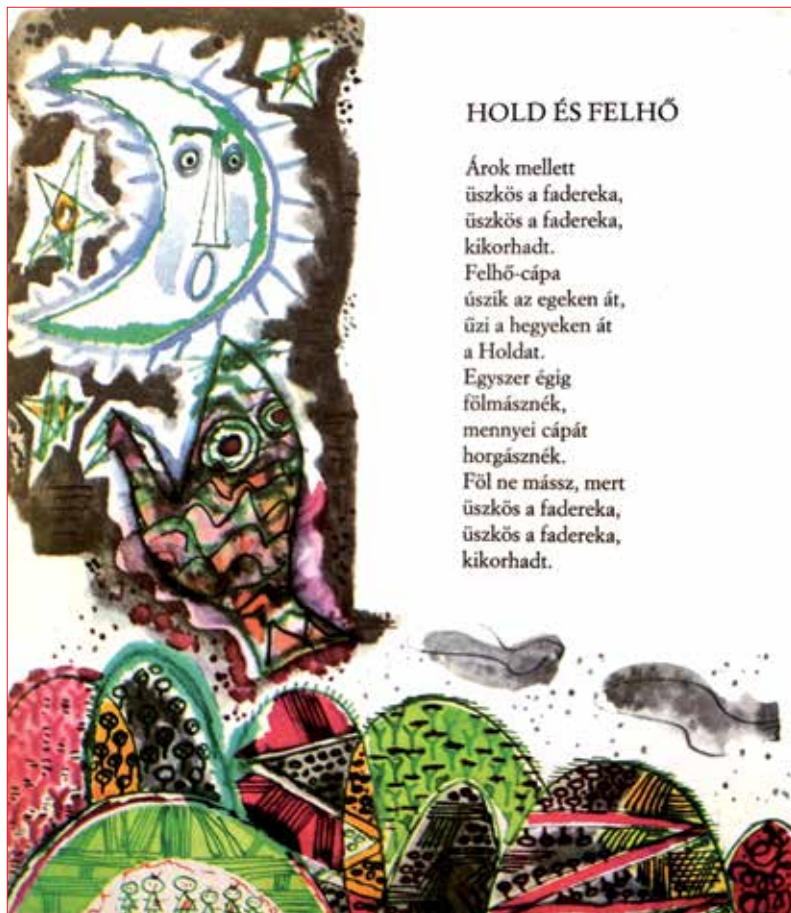
A fentiek értelmében a költői mű és illusztrációjának átfedései a képpel (a képiséggel) mint olyan

állnak összefüggésben. A költői mű felől nézve a kép alakzatokat jelent, és – ami az interreferencialitás perspektívájából külön figyelmet érdemel – köztük olyan metaforákat és más költői képeket, melyek „csak a nyelvben rögzíthető fiktív látványoknak” tetszenek, mert „nem fordíthatók át semmilyen vizuális érzékelés totalitásába vagy egyidejűségébe”.

Az illusztráció felől tekintve a kérdésre, kettős meghatározottságú képpel van dolgunk. Egyrésztől olyan, amelyet megelőz a nyelvi jelentés, egy eleve adott referenciális rendszer. Úgy is fogalmazhatunk, hogy „a képi megjelenítés létaspektusa”²⁵ diszkurzív ábrázoláson alapul. Másrésztől ez a kép, azaz a költői mű fizikai kiterjedéssel bíró illusztrációja önálló képi értékekkel rendelkezik, az ikonikus elemek összjátéka folytán felmutatja „a csak képpel előszámálható”.²⁶

A további kutatások számára jelentőséggel bírhat annak bizonyítása (vagy a lehetőség elvetése), hogy amikor a nyelvi kifejezés tökéletlenségét vagy hiányosságát a költői kép kompenzálja – és főként olyan esetekben, amikor úgy tűnik, hogy ez a kompenzáció „csak kimondható”, de „nem ábrázolható” (illetve ilyennek tetsző) dolgokra is kiterjed –, akkor nem tudja-e mégis a kettős (diszkurzív és nem diszkurzív) reprezentációs eszközrendszerrel bíró illusztráció (legalábbis olykor) átfordítani a láthatóba azt, ami nélküle csak nyelvileg kifejezhetőnek tűnne.

Anélkül, hogy a jelen tanulmányban vállalkoznánk az alábbi felsorolás akár csak vázlatos kifejtésére is (hiszen felvetésünk bizonyítása további elméleti kutatásokat és nagyszámú illusztrációelemzést kívánna), csak jelezzük, hogy a költői illusztráció több diszkurzív képi jellemzője is (bár feltehetően csak indirekten, de) összefügghet a költői mű önreprezentációs képi természetével. Felvetéseink a következők. A költői mű illusztrációja – reprezentációját a képi metaforára vagy szimbólumra alapozva – gyakran referál a szöveg egészére: relatív (ekképpen szimulált) totalitása összefüggésben állhat a szövegterjedelem rövidségével. Ennek okán, hogy a költői műhöz általában egyetlen kép társul, az illusztrátor a kép morfológia tekintetében



HOLD ÉS FELHŐ

Árok mellett
 üszkös a fadereka,
 üszkös a fadereka,
 kikorhadt.
 Felhő-cápa
 úszik az egeken át,
 úzi a hegyeken át
 a Holdat.
 Egyszer égis
 földmászni,
 mennyei cápát
 horgászni.
 Föl ne mássz, mert
 üszkös a fadereka,
 üszkös a fadereka,
 kikorhadt.

vagy az „aki néz/beszél”, vagy az „amit néz/mond” mellett teszi le a voksát. A gyermekversek illusztrációit kivéve (mivel a gyermekversek gyakran epikus szálra építenek) a költői mű illusztrációja a beszélő/szemlélő figurálása helyett – feltehetően a többet láttatás érdekében – jellemzően a beszélő/szemlélő által hallott/látott dolgokat jeleníti meg.

Gyakori, hogy a tárgyak, dolgok, környezeti elemek stb. ábrázolására a nem narratív struktúrákban kifejeződő költői beszédhelyzet kevesebb valenciát (betölthető „helyet”, azaz vizuális képként is megformálható szövegelemet) biztosít a referens képnek, ez pedig a költői illusztráció szerkezetében a figuratív elemek számának, azaz a szöveg és a kép

közi „megfelelések szintjének”²⁷ viszonylagos redukáltságát eredményezi. Ugyanakkor (és gyakran éppen ennek következtében) a jelentés-összefüggést valójában a két jelrendszer struktúrájának mélyebb szintjein teszi elérhetővé. Mindezek okán a költői művek illusztrációi gyakran az interreferencialitás metonimikus és ironikus változatait képzik meg.²⁸ Feltehetően a megfelelések szintjének viszonylagos kimunkálatlanságából következik az is, hogy a költői mű illusztrációinak térszerkezete, mely a tárgyak és a dolgok kétdimenziós „elhelyezését” feltételeit hivatott biztosítani, kevésbé összetett, strukturált.

Hogy az irodalmiság miként prezentálja önmagát, az mindenkor a médiumok technikai fel-

tételrendszerétől függ.²⁹ Ma, amikor a könyvpiac (a minikönyvtől az óriáskönyvig, a hosszanti formától a négyzetes oldalformájú könyvekig) az illusztrált és képeskönyvek legkülönbözőbb fizikai megjelenési formáival találkozunk, tapasztalható, hogy a tárgyi adottságok kihatással vannak a költői illusztráció mint kétdimenziós kép tipográfiai szempontból jellemezhető minőségeire is. Különösen a gyermekkönyvek terén figyelhető meg, hogy megváltozik az *egy vers – egy kép* elve, és a felszaporodó képek – az oldaltükör szerkezetét átalakítva és a tipográfiai elvekre is hatást gyakorolva – egyre inkább helyet kérnek a vers sorai közt vagy közvetlenül a szövegtest mellett.

Értelmezői példák

Az interreferencialitás „képiség” implikálta átfedéseit Weöres Sándor két versével³⁰ és Hincz Gyula illusztrációival példázzuk, röviden kitérve arra a fentebb teoretikus szempontból már körvonalazott (ön)reprezentációs eljárásra, amikor egy fiktív „látvány” képpé formálása érdekében a nyelvi jel érzéki oldalát nemcsak a költői kép, de az illusztráció mint képi materialitás is tárolja.

Weöres Sándor *Zimzizim* című kötetének több illusztrációját a „plasztikai körforgás”³¹ mint szövegreferens és gyakran fiktív nyelvi képek előállításán alapuló eljárás módja strukturálja. A világ vágyott teljességét a „témák, tárgyak és minőségek átlényegülésével”³² érzékeltető Weöres-versre az illusztrációk különböző testek részeinek összeválogatásával, új formák létrehozásával reflektálnak, az állati, a növényi, a táji és a kozmikus attributív elemei (elidegeníthetetlen jellemzői) épülnek egymásba. A *Mese* illusztrációján a természeti táj, az épített környezet és az emberi testek dekoratív, geometrikus formák uralta ikonikus rend szerint gyűlnek – amorf, a kép egyéb részletei által megszabott, kikényszerített formában és méretben (1. kép). Konkrét test tehát nem ábrázolódik a képen, az amorf forma így az átlényegülés helyeként is érzékelhetővé válik.

E képi tapasztalás alapját a vers azzal teremti meg, hogy a korábban harmadik személlyel megnevezett dolgokat („hegy”-eket) azonosítja az „én”-

nel és a „te”-vel, minek folytán nemcsak a beszélői/szemléltői pozíció áthelyezésének lehetünk tanúi, de a tárgyi (természeti) világ antropomorfizálódásának is, így a képi médium számára lehetővé válik élettelen és élő, mozdulatlan és mozgó egymásba fordításának művelete.

Felhőként, cápaként, emberi kézként is láthatjuk a *Hold és felhő* című vers illusztrációjának egyik figuráját, melynek többértelműségét a vers azzal idézi elő, hogy a megszólított személyét harmadik személyről első, majd második személyre cseréli, és ezáltal mozgásban tartja a tárgyi világ dolgait és a róluk kialakítható képet, az általuk formált látványt. Az illusztráción a plasztikai körforgással megalkotott (felhő-, cápa-, kézszerű) lény, illetve ennek reprezentációja – a *Mese* című vers hegyreprezentációihoz hasonlóan – lehetővé teszi, hogy olyan dologról legyen perceptuális tapasztalatunk, amely nincs jelen az érzékeink számára (2. kép).

A Weöres-verssek és a Hincz-illusztrációk egymásra vonatkoztatása során megtapasztalhatjuk, hogy a jelentés a költői műből a materiális képbe költözik, majd vissza, s hogy e mozgást nem más, mint a referenciális kötelék képszerűsége generálja. A nyelvi jel nem oldódik fel a jelentésben, a metaforák és megszemélyesítések sorozatai érzéki szemléletességet hívnak elő, képzeleti teret nyitnak, melyet – még ha az mégoly fiktív is – a diszkurzív illusztrációk a néző-olvasó szubjektív irányultságaitól függően betöltenek, orientálnak vagy újra-teremtnek.

Konklúzió

A nyelvhasználat nem különíti el a költői művek illusztrációit a nem költői művek illusztrációitól, feltételezhetően azért, mert a költői mű illusztrációjának *differentia specificái* inkább az autonóm képhez, semmint a nem költői művek illusztrációihoz képest körvonalazhatók, így a tudományos nyelvhasználatban is maradnunk kell a kvázi gyűjtőfogalom-szerű megnevezésnél (illusztráció) vagy a kissé körülményesnek tetsző, szószerkezetes kifejezésnél: „költői mű és illusztrációja”. Mindemellett úgy vélhetjük, hogy a költői mű illusztrációja akkor tölti be köz-

vetítő (mediális) funkcióit, ha elsősorban az önreferenciális és önreprezentációként (alakzatként) felfogható költői mű képszerűségére referál, különösképpen akkor, ha az interreferencialitásba – akár diszkurzív teljesítménye, akár a „csak a kép által előszámálható” mint olyan megteremtése révén, de – képes bevonni valamely, a költői műben rögzített fiktív látványt.

A költői művek 20. század eleji illusztrációinak azon diszkurzív specifikumát, melyet a művészbártságok okán „a festészet és a költészet alapvető párhuzama”, „közös »poétikája«” határozott meg, a harmadik évezred elejének kulturalitása gyengíteni látszik azáltal, hogy inkább csak az epikus elemekből (is) építkező gyermekversek illusztrálásának teremti meg a feltételeit. ■

J E G Y Z E T E K

- 1 KIBÉDI VARGA ÁRON 1998. Szöveg és illusztráció. In: uő: *Szavak, világok. Esszék, tanulmányok*. Jelenkor Kiadó, Pécs. 152–160. o. 155. o.
- 2 Kibédi Varga Áron meghatározása szerint az *interreferencia* ez esetben azt jelenti, hogy „szó és kép elválik egymástól, de azonos oldalon jelenik meg. Interreferenciális viszonyban vannak: egymásra vonatkoznak.” (KIBÉDI VARGA ÁRON 1997. A szó-és-kép viszonyok leírásának ismérvei. In: Bacso Béla [szerk.]: *Kép, fenomén, valóság*. Kijárat Kiadó, Budapest. 300–320. o. 307. o.)
- 3 Nem szeretnénk azt a látszatot kelteni, hogy az irodalmi művek típusokba, illetve műfajokba sorolása problémátlan, megállapításunk pusztán a szövegművek és a szövegreferens képi alkotások megnevezéséhez kapcsolódó nyelvi gyakorlat különbségeire hívja fel a figyelmet. Lásd a kérdéssel: KÁLMÁN C. György 2016. A műfajok (és elnevezések) értelmes közsza. Univerzalizás és nemzethez kötöttség. In: Szávai Dorottya – Z. Varga Zoltán (szerk.): *Műfajok és komparatiztika*. Gondolat Kiadó, Budapest. 13–17. o. Web: http://real.mtak.hu/83317/1/M%C5%B1faj%20%C3%A9s%20komparatiztika_v02.pdf. (Letöltés: 2023. június 3.)
- 4 Lásd például a következő, gyakran hivatkozott köteteket: SZILI JÓZSEF (szerk.) 1992. *A strukturalizmus után. Érték, vers, hatás, történet, nyelv az irodalomtudományban*. Akadémiai Kiadó, Budapest. BÓKAY Antal 1997. *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*. Osiris Kiadó, Budapest. BEDNANICS Gábor et al. (szerk.) 2003. *Hang és szöveg*. Osiris Kiadó, Budapest.
- 5 SZILI JÓZSEF 1993. *Az irodalomfogalmak rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 191. o.
- 6 GENETTE, Gérard 1988. Műfaj, „típus”, mód. In: Kanyó Zoltán – Síklaki István (szerk.): *Tanulmányok az irodalomtudomány köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest. 221–224. o.
- 7 A konvencionális megközelítés szerint a költészet a líra-epika-dráma fogalmaival egyenrangú „csúcskategória” és a nem költői formák megkülönböztetése. (Vő. SZERDAHELYI István 1995. *Irodalomelméleti enciklopédia*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 218. o.)
- 8 KULCSÁR SZABÓ Zoltán 2004. Irodalmiság és medialitás a költészetben. *Alföld*, 55. évf. 4. sz. 34–59. o. 35. o.
- 9 Lásd például A *Pallas nagy lexikona* meghatározását: „Lirai költészet: a költészet egyik nagy ága, mely az epikával és drámával együtt teszi ki a költészet egész körét. E két utóbbi nem rokonabb egymással, mind a kettő a külső világból veszi tárgyát; képeket, helyzeteket, eseményeket, cselekvéseket ábrázol, csak az ábrázolás formájában térnek el egymástól. Vélők szemben a L. az a költői nem, mely a belső világból veszi tárgyát, a lélek állapotait tünteti fel. Innen az epikát és drámát, továbbá, akik megkülönböztetik a leíró költészetet, együttvéve a külvilág költészetének a lirát, és amennyiben ezt is megkülönböztetik némelyek, az u. n. értelmi v. gondolati költészetet a belvilág költészetének nevezhetik (Regvuss).” (A *Pallas nagy lexikona*. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/1-1005E/lirai-kolteszet-10C68/>. [Megtekintés: 2023. június 3.]
- 10 JAKOBSON, Roman 1971. Mi a költészet? Ford. Bojtár Endre. In: Hankiss Elemér (szerk.): *Strukturalizmus*. 2. köt. Európa Kiadó, Budapest. 15–26. o. 24–25. o.
- 11 BÓKAY 1997, 215. o.
- 12 JAKOBSON, Roman 1972. *Hang – jel – vers*. Gondolat Kiadó, Budapest. 239–240. o.
- 13 KULCSÁR-SZABÓ 2004, 40. o.
- 14 A teoretikus koncepciók egymáshoz viszonyítása során KULCSÁR-SZABÓ Zoltán olvasatára hagyatkoztunk (uo. 34–59. o.).
- 15 Uo. 47. o.
- 16 Lásd bővebben: VARGA Emőke 2012. Az illusztrált könyvek mediális átfedései: definíció és módszer. In: uő: *Illusztráció a teóriában, a kritikában, az oktatásban*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 35–42. o.
- 17 BASSY, Alain-Marie 1974. Du texte à l'illustration. Pour une sémiologie des étapes. *Semiotica*, 11. évf. 4. sz. 297–334. o. 300. o.
- 18 COHEN, Ralf 1964. *The Art of Discrimination*. University of California Press, Berkeley. 288. o.
- 19 STEWART, Philip 1992. *Engraven Desire. Eros, Image and Text in the French Eighteenth Century*. Duke University Press, Durham–London. 10. o.
- 20 A *pretextus* fogalmával („a kép mint valamely szövegre adott válasz”) és szemiotikus-retorikus játékaival kapcsolatban (pre-text: „előszöveg”; ’ürügy’) lásd: BAL, Mieke 1997. Túl a szó-kép oppozíción. *Enigma*, 4. évf. 14–15. sz. 114–147. o.
- 21 VÉSZI Endre 1979. *Farsangi király*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- 22 WEÖRES Sándor 1981. *Gyermekjátékok*. Szerk. Lukácsy András. Ill. Pieter Brueghel – Kass János. Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest.
- 23 JUHÁSZ Ferenc 1987. *A csörgőlkívó hőszeme*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- 24 BAETENS, Jan 2001. Un dessinateur qui pense. A propos de Martin tom Dieck. *Image* [&] *Narrative*, 2. évf. 3. sz. <https://www.imageandnarrative.be/inarchive/illustrations/janbaetens3.htm>. (Megtekintés: 2023. június 3.)
- 25 BOEHM, Gottfried 1993. A kép hermeneutikájához. *Athenaeum*, új folyam 3. évf. 4. sz. 87–111. o. 93. o.
- 26 Az *ikonika* fogalmáról lásd bővebben: IMDAHL, Max 2003. *Giotto. Arénafreskók. Ikonográfia – ikonológia – ikonika*. Ford. Kerekes Amália. Kijárat Kiadó, Budapest. (Spatium.) 148. o.
- 27 VARGA 2012, 35–41. o.
- 28 Az egyes interreferenciális típusok leírását lásd uo. 49–63. o.
- 29 Kittlerre hivatkozik KULCSÁR-SZABÓ (2004, 44. o.).
- 30 WEÖRES Sándor 2001. *Zimzizim*. Ill. Hincz Gyula. Tericum Kiadó, Budapest.
- 31 A plasztikai körforgás lényege, hogy „különböző testek részeinek összeválogatásával új formákat hozhatunk létre [...]. nincs előre adva a test, és van, hogy egyáltalán nem is képződik meg. [...] A figuratív ökonómia lényt teremthet ott, ahová testek már nem férközhetnek, és diffúz dinamikája a valós testekre is hatást gyakorol.” (BRENEZ, Nicole 2020. Modell nélküli testek. *Enigma*, 27. évf. 104. sz. 16–28. o. 22. o.)
- 32 Kenyeres Zoltán idézi KULCSÁR SZABÓ Ernő 1994. Weöres Sándor. In: uő: *A magyar irodalom története. 1945–1991*. Argumentum Kiadó, Budapest. 81–83. o. 83. o.

Megszólítás

→ AYHAN GÖKHAN

„...s olykor, mikor közeledbe érek,
már azt hiszem: most... most elértelek!”
(Várnai Zseni)

„...Isten nem a szájában,
hanem a tenyerén hord minket.”
(Izsó Zita)

Isten nem volt ott, hogy megszólítson,
nem kaptam fel, mint leejtett tárgyat, a megszólítást,
mint tárgy, nem esett a választás magamra,
szőlőnyi szőlő takargatta, éjszakája Nikodémust.

Megszólítást takargatott ahol-állásom,
képzeldésem az alapállást egy kötött pálya és
a sár dimenziója közé helyezte, legalul álltam,
nem szóltam, Uram, hogy megszólíthass, álltam
a pályaudvar íve alatt, mint Betánia után a fügefá.

Szőlő-, füge- és olajág
húzott végig a pályaudvar üvegborításán,
ezt a megszólítást kibírhatom-e ebben az állapotban:
taposáshoz szokott föld a lassú lépést?

Nem férhet hozzád kétség, Te vagy az,
fényes olajfa hálójánál könnyebb testem
felemelte darab megszólítás, Uram, előbújtam szőlő-
lőnyi szőlő
takarásából, pályaudvar íve alól, megszólíthass
engem.



▲ A Lenin (ma Teréz) körútra kifutott vasúti kocsit a Nyugati pályaudvarnál, 1962. október 4. (Fortepan/Magyar Rendőr)

→ Ayhan Gökhán (1986): költő, az *Átjáró* újságíróblog és az *Üveghegy* című gyerekirodalmi portál szerkesztője. Legutóbbi kötete *Sókirályság* címmel jelent meg (Scolar Kiadó, 2021).

Megismételni a már kimondott szót

→ SCHRANZ ÁRON

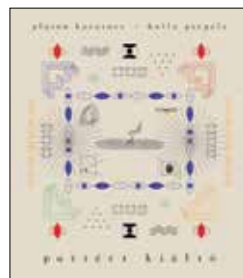
Platon Karataev – BALLA Gergely 2022. *Partért kiáltó. Balla Gergely szövegei a Platon Karataev zenekar dalaihoz*. Ill. Dobos Emőke. Prae Kiadó, Budakeszi.

„Itt rejtőznek azok az ütőerek, amelyek visszaadnak bennünket a magasságnak.” (Gyórfy Ákos: *A Kék mecset*)¹

„Amit a Platon Karataev csinál (már a nevük is mérne egy misét, a *Háború és béke* egyik mellékszereplőjéről nevezték el magukat), annak tétje és súlya van, nem közhelyeket pufogatnak, nem nyafognak, vagy a sablonos világfájdalmukat sírják a világba, hanem hitelesen és őszintén megpróbálnak valamilyen választ adni a nem megkerülhető, örök emberi kérdésekre” – írta Gyórfy Ákos három évvel ezelőtt a Platon Karataev *Atoms* (2020) című második nagylemeze kapcsán,² tulajdonképpen saját alkotói magatartásának (is) alapvető vonásait fedezve fel az angolszász folk irányából induló, majd úgyszólván kitaposatlan utakra térő zenekar erőfeszítéseiben. A kompromisszumos megoldások helyett tudatosan, albumról albumra építkező formáció második lemezén – leszámítva a *Valaki jár a fák hegyén* című Kaláka-feldolgozást – csakis angol nyelvű dalok szerepeltek, a Platon Karataev énekes-gitárosa, Balla Gergely ezt követően fordult a magyar nyelvű szövegalkotás felé, lényegében az anyanyelv mélyebb ismeretében rejlő lehetőségekben találva hivatkozási alapot egyelőre kizárólagosnak tűnő választásához. E bizonyos értelemben radikális

vállalás eredményeként született meg a *Partért kiáltó* (2022) album, illetve azonos címmel egy különleges dalszövegkötet.

„A szövegeken keresztül egy egészen különös ív rajzolódik ki az ősképekbe burkolt motívumok által, amellyel a koncepciólemezek határán egyensúlyozik az album. Hogy végül ezt a kohéziós szintet miért nem éri el, az épp azon szövegi jellemzőkből fakad, amelyek a dalok különlegességét adják. A *Partért kiáltó* szövegei ugyanis egy olyan erősen intuitív szerzői módszer jegyeit viselik, amely az asszociációkra és az archaikus szimbólumok egytetemes erejére épít” – olvashatjuk Drávucz Zsoltnak a *Partért kiáltó*ról írt lemezkritikájában.³ A *KULTer* zenei rovatának szerzője egyrészt jó érzékkel tapint rá, hogy Balla dalszövegei voltaképpen nagyobb egységbe rendeződnek, másrészt azonban úgy ítéli meg, hogy e szövegek – jellegükből fakadóan – mégsem alkotnak koherens egészet, mely azt a benyomást erősítené a befogadóban, hogy egy konceptalbumot hallgat. Tekintettel arra, hogy jelen írás tárgya nem a Platon Karataev lemeze, hanem a Prae Kiadó gondozásában megjelent kötet, nem foglalnék állást abban a (résztint definiós) kérdésben, hogy koncepciólemeze a *Partért kiáltó*, az viszont ebből a szemszögből is átgondolandó, hogy milyen viszonyban állnak egymással az album szövegei. A Dobos Emőke által



→ Schranz Áron (1994): a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. Kutatási területe a századforduló, illetve a két világháború közötti időszak hazai populáris irodalma.

illusztrált kötet textusai ugyanis – kezdve a *csak befelétől* egészen a *lombkoronaszintig* – a lemez dalainak sorrendiségét érintetlenül hagyva követik egymást – az *aphélium*, az *égboltba zárt madár* és a *felföldön van szívem* mikrociklusa pedig a tördelés révén is elkülönülve, mintegy függelékként kapcsolódik a kötet gerincét képező szövegkorpuszhoz.

„A Platon Karataev világtól amúgy sem állna távol egy ilyen erdei éjszaka. Főleg az új lemez, a *Partért kiáltó* tűnik olyannak, mintha egy ilyen hosszú éjszakát beszélne el. Valaki ül egy erdei tisztáson, és nézi a csillagokat. Ilyen egyszerű ez. Végül is minden ilyen egyszerű” – írja Győrffy a kötet *Istenbizonyíték* című utószavában.⁴ A *Partért kiáltó* szövegei kapcsán hagyományos értelemben vett történetről természetesen nem beszélhetünk, nyugodtan elfogadhatjuk azonban Győrffy elképzelését, a tizenegy darabból álló dalszöveg-ciklus ugyanis valóban egy belső történelem lenyomata, melynek kulisszáiként – a természeti képek gazdagsága folytán – magától értetődő módon jelenhet meg képzeletünkben egy erdei tisztás, a csillagos égbolt vagy éppen egy folyó partja. A ciklus darabjainak szoros összetartozását tanúsítja, hogy a szövegek hol saját magát, hol pedig a másikat megszólító, egyes szám első személyű beszélőjének pozíciója lényegében változatlan marad – miközben a dalszövegek olyan tartományba invitálják a befogadót, ahol az ego voltaképpen feloldódik, elveszíti jelentését.⁵ Ahogy a *Partért kiáltó* nyitánya és befejezése is nyilvánvalóvá teszi a szövegegyüttes koncepciózus szerkesztését: a *csak befelé* első sorai a tételmondat deklaratív erejével vezetnek be a dalszövegek beszélőjének alámerülését („szemem égboltot fürkésző kút / csak befelé vezet kiút...”), míg a *lombkoronaszint* – amellet, hogy egyértelművé teszi: végéhez ért a belső utazás – mintegy fel is villantja az újabb elrugaszkodás lehetőségét („...lásd, hogy varázs rejlik minden indulásban / lassú víz viz az útra / evezzünk vissza újra...”). Arról nem is beszélve, hogy a ciklus befejező darabja a legelemből, a dalszövegben részben meg is válaszolt kérdéssel zárul: „...kérded hol van Isten? / a lombkoronaszinten / kérded hol van Isten? / a lombkoronaszinten / kinyíló virágban

/ a lombkoronaszinten / kérded, hol van Isten? / a lombkoronaszinten / kérded, hol van Isten?”

Figyelembe véve, hogy a vizsgált dalszövegek a zene közegében már a kötet megjelenése előtt is egységet alkottak, a központi dilemma perspektívánkából nem feltétlenül az, hogy a *Partért kiáltó* textusai megállják-e a helyüket koherens szövegegyüttesként. Relevánsabbnak tűnik a kérdés: működnek-e egyáltalán eredeti rendeltetésüktől eltérő funkcióban, tulajdonképpen egy sajátos verseskötet darabjaiként? Mint „egymásnak dőlő háta” – mondja Balla szöveg és zene kölcsönhatásáról.⁶ De mi történik akkor, „ha a zene magára hagyja a szöveget, ha a szöveg magára marad”?⁷ Jelen esetben Dobos minimalista grafikái és szokatlan szövegeképei sietnek a segítségére, melyek – a kötet minden egyes darabját egyedi vizuális környezetbe ágyazva (lásd a *Partért kiáltó* bámulatos tartalomjegyzékét a dalszövegek képi markereivel) – költészet és vizuális kép egymást kiegészítő és kölcsönösen értelmező relációját hozzák létre. Ez a fúzió pedig nem igényel külső támaszt, noha lemez és dalszövegekötet akár egyidejűleg is élvezhető.

Végül mit mondhatnánk pusztán Balla költészetéről? Ahogy arra Győrffy is rávilágít a *Partért kiáltó* utószavában, e szövegek titka elsősorban egyszerűségükben rejlik. Balla tudatosan és teljes nyíltsággal kapcsolódik többek között Hamvas Béla, Weöres Sándor, nem utolsósorban pedig Pilinszky János hagyatékához, s teszi ezt a legnagyobb alázattal: vállalva azt a terhet, hogy nem feltétlenül érhet fel a magyar nyelv adta lehetőségeket a 20. században jóformán maradéktalanul kimerítő szerzőkhöz, és szem előtt tartva, hogy ilyen előzmények után nem könnyű bármit is, de főképp érvényeset mondani.⁸ A *Partért kiáltó* végtelenül letisztult dalszövegein elsősorban talán a Pilinszky-életmű hatása érvényesül (nem véletlen, hogy Győrffy kisesszéje mellett a kötet Vecsei H. Miklós által írt fülszövegében is megjelenik ez az analógia). Érdemes néhány konkrét példával is érzékeltetni, miként élnek tovább a költő jellegzetes kifejezései, szófordulatai Balla textusaiban: a *partért kiáltó* „az ürbe tátogok, vak vagyok / de sötétet ásnak a csillagok” sorai a *Halak a*

hálóban nyitósoraival („Csillaghálóban hányódunk / partravont halak, / szánk a semmisségbe tátog, / száraz úrt harap”) olvashatók össze, az *elmerül* a „lélek önmagába les / a végtelen dadogni kezd” sorairól egybeként az *Őszi vázlat* második strófájára („Riadtan elszorul szived, / az út lapulva elsiet, / a rózsató is ideges / mosollyal önmagába les...”) asszociálhatunk, míg az *aphélium* „alámerül / bennem, és nézi, hogy a mélypont ünnepséget ül” soraiban tulajdonképpen az 1972-es *Szálkákban* szereplő *A mélypont ünnepélya* címét fedezhetjük fel. És listánk természetesen közel sem teljes. „Elemi természetmisztikát rajzol, transzcendens élménykörbe hív, a nyelv spirituális tartalékaira hagyatkozik Balla poétikája; szövegközi játékait is ez a szellemi

hajlam határozza meg. A dalok irodalmi-filozófiai kontextusokba ágyazódnak: intertextusok, parafrázisok, allúziók színezik át az anyagot, melyek nem a pusztán fölhasználás, hanem a kreatív újraértelmezés jegyében állnak” – írja Halmai Tamás Balla alkotói módszeréről.⁹ A „kreatív újraértelmezés”, a már kimondott szó új fénytörésbe állítása kétségkívül fontos összetevője e dalszövegeknek, érzésem szerint ugyanakkor szerzőjüket elsősorban nem játékos viszony fűzi az általa felelevenített, ikonikus textusokhoz. Balla számára ugyanis pusztán kimondani, megismételni e megharcolt szavakat, „a nehezen mondhatót” mintha szakrális tett lenne – ez a magatartás pedig elemi erőt kölcsönöz szövegeinek. ■

JEGYZETEK

- 1 GyÖRFFY Ákos 2021. *A távolodásban*. Magvető Kiadó, Budapest. 74. o.
- 2 GyÖRFFY Ákos 2020. Komoly mélységek – a Platon Karataev Atoms című lemezéről. *Mandiner*, június 13. <https://mandiner.hu/hirek/2020/06/komoly-melysegek-a-platon-karataev-atoms-cimu-lemezerol>. (Megtekintés: 2023. július 10.)
- 3 DRÁVUCZ Zsolt 2022. A stílusevolúció mintázatai. *KULter*, január 29. <https://www.kulter.hu/2022/01/a-stilusevolucio-mintazatai-platon-karataev-parter-kialto/>. (Megtekintés: 2023. július 10.)
- 4 GyÖRFFY Ákos 2022. Istenbizonyíték. In: Platon Karataev – BALLA 2022, 63. o.
- 5 „Az én olvasatomban *A távolodásban* verseinek beszélője nem megérteni akar valamit, különösen nem önmagát: a versek sokkal inkább csak visszatükröződései egy olyan állapotnak, melyben ez a szó: »én« értelmetlen. Többek között erre az éntől való eltávolodásra utal a kötet címe is” – olvashatjuk BUDAVALÁNTNAK GyÖRFFY *A távolodásban* (2021) című verseskötetéről írt kritikájában (2022. „Csak a visszhangok és a csend”. *Litera@*, február 26. <https://litera.hu/magazin/kritika/csak-a-visszhangok-es-a-csend.html>; megtekintés: 2023. július 10.). Megállapítását – megítélésem szerint – kiterjeszhetjük a *Partért kiáltó* szövegkorpuszára is.
- 6 VL 2022. Balla Gergely: Ezen a nyelven tudok a legmélyebben kapcsolódni önmagamhoz. a.dal.szöveg. *Könyves Magazin*, november 25. https://konyvesmagazin.hu/szorakozas/adalszoveg_balla_gergely.html. (Megtekintés: 2023. július 10.)
- 7 GyÖRFFY 2022, 63. o.
- 8 VL 2022.
- 9 HALMAI Tamás 2022. Tűz, víz, madár, erdő. *Új Ember. Mértékadó*, LXXVIII. évf. 25. sz. Web: <https://www.magyarokurir.hu/hirek/tuz-viz-madar-erdo>. (Megtekintés: 2023. július 10.)

Parainézis, pokol, feltámadás

Személyes megjegyzések a Kner-levelekhez

→ PETRŐCZI ÉVA

KERTÉSZ Ádám (szerk.) 2023. *Levelek a Kner család életéből 1938–1949*. Magvető Kiadó, Budapest. (Tények és tanúk.)

Bár irodalomtörténészként a 16. és 17. századi magyar és angolszász reformáció, főleg a puritán irodalom kutatója vagyok, a 20. század hazai (s részben amerikai) történetéből a saját felmenőimé mellett kevés család históriáját, szenvedés- és szabadelőléstörténetét ismerem olyan alaposan, mint épp a méltán híres nyomdász és könyvművész Knerekét. Tanúskodik erről többek között számtalan cikkem, versem, s az ok voltaképpen végtelenül egyszerű: családom anyai ágának élete Gyomán három generáción keresztül összefüggött a Kner dinasztia jó néhány tagjával. A Kner Nyomdat nemzetközi hírévé emelő Kner Izidor (a családi mesék Izidor bácsija) a Körösöket harmic évig szabályozó vízmérnök dédapám, Vaniss Gyula közeli barátja, sőt szembetegsége révén sorstársa is volt. Kner Izidorné, Nelli néni dédanyám Seifmann Ida egyik barátnőjeként és sok jótékonyági akció, melegétel- és ruhaosztás során állandó szövetségeseként harcolt a legendás viharsarki szegénység enyhítéséért. Kner Imre, e több mint hétszáz oldalas, végtelenül gondos és igényes levélválogatás egyik abszolút főszereplője nagyapám, Nemerey Péter helyi takarékpénztári igazgató közeli barátja volt. Imre felesége, Kulka Etelka pedig Vaniss Margit nagymamámmal játszott gyakori négykezeseket, s közös, világhírévé vált muzsikus barátnőjük Fischer Annie lett a Knerek és más gyomai zenebarátok, többek között dalárda-



vezető nagyapám támogatásával a helyi tizenéveseknek szervezett koncerteken. Nemcsak Annie néni – ahogy én hívhattam kamaszlányként –, de Bartók Béla is vállalt egy ilyen gyomai szereplést. Anyám, Nemerey Éva pedig Kner Juci, Kner Endre egyik gyermeke iskola-

társa volt a mezőtúri Teleki Blanka Gimnáziumban, s ugyanott lelkes asztalitenisz-partnere is és bajnoktársa. Nagybátyám, az ifjabbik Nemerey Péter pedig gyakran vezetett együtt a Körösön, sőt kis helyi „olimpiát” is nyert e sportágban Kner Imrének a holokausztot túlélő, de 1945-ben szerettei halálától összeroppanó s öngyilkosságot elkövető Mihály fiával. Végül számomra életem egyik megrázó és örömteli élménye, hogy említett, a zsidó–keresztény párbeszédet a középpontba helyező családtörténetem elolvasása után megkeresett s barátságot is kötött velünk Kner Juci mérnök fia, Zöld Sándor. Mi vagyunk tehát a barátságot megújító, továbbvivő negyedik nemzedék.

A Kertész Ádám válogatásával megjelent kötet koncepciója kettős: egyrészt bemutatja Kner Imre és családjá elszakadni nem tudását szilárd és szép gyomai kisviláguktól, a magyar nyelv ápolásáért érzett felelősségüket s Etelka asszonynak a magyar zenéért érzett felelősségét. Míg ő Bartók-, addig leá-

→ *Petrőczi Éva* (1951): többek között József Attila-díjas költő, író, műfordító, a Károli Gáspár Református Egyetem nyugalmazott egyetemi docense. Legutóbbi kötete *A füst vállalása* (Fekete Sas Könyvkiadó, 2022) címmel jelent meg.

nya Kodály-növendék volt a Zeneakadémia zongora tanszakán. Ami pedig Imrét, minden idők egyik legnagyobb magyar könnyvművészetet illeti – hogy csak egy példát mondjak –, ő még munkaszolgálatosként is egy fontos hasonmás kiadáson dolgozott, amikor azt néhány esős nap lehetővé tette. Ugyanakkor öccse, Albert sem hibáztatható azért – ez is nyilvánvaló már az első lapokon –, hogy kiaknázták felesége első házassága után is megtartott amerikai állampolgárságát, hogy ott építsenek új, a Knerék erejét, tehetségét és emberi jóságát is tükröző egzisztenciát. Ebben a lépésben semmi önzés nem volt, hiszen készen álltak arra, hogy e nem mindennapi szeretetben élő nagycsalád többi tagját is kimenekítsék. Cserébe pedig bátyjától közösségüket megtartó, megőrző, gyönyörű „gyomaicum-hangulatú” leveleket kapott a Körösről vagy éppen a világanya-erejű Nelli néni – dédanyám barátnője és szegénységnyhító küzdőtársa – csüggedést nem ismerő hitéről és jövőbe vetett bizalmáról. Fontosak azok a levelek is, amelyek a holokauszt befejezésével érkeztek Amerikából, s végtelen figyelemmel, szeretettel összeállított amerikai élelmiszer-, gyógyszer- és ruhacsomagok érkezéséről tudósítanak, amelyekre például Imrééknek a haláltáborból megmenekült, de családjá zömét gyászoló zeneakadémista lányának, Zsuzsának égető fizikai és lelki szüksége volt...

Nem csupán az időrendiség, hanem a tartalom fontossága miatt a többenél részletesebben idézek most Kner Imre „parainézisnek” beillő, gyönyörű leveléből, amelyet 1938. szeptember 11-én írt Budapestre az akkoriban az V. Kerületi Magyar Királyi Állami Bolyai Főreáliskolába járó, hatodik osztályos Mihálynak. Torokszorító és rendkívül megrázó sorok ezek, egy nem mindennapi tehetségű és magyarságú apa útravalója egyik gyermekének. Ez a fiú éppen hét évvel később mégsem tudott tovább élni abban az országban s abban a világban, ahol sokat vállaló, nemes lelkű és végtelen emberi tisztaságú családjából apja, anyja és nagyanyja a holokauszt áldozata lett.

„Sohase jusson eszedbe azonban azokat, akik a piacon ágálnak és jelszavakkal dobálóznak, a magyarsággal azonosítani. Te ismersz az én barátaim

között sok-sok kiváló, derék, világosfejű és elfogulatlan magyart, s tudod, hogy azok mennyire ismernek és elismernek bennünket... Mindig gondolj arra, hogy mi magyarok vagyunk, magyarnak nevelt bennünket már dédapád, nagyapád és szüleid is, és minden jogunk, okunk megvan arra, hogy jó magyarnak érezzük magunkat. Senkinek az az emberi, erkölcsi joga nem lehet meg, hogy ezt a magyarságot kétségbe vonja, elvonja tőlünk. De éppen mert zsidók vagyunk, és mert mások ezt kétségbe vonják, nekünk be kell bizonyítanunk, hogy értékes és jó magyarok vagyunk, ennek egyetlen módja: mennél több, mennél jobb, mennél értékesebb magyar munkát végezni. Ez az egyetlen lehetőség az ellenfeleid lefegyverzésére, soha nem a szájakodás, a vita.”

A második, nagyon jellemző és ugyanakkor egyszerre művelődéstörténeti és konfeszionális jelentőségű levél egyben Kner Imre „gyomaiság”-hűségnyilatkozata. Címzettje az a Kozma Lajos, akinek Imre a húszas évek első felétől állandó könnyvművészeti alkotótársa volt, s akivel oly méltó sikerre vitték a fametszetes barokk jellegű könyvek hagyományát, alkottak rangos sorozatokat egy vesztés háború után s a gazdasági válság közepén örök értékeket felmutatva. Amikor Kozma a kivándorlást latolgatta (amely végül nem valósult meg), akkor Kner Imre, az amerikai rokonság s szeretett Albert öccse kivándorlása ellenére az egyre veszélyesebb itthon maradáshat választotta: „Mi az ellenkezőjére határoztuk el magunkat. Vidéki emberek vagyunk, udvarhoz, házhoz, fűhöz-fához-környezethez sokkal jobban hozzánóve. Anyagiakban, családi viszonyokban is olyanok a körülményeink, hogy nem tudjuk kihúzni a gyökereinket innen. [...] Valahogy aztán érzelmileg is arra jutottunk: nem bírunk elmenni innen, s vállaljuk mindazt, amivel az ittmaradás jár.” E hűségnyilatkozat írója akkor még nem tudhatta, hogy édesanyja és nagyon szeretett felesége élete, továbbá a sajátja s ráadásként Mihály fiuk 1945-ös öngyilkossága lesz a végtelen hűség jutalma. Öccse, Kner Albert, Berci, akinek felesége, Szőzi első házassága révén amerikai állampolgár volt, nem kevés vívódás és keserves levélváltás után csekély nyelvtudással és két apró gyermekkel nekivágott

az Újvilágnak. A négytagú család 1940. május 11-én szállt partra New Yorkban, ahol többek között a „Kedves Apához” külsejében igen, de viselkedésében nem hasonlító rokon, Vilus bácsi várta őket. Az új „amerikás Knerék” végül Chicagóban telepedtek le, élénk levelezést folytatva az itthoni családtagokkal és barátokkal.

Hivatásom miatt számomra fejlethetetlen Kner Imre 1940. május 24-ei válaszában alábbi pár mondata: „És rövidesen kezdem a mi Gutenberg-jubileumi kiadványunknak, Misztótfalusi Kis Miklósnak a *Mentség* című munkáját, amelyben elmondja élete nagy küzdelmét és bajait, és amely legfontosabb dokumentuma a magyar nyomdászattörténetnek. Ezt Privatdruckként [*kereskedelmi forgalomba nem kerülő kiadvány – a szerk.*] fogom kiosztani.” Egyfajta önbeteljesítő jóslat ez, hiszen a Magyarországon, Gyomán és Budapesten maradt Knerék sorsa ekkor már kezdett olyan „honában hontalan” állapotot mutatni, mint a Hollandiából Erdélybe hazatért Kis Miklósé. Az ekkor már anyagi gondoktól sem mentes cég nagyobb példányszámban, de ajándékként terjesztette ezt a halhatatlan apológiát.

Egy időben ehhez közeli levelet Imre és Endre, az itthon ragadt fivérek otthonos témákkal töltöttek meg. Ekkor, 1940. június 1-jén kerül szóba először a „Pocos”, Gyoma gyümölcsösökben és szőlőkben gazdag kertnegyede s a mintaháziasszony édesanya és nagymama, családi nevén „Kedves Anya” süteményei. Ennek az episztolának van még egy hosszú utóírata, amely a honvágycsitítás nemes szándékát tanúsítja: „Mi jól volnánk, Feleségem [*Kulka Etelka, az egykori Bartók-tanítvány és zongoratanár, a legendás gyomai koncertek szervezője, ahol mesterétől Kodályig és Fischer Annie-ig a zenei élet színe-java megfordult, s aki Békés megyei népdalok lelkes gyűjtőjeként, publikálójaként ugyancsak ismert!*] a napokban gyengébben volt megint, de kezdi összeszedni magát. [...] Mihály jól dolgozik, most Hevesy Ivántól tanul fényképezni [...], Zsuzsa tegnap kitűnőre kollokvált Kodálnál.” Anyja zenei tehetségének méltó örököseként!

Időközben Alberték is megvetették a lábukat Amerikában, itt Berci, ha nem is egy rangos

könyvművészeti műhely, de egy hatalmas kartonfeldolgozó, a Container cég egyre megbecsültebb munkatársa lett, ahol összehajtható dobozokat készítettek, nyomtattak és stancoltak. Fizetését a hazai viszonyokhoz képest rakétasebességgel emelték. Valószínűleg ez lehetett az egyik oka annak, hogy Gyomára számtalan olyan levél érkezett, amelynek írója – akár anyagi segítség reményében – Berciék címét kérte el, különösen a ritka meleg szívű Nelli nénitől, Kner Izidorné Netter Kornéliától. Mindenesetre a sírás környékezett, amikor az 1898-ban, tehát épp dédszüleim Gyomára településének évében született Kner Erzsébet, akkoriban már művészi rangú budapesti könyvkötő 1940. október 10-én ezt írta Amerikába Berci öccsének: „Elkérte még a címedet Déri Bözsi is, s haragudtam magamra, hogy nem volt annyi lélekjelenlétem, hogy rossz címet adjak meg. De még ez is megjárja, csak azt nem tudom, hogy az előkelő Vaniss Manci hogy jön ahhoz, hogy Kedves Anyától elkérje a címeteket. Ha anyagi boldogulásokról ellenkező hírei volnának elterjedve, nyilván soha nem jutott volna eszébe. Remélem, nem fognak túlságosan molesztálni mindezen emberek.” Nos, a kötet névjegyzékében „ismeretlennek” s alig burkoltan pénzéhesnek minősített „előkelő Vaniss Manci” nem más, mint Nemerey Péterné Vaniss Margit, a Körösöket szabályozó, ekkor még majdnem egy évig élő s nagyon magas kormányfőtanácsosi nyugdíjban részesülő Vaniss Gyula egykori igazgató főmérnök lánya. S az én felnevelő nagymamám, akinél szerényebb, nagylelkűbb teremtéssel soha nem találkoztam. Ő tizenhattól huszonhárom éves koráig nagyon sokat segített a helyi jótékonyági munkában Nelli néninek és saját édesanyjának, Vanissné Seifmann Idának, egy szegedi bútorgyáros-iparművész, zsidó hitközségi tisztségviselő és egykori ’48-as honvéd, Seifmann Mór 1885-ben kikeresztelkedett lányának. S még idős, szűkülődő éveiben is mindig mindenkinek! Ha megkérdezte Berciék címét, bizton állíthatom és vallom – huszonegy éves koromig valóságos „második lányaként” a közelében élve s jól ismerve őt –, annak egyszerűen nem lehetett anyagi oka.

Szeretett rokonai, a zsidó hitben megmaradt Seifmannok anyagi helyzete, dédapám magas nyugdíja és a család szerény életmódja minden további nélkül lehetővé tette volna azt, hogy a Dédikém rokonságából kivándorolni akarók hajójegyt megvegyék. Az tény, hogy a halála előtti napokban egyetlen mondatot ismételt: „Nem tudtam megmenteni őket!” De az is lehet, hogy csak azért kérte el Nelli nénitől Berciék chicagói címét, mert – ez is gyakori téma a Kner-levelezésben – a kis helyi vadásztársaság tagjaiként Péter nagyapám és Berci (Kner Albert) együtt vadászgattak fogolyra, fácánra, fűrjre, s nagyszüleimnek ezért hiányoztak. Lélektani szempontból értem én Kner Erzsébet, „Pörke” viszolygását az amerikai rokonokat meghozóktól, s azt is, hogy védeni akarta családját még törékeny egzisztenciájú újvilági létét, de talán az is érthető, hogy nagymamám védelmére kelek. A Knerekkel való (mindmáig tartó!) harmóniát jelzi az is, hogy a Berci egyik gyereket meglátogató Kner Juci, Zöld Sándor édesanyja 1985 májusában – noha az előadásomra készült plakáton már írói nevem szerepelt –, mielőtt egy szót is szólhattam volna, a hollywoodi magyar templomban a nyakamba borult: „Ez a homlok, ezek a szemek! Te csak Nemerey Évike lánya lehetsz!” Ha a két család között bármi belháború lett volna, Juci (néni) kék szeme aligha telt volna meg könnyekkel egy gyomai sarj láttán. A levelezés többi részében –

kivéve az itthoni életben maradottaknak küldött ruha-, gyógyszer- és elemőzsiacsomagok s egyéb gyakorlati segítség megvásárlását – már érthető módon a nehéz gyászunk uralkodik.

Ezek közül a legszebbet idézem, a Kodály-tanítvány Kner Zsuzsa levelét, amelyet minden idők egyik legnemesebb lelkületű és legnagyobb műveltségű papjának, Fülep Lajos zengővárkonyi református lelkésznek és nagy hírű művészettörténésznek írt, amikor már csaknem befejezte zeneakadémiai tanulmányait, s keservesen bár, de feldolgozta, hogy nagyanyja és anyja Auschwitzban, apja ismertelen helyen németországi deportáltként, Mihály testvére pedig öngyilkosként távozott el az élők sorából:

„Budapest, 1947. II. 5. Kedves jó Lajos bácsi! Élőhalottként csináltam végig az utolsó évet. Lajos bácsi tudja, amit kevesen értenek meg, hogy mit vesztettem... Olyan Embereket, akikből csak egy volt... Gépiesen, de folytattam a munkámat, és most kezdem az utolsó félévemet az Akadémián. Ha Istenke úgy akarja, tavaszra meglesz a tanári diplomám... Három hete volt az eljegyzésem valakivel, aki Ember, olyan értelemben, ahogyan azt Kneréknél értették, és amiről azt hittem, teljesen kiveszett már. Most már látom, hogy lehet élni, mert olyan lesz az életünk, mint a Szüleimé volt.” Isten kegyelméből: így lett!

A kötetben képek, családfák és névmutató segíti az eligazodást a Knerek „erdejében”. ■